Тукаев чын мәгънәсе белән шагыйрь һәм дә халык шагыйре булып калачактыр. Аның шигырьләре буыннан-буынга калып, миллионнарча балаларыбыз тарафыннан ятланачак вә аның шанлы исеме мәңгегә онытылмаячак.

Габдрахман Кәрам

Тукай для нас – это колыбельная песня, это – чудо первых слов. Это – чудо поэтического гения, это и взгляды, и воспитание.

Михаил Львов

Его поэзия всегда современна и актуальна. Взяв любое стихотворение Тукая, чувствуешь, как будто оно написано сегодня.

Габдулла Арипов

Габдулла Тукай
Бәхетле бала
Счастливый ребенок

Балалар өчен шигырьләр, поэмалар, автобиографик повесть, мәсәлләр
Стихи, поэмы, автобиографическая повесть, басни для детей

КАЗАН • ТАТАРСТАН КИТАП НӘШРИЯТЫ • 2011

КАЗАНЬ • ТАТАРСКОЕ КНИЖНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО • 2011

УДК 821.512.145-1-93+34
ББК 84(2Рос=Тат)-5+7
Т72

Төзүче-мөхәррире *Гөлнара Сибгатова*

Редактор-составитель *Гульнара Сибгатова*

Тукай, Г.М.

Бәхетле бала : балалар өчен шигырьләр, поэмалар, автобиографик повесть, мәсәлләр = Счастливый ребёнок : стихи, поэмы, автобиографическая повесть, басни для детей / Габдулла Тукай; төз. Г.Сибгатова. – Казан : Татар. кит. нәшр., 2011. – 216 б.
ISBN 978-5-298-02015-2

Әлеге китапка татар әдәбиятының классик шагыйре Габдулла Тукайның балалар өчен язылган шигырьләре, поэмалары, автобиографик повесте, мәсәлләре һәм аларның рус теленә тәрҗемәләре туплап бирелде.

В эту книгу вошли стихи, поэмы, автобиографическая повесть, басни поэта-классика татарской литературы Габдуллы Тукая и их переводы на русский язык.

УДК 821.512.145-1-93+34
ББК 84(2Рос=Тат)-5+7

ISBN 978-5-298-02015-2

© Татарстан китап нәшрияты, 2011
© Сибгатова Г.Ф., төзү, 2011

ТӘРҖЕМӘИ ХӘЛЕ

Габдулла Тукай (Габдулла Мөхәммәтгариф улы Тукаев) 1886 елның 26 апрелендә Татарстан Республикасының Арча районы Кушлавыч авылында мулла гаиләсендә дөньяга килә. Габдуллага алты ай булганда – әтисе, өч яшендә әнисе дөнья куя. Шул көннән нәни Апуш кулдан-кулга йөртелә башлый. Башта Өчиле авылына – бабасының ишле гаиләсенә барып эләгә. Әмма гаиләгә артык тамак булып килеп кергән малайдан бик тиз котылырга телиләр һәм, ямщикка утыртып, Казанга озаталар. Анда ике ел яшәгәннән соң, үги әтисе һәм үги әнисе авырып китү сәбәпле, кечкенә Габдулланы Өчилегә кайтаралар. Аны Кырлай авылында яшәүче Сәгъди абзый гаиләсе уллыкка ала. Тик монда да малайга озак яшәргә насыйп булмый. Бу юлы аны Җаек (Уральск) шәһәрендә яшәүче туганнары үзләренә соратып алалар. Монда Габдулла «Мотыйгыя» мәдрәсәсендә һәм аның каршындагы рус классында укый. Татар халык иҗатын һәм язма әдәбиятын җентекләп өйрәнә. Гарәп, фарсы, төрек, рус һәм Көнбатыш әдәбияты белән таныша. «Фикер» газетасын, «Әлгасрелҗәдид» («Яңа гасыр») һәм «Уклар» журналларын чыгаруда катнаша. Үзе дә шигырьләр яза башлый.

1907 елның көзендә Тукай Казанга кайта. «Әлислах» газетасын, «Яшен», «Ялт-йолт» журналларын чыгаруга зур өлеш кертә. Гомеренең соңгы көннәренә кадәр рухланып иҗат итә. Хәтта Казанның Клячкин больницасында үлем түшәгендә ятканда да шигырьләр яза, туган халкына хезмәт итә.

Габдулла Тукай 1913 елның 15 апрелендә Казанда үпкә авыруыннан вафат була, Яңа бистә зиратында җирләнә.

Тукайның кыска гына гомерендә иҗат ителгән олы мирасының яртысын диярлек балалар шигырьләре алып тора. Үзе исән чакта дөнья күргән 34 китабының 16 сы балаларга багышлана.

1958 елда Татарстан Республикасының Габдулла Тукай исемендәге Дәүләт премиясе булдырыла.

Бүгенге көндә Арча районының Яңа Кырлай авылында – Габдулла Тукай музей-комплексы, шул ук районның Кушлавыч авылында – Тукаевлар музей-йорты, Казанда Габдулла Тукай әдәби музее эшли.

БИОГРАФИЯ

Габдулла Тукай (Габдулла Мухамметгарифович Тукаев) родился 26 апреля 1886 года в деревне Кушлавыч Арского района Республики Татарстан в семье муллы. Когда Габдулле было шесть месяцев, у него умер отец, в трёхлетнем возрасте – мать. С этого дня маленький Апуш переходил из одной семьи в другую. Сначала он попал в деревню Училе в многодетную семью деда. Но от мальчика, который здесь был лишним ртом, хотели избавиться и с ямщиком отправили в Казань. Там он прожил два года и, когда его приёмные родители заболели, маленький Габдулла вновь вернулся в Училе. Его взяла на воспитание семья Сагди абзый из Кырлая. Но и здесь мальчик прожил не долго. В этот раз его забрали родственники из Уральска. Здесь Габдулла учился в медресе «Мутыйгия» и русских классах при ней. Тщательно изучил татарский фольклор и письменную литературу. Познакомился с арабской, персидской, турецкой, русской и западной литературой. Участвовал в выпуске газеты «Фикер» («Мысль»), журналов «Эль-гаср-эль-джадид» («Новый век») и «Уклар» («Стрелы»). И сам начал писать стихи.

Осенью 1907 года Тукай вернулся в Казань. Внёс большой вклад в выпуск газеты «Эль-ислах» («Реформа») и журналов «Яшен» («Молния»), «Ялт-юлт» («Зарница»). До последних дней своей жизни он вдохновенно творил. Даже при смерти, когда лежал в Клячкинской больнице Казани, писал стихи, служил родному народу.

Габдулла Тукай скончался от болезни лёгких 15 апреля 1913 года в Казани, был похоронен на кладбище Новотатарской слободы.

Прожив короткую жизнь, Тукай оставил огромное наследие, почти половину которого занимает детская литература. При жизни поэта были изданы 34 книги, 16 из которых посвящены детям.

В 1958 году была учреждена Государственная премия Республики Татарстан имени Габдуллы Тукая.

Сегодня работают музей-комплекс Габдуллы Тукая в деревне Новый Кырлай Арского района, дом-музей Тукаевых в деревне Кушлавыч того же района, литературный музей Габдуллы Тукая в Казани.

ШИГЫРЬЛӘР
СТИХИ

ТУГАН ТЕЛ

И туган тел, и матур тел, әткәм-әнкәмнең теле!
Дөньяда күп нәрсә белдем син туган тел аркылы.

Иң элек бу тел белән әнкәм бишектә көйләгән,
Аннары төннәр буе әбкәм хикәят сөйләгән.

И туган тел! Һәрвакытта ярдәмең берлән синең,
Кечкенәдән аңлашылган шатлыгым, кайгым минем.

И туган тел! Синдә булган иң элек кыйлган догам:
Ярлыкагыл[1], дип, үзем һәм әткәм-әнкәмне, Ходам!

ТУГАН АВЫЛ

Тау башына салынгандыр безнең авыл,
Бер чишмә бар, якын безнең авылга ул;
Авылыбызның ямен, суы тәмен беләм,
Шуңар күрә сөям җаным-тәнем белән...

Ходай шунда җан биргән, мин шунда туган,
Шунда әүвәл Коръән аятен укыган;
Шунда белдем рәсүлебез Мөхәммәдне,
Ничек михнәт, җәфа күргән, ничек торган.

Истән чыкмый монда минем күргәннәрем,
Шатлык белән уйнап гомер сөргәннәрем;
Абый белән бергәләшеп, кара җирне
Сука белән ертып-ертып йөргәннәрем.

Бу дөньяда, бәлки, күп-күп эшләр күрем,
Билгесездер: кая ташлар бу тәкъдирем[1];
Кая барсам, кайда торсам, нишләсәм дә,
Хәтеремдә мәңге калыр туган җирем.

БАЛА БЕЛӘН КҮБӘЛӘК

Бала:
Әйт әле, Күбәләк,
Сөйләшик бергәләп:
Бу кадәр күп очып,
Армыйсың син ничек?

Ничек соң тормышың?
Ничек көн күрмешең?
Сөйләп бирче тезеп,
Табаламсың ризык?

Күбәләк:
Мин торам кырларда,
Болында, урманда;
Уйныймын, очамын,
Якты көн булганда.

Иркәли һәм сөя
Кояшның яктысы;
Аш буладыр миңа
Чәчәкләр хуш исе.

Тик гомрем бик кыска:
Бары бер көн генә, –
Бул яхшы, рәнҗетмә
Һәм тимә син миңа!

ФАТЫЙМА БЕЛӘН САНДУГАЧ

Фатыйма:
Ни өчен син сайрамыйсың, Сандугач?
Шат була күңлем минем, син сайрагач.
Читлегең әйбәт, яныңда бар ашың:
Ник күңелсез син болай, бөктең башың?

Сандугач:
Аһ, минем сайрар җирем урман иде,
Анда һәртөрле кызык тулган иде.
Мин бу җирдә нигә шатлык күрсәтим?
Анда өч баш кошчыгым калды ятим!

Һәм мине анда тагын дустым көтә,
Сагына ул, саргая ул, ут йота.
Белмисеңме син: читен мәхбүслек[1] ул,
Булса да алтын, һаман да читлек ул.

Фатыйма:
Йә, алайса, мин ишек ачтым сиңа:
Бар, азат бул, кыл миңа изге дога.
Бар, җаным, инде яшел урманга оч,
Тиз ятим кошчыкларың берлән кавыш.

КАРЛЫГАЧ

Күптән түгел безнең тәрәзә капкачын
Оя итте минем сөйгән карлыгачым.

Ул көн буе аузы берлән балчык ташый,
Балчык берлән матур итеп оя ясый.

Күп эшләде иренмичә; бара-бара

Чыгарды ул матур-матур балалар да.

Ачыксалар карлыгачның балалары,
Чебен-черки тотып кайта аналары.

Карлыгачым ямьсез озын кара төндә
Каты йоклый оясында, алмый тын да;

Бер канатының астына тыга башын,
Уянмый ул, – бөтен кеше тавышласын,

Күк күкрәсен, ялтыр-йолтыр килсен яшен,
Төн буена нинди каты җил исмәсен,

Ни булса да бары да бер аның өчен, –
Уянмый ул, селкетми дә борын очын.

ШАЯН ПЕСИ

Күрче, бик чынлап керешкән эшкә безнең Ламига,
Бар уе – бер бик матур күлмәк тегү курчагына.

«Күлмәгем кайчан бетәр?» – дип, курчагы яткан, көтә;
Көтми хәл юк, бер тәти күлмәк кирәк, – бәйрәм җитә.

Ә песи яшьрен генә яткан, кәтүкне күзлидер;
«Тукта, селкенмәсме», – ди ул; бер дә җаны түзмидер.

Ул хәзер сикрер менә, хәзер тотар, хәзер басар;
Ул кәтүкне уйнатыр, уйнар, үзенә шар ясар.

Кайгысы юк ул песинең, тик һаман уйнау уе;
Бик шаян! Ай-һай, наян! Уйнарга хәзер көн буе!

ЭШ

Тынма, эшлә, и сабый! Бел, Тәңредән эшләргә көн;
Эшләп аргачтын бирелгәндер тыныч йокларга төн.

Иртә торгач та язарга, дәрсең укырга тотын;
Тынма, эшлә, торма тик, тынсаң тынарсың җомга көн.

Күр, ничек эшли кояш: иртә тора, таң аттыра,
Көнозын күктә йөзә һәм көн буе яктыра.

Соңра, арган төсле, ул ирнеп кенә тауга бата,
Йоклый рәхәт, ял итә һәм җир йөзен дә йоклата.

Син кояштан үрнәк алсаң, иҗтиһад итсәң[1] һаман,
Күп арасында кояш күк ялтырарсың берзаман!

ЭШ БЕТКӘЧ, УЙНАРГА ЯРЫЙ

Бик матур бер җәйге көн: өстәл янында бер Сабый
Ян тәрәзә каршысында иртәге дәрсен карый.

Чын күңел берлән укый ул, кат-кат әйтеп һәр сүзен;
Бик озак шунда утырды, бер дә алмастан күзен.

Шул чагында бу Сабыйны чакыра тышка Кояш:
«И Сабый, – ди, – әйдә тышка, ташла дәрсең, күңлең ач!

Җитте бит, бик күп тырыштың, торма бер җирдә һаман;
Чыкчы тышка, нинди якты, нинди шәп уйнар заман!»

Бу Кояшның сүзенә каршы җавабында Бала:
«Тукта, сабыр ит, уйнамыйм, – ди, – уйнасам, дәрсем кала.

Көн озын ич, ул уенның мин һаман вактын табам,
Чыкмамын тышка уенга, булмыйча дәрсем тәмам».

Ул, шулай дип, кимчелек бирми укырга дәртенә,
Бик каты ихлас белән чынлап ябышты дәрсенә.

Өй түренә шул заман сайрый ботакта Сандугач,
Ул да шул бер сүзне сайрый: «Әйдә тышка, күңлең ач!

Җитте бит, бик күп тырыштың, торма бер җирдә һаман,

Чыкчы тышка, нинди һәйбәт, нинди шәп уйнар заман!»

Сандугачка каршыга биргән җавабында Бала:
«Юк, сөекле Сандугачым, уйнасам, дәрсем кала.

Туктале, бетсен дәрес, – ди, – әйтмәсәң дә уйнарым,
Син дә сайрарсың матурлап, мин авазың тыңларым!»

Ул, шулай дип, һич зарар бирми укырга дәртенә,
Бик каты ихлас белән чынлап кереште дәрсенә.

Шулвакытта өй түрендә бакчада бер Алмагач
Чакыра тышка Сабыйны: «Әйдә тышка, күңлең ач;

Бик күңелсездер сиңа эштә утырмак һәрвакыт,
Әйдә, чык син бакчага, җитте хәзер уйнар вакыт!»

Алмагачның сүзенә каршы җавабында Бала:
«Юк, сөекле Алмагачым, уйнасам, дәрсем кала.

Тукта, сабрит[1] аз гына, – ди, – и кадерле Алмагач,
Һич уенда юк кызык, дәрсем хәзерләп куймагач».

Күп тә үтми, бу Бала куйды тәмамлап дәрсене,
Куйды бер читкә җыеп дәфтәр, китапны – барсыны.

Чыкты йөгреп бакчага:
«Йә, кем чакырды, – дип, – мине?
Әйдә, кем уйный? Тәмам иттем хәзер мин дәрсеми».

Шунда аңар бик матурлап елмаеп көлде Кояш,
Шунда аңар кып-кызыл зур алма бирде Алмагач;

Шунда аңар шатланып сайрап җибәрде Сандугач,
Шунда аңар баш иделәр бакчада һәрбер агач.

БӘХЕТЛЕ БАЛА

Бәхетле шул баладыр, кайсы дәрсенә күңел бирсә,
Мөгаллимне олуг күрсә, белергә кушканны белсә.

Сабакка калмаса соңга, борылмый барса уң-сулга,
Уенга салмаса ихлас – менә бәхте аның шунда.

Кечеләргә итеп шәфкать, үзеннән зурга юл бирсә,
Бәхетсезләрне кимсетми, егылганнарга кул бирсә.

БӘЙРӘМ БҮГЕН

Бар күңеллек бөтен дөньяда, бар бер ямь бүген!
Нәрсәдән бу? – Мин беләм: бәйрәм бүген, бәйрәм бүген!

Бер мөкаддәс[1] хис белән һәрбер кеше хәйран бүген;
Уйный сазым да минем бәйрәм көен: бәйрәм бүген!

Арттыра, күрдем, кояш гадәттәгедән балкуын:
«Ул киенгәндер!» – дидем: бәйрәм бүген, бәйрәм бүген!

Хис итеп һәр җирдә дә бертөрле хуш ис аңкуын:
«Ислемай сөрткән икән дөнья!» – дидем: бәйрәм бүген!

Бер теләнчене кочаклашкан күреп бер бай белән:
«Күңле нечкәргән!» – дидем: бәйрәм бүген, бәйрәм бүген!

Яр башыннан тыңладым мин бер суның дулкыннарын;
Сөйләшәләр үзара: «Бәйрәм бүген, бәйрәм бүген!»

Тыңладым әкрен генә искәндә бәйрәм көн җилен;
Ансы да сөйли тагын: «Бәйрәм бүген, бәйрәм бүген!»

КЫШКЫ КИЧ

Кызык сезгә, яшь балалар, кышкы кичтә!
Җылы өйдә утырасыз якын мичкә;
Утырасыз рәхәтләнеп, тезелешеп, –
Шатлык сезгә, уңайсызлык килми һич тә.

Һичкайсыгыз таныш түгел хәсрәт берлә,
Утыргансыз матур гына, рәт-рәт берлә;
Кышкы кичнең озынлыгын сизмисез дә,
Әнкәгезнең сөйләгәне әкият берлә.

Тышта иссен ачы җилләр, тузсын карлар,
Өй түбәсе саламнары килсен тар-мар,
Суыклыктан очар кошлар очалмасын, –
Сезнең урын җылы, әйбәт, – ни кайгы бар?

Төшсен ләкин исегезгә кайсы вакыт:
Һәркемгә дә бирелмәгән мондый бәхет;
Ятим калган сабыйлар бар, бәхетсезләр,
Ата-ана вафат, җирсез һәм йортсызлар.

Мондый кышкы кичтә сыгныр[1] урыннары
Аларның юк, өши бите, борыннары;
Үлми калса яхшы алар салкынлыктан,
Кайберсенең шуннан була үлемнәре.

Очрый калса сезгә шушындый ярлылар,
Яшьле күзле, моңланганнар вә зарлылар, –
Яшь балалар! аларны сез яратыгыз,
Җылы сүзләр әйтеп, сөеп юатыгыз!

ЯЛКАУ МАЭМАЙ

Безнең маэмай рәхәт тора, сафа сөрә,
Җитезләнә, уйный һаман йөгрә-өрә;
Карый миңа мәхәббәтле күзе белән,
Гүя «уйныйк» дигән була, гүя көлә.

Кайвакыт ул ята тәмле ашап туеп,
Ал аяклары өстенә башын куеп.
Аны шунда чебен халкы тынычсызлый;
Ялкау маэмай! Ул аларны тормый куып.

Чебеннәрне астан гына карап ята,
Ярты йомык күзен генә ялтырата;
Бервакыт ул колак артын торып кашый,
Чебен халкы шунда тиз-тиз кача башлый.

БИЧАРА КУЯН

– И Куян, куркак Куян, йомшак Куян,
Моңланасың нинди хәсрәт, кайгыдан?

– И җаным, син яшь бала шул, белмисең;
Төште зур хәсрәт, ничек моңланмыйсың.

Без икәү: Әткә куян, Әнкә куян,
Яшь куянчыклар янә бездән туган.

Барчабыз бер гаилә булган идек,
Күп заман шатлык белән торган идек.

Яшь балаларны ашап китте бүре,
Бик усал ерткычтыр ул, муркыргыры!

Күп тә үтми куйды дөнья әнкәсе;
Тулды күңлем, ничек итеп әйтәсе:

Килде дә бер явыз аучы эт белән,
Атты үтерде аны мылтык белән.

Шул вакыттан бирле аш булмый ашым,
Моңланам ялгыз башым, агызам яшем.

КЫЗЫКЛЫ ШӘКЕРТ

– Әйдәле, Акбай! Өйрән син, арт аягың берлә тор;
Аума, аума! Туп-туры тор, төз утыр, яхшы утыр!

– Ник газаплыйсың болай син, мин әле бик кечкенә;
Мин туганга тик ике айлап булыр, йә өч кенә.

Юк, кирәкми, мин өйрәнмим, минем уйныйсым килә;
Шул болыннарда ятасым, шунда ауныйсым килә.

– Ах, юләр маэмай! Тырыш яшьләй, –
зурайгач җайсыз ул;
Картаеп каткач буыннар, эш белү уңайсыз ул!

САБИТНЫҢ УКЫРГА ӨЙРӘНҮЕ

Сабит алты яшендә, инде гакълы башында;
Ялгыз, иркә бала ул әткәләре кашында[1].

Шуңар күрә шаян ул, бик күп уйный, наян ул;
Күңеллелек, көлкеләр таба әллә каян ул.

Фәһме[2] үткен, ул зирәк, андый балалар сирәк;
Һәрбер әйберне сорый ул: бу ни нәрсә?
Ник кирәк?

Сабит сорый җентекләп, һәр нәрсәне бөртекләп,
Әти белән әнисе җавап бирә бик ипләп.

Беркөн Сабит әткәсен күреп әйтә әйтәсен:
«Әти, миңа әлепби[3] кайчан алып кайтасың?

Мине укырга өйрәт, миңа укырга кирәк;
Үзем укыйм мин китап, үзем сөйлим һәм көйләп».

Атасы хәйран булды, китапчыга йөгерде,
«Бүләк» атлы әлифба алып кайтты ул берне.

«Бер адым, – дип, – гыйлемгә», өйрәтә ул Сабитка;

Салган Сабит ихласын, кош бәбкәседәй җимгә.

Монсы – «әлиф», монсы – «ба», бу хәреф – «җим»,
монсы – «та»,
Бусы «дал» хәрфе була, бу хәреф – «зат»,
монсы – «та».

Салган Сабит муенны, оныткан ул уенны;
Тырышып укый «Бүләк»не, белми көнне һәм төнне.

Әткәй алган китапны тапты Сабит бик татлы;
Тиздән белде бик яхшы: нинди хәреф ни атлы.

Беркөн чәй эчкән вакыт укый Сабит шартлатып;
Әти белән әнисе торышалар шаккатып.

Укуы өзек аның – балачарак баланың:
«Бу ә-лиф-ба – бүләге Харитонов бабаның».

Хәйран булды әнкәсе, гыйлем булгач бәбкәсе;
Чәй катында елмая куанычлы әткәсе.

Күрсәң иде әнкәсен: кочып алган бәбкәсен,
Үбә-үбә бихисап битен, күзен һәм кашын.

МӘКТӘПТӘ

Менә көз барча кырларны вә урманны ялангачлый,
Менә ак тун киеп инде күңелсез кыш килә башлый.

Игеннәр тулган ындырга, халыкның эшләре беткән,
Вә көньякның вакытча безгә килгән кошлары киткән.

Урамнарда күңелсезлек, авылда сизлә бер кайгы,
Терелекләр вә шау-шулар, кызыклар кайда ул җәйге!

Күңелсез һәм дә ямьсез булса да шулчак табигатьтә,
Кызык ләкин, күңелле бик авыл кырыенда мәктәптә!

Укулар кычкырып анда! бөтен мәктәп килә шау-шу!
Кызык җәй айрылып торган укуга көз көне каушу!

АЙ ҺӘМ КОЯШ

Һималая тау өстендә алтын бишек,
Кояш йоклый һәр кич саен шунда төшеп;
Җил төн буе йоклаганын саклап тора,
Тирбәтә һәм өстен, башын каплап тора.

Йокысыннан Кояш ничек уяндисә[1],
Җил шулвакыт җилбер-җилбер итеп исә;
Исә-исә бөтен дөнья буе китә:
«Торыгыз! – ди. – Уянырга вакыт җитә!»

Торып чыккач шул бишектән Кояш агай,
Анда кереп йоклый инде энесе Ай;
Йоклый шунда йолдызлар да, өелешеп,
Оядагы йоклап яткан кошчыклардай.

Каты йоклап Ай бишектә мәгърибкәчә[2],
Торып чыга, көлеп, җиргә нурын чәчә;
Кояш һәм Ай – ике туган агай-эне –
Менә шулай дуслык белән нәүбәтләшә[3].

КОШЛАРГА

Курыкмагыз, кошлар, күреп сез яныгызда мин барын;
Мин тимәм сезгә, фәкать сайравыгызны тыңларым.

Җырлагыз сез күңлегезгә Тәңре нәрсә салганын;
Мылтыгым да юк янымда, юк шулай ук ауларым.

Бик тынычлап сайрагыз сез, мин тимим сезгә, тимим;
Әллә иркендә торуның кадрене белмимме мин?!

Курыкмагыз – яхшы белән, мин һич тә сезне ауламам;
Сайрагыз, тыңлап торырмын, тын да алмам, шауламам.

АК БАБАЙ

Бөтен дөнья аппак булып, кар яуганда,
Ишегалды, урам, түбә агарганда,
Аппак булып кайтып килә безнең бабай,
Безгә төрле-төрле уенчык алган да.

Шатланышып, без әйтәбез: «Рәхмәт, бабай,
Сиңа тагын күп ел гомер бирсен Ходай!»
Бабай, мескен, кар, яңгырга карамыйча,
Безне шатландырмак өчен йөри шулай.

ГАЛИ БЕЛӘН КӘҖӘ

Безнең Гали бигрәк тату Кәҗә белән,
Менә Кәҗә карап тора тәрәзәдән.
Гали аны чирәм белән кунак итә,
Кәҗә рәхмәт укый: сакалын селкетә.

ҺӘР ЯЛТЫРАГАН АЛТЫН ТҮГЕЛ

Төнлә берлән бакчада бер аллы-гөлле күбәләк,
Очкалап йөргәндә уйнап, анда-монда чүгәләп,

Күрде кырда: бик матур бер әллә нәрсә ялтырый,
Нурлана, җем-җем итә йолдыз шикелле, калтырый.

Күбәләкнең бер дә чик юк һәр матурга гыйшкына:
Тиз генә ул барды да кунды матур зат өстенә.

Ул матур зат – юлчылардан сүнми калган ут иде:
Күбәләк булды һәлак, шунда кунып: янды, көйде.

ЯҢГЫР ИЛӘ КОЯШ

Кояш әйтте: «Һаман мин яктырырмын
Вә бер дә батмамын, янып торырмын».

Диде Яңгыр да: «Һәр көнне явармын,
Кара җирне юешләр, елгалармын».

Кояш каршы диде: «Син бик юешле,
Явасың былчыратып һәммә төшне.

Суыңнан анда баткак, монда баткак, –
Синең бар белгәнең – җир былчыратмак.

Юешлектән иген, ашлык черидер,
Мужиклар, яумасайде[1], дип телидер».

Диде Яңгыр җавапта: «Син кызасың,
Игенне яндырасың һәм кырасың».

Ачуланды Кояш бу сүзгә, кызды,
Ачудан эсселектә хәттән узды.

Диде: «Мин бит җимешләрне пешергән,
Нурымнан җанлы-җансыз файда күргән».

Диде Яңгыр: «Аларны син пешерсәң,
Ә мин бит үстерәм һәм су эчертәм.

Әгәр мин яумасам, багълар[1] шиңәрләр,
Болынлыклар, яшеллекләр кибәрләр».

Кояш Яңгыр белән бик күп кычкырышкач,
Бере берсен яманларга тырышкач, –

Татулашты, килештеләр ахырда
Бу көннән соң сүз көрәштермәскә бер дә.

Шулай бетте боларда сүз вә тартыш,

Күрергә булдылар нәүбәт[2] белән эш.

Кояш әйтте: «Кызам үз нәүбәтемдә,
Ә син яу рәхмәтеңлә[3] нәүбәтеңдә».

Кояш, Яңгыр әле бу көнгә чаклы
Бозып эш кылмыйлар бу иттифакны[4].

ЧЫРШЫ

Саргаядыр көз көнендә һәр агач яфраклары;
Юк яшеллекләр хәзер, урман вә сахра сап-сары.

Саргая таллар, усаклар, алмагачлар һәм каен;
Хәстә[1] төсле, арта сары төс аларда көн саен.

Үз төсен үзгәртми саклаучы арада берсе бар:
Көз көне һәм кыш буе саргаймый торган чыршы бар.

КЫШКА БЕР СҮЗ

Кит әле син, аксакал кыш! Күр, әнә таудан туры
Тәгәридер ул матур кыз – язның алтын фәйтуны[2].

Тиз югал, әй Кыш бабай, син ал да тиз кач карт башың,
Барыбер күрсәң качарсың язны – гөлләр патшасын!

Бер дә юк ул патшаның мылтык, кылыч-алмазлары,
Һәр ягында аллы-гөлле күбәләктән гаскәре.

КӨЗ

(*Өзек*)

Күрәмсез, дусларым, көз килде тышта;
Озак тормас, килер ак тунлы кыш та.

Китә башлады бездән инде кошлар;
Алар бездән ерак җирләрдә кышлар.

Мисале зәгъфыран[1] саргайды урман,
Игенчеләр игеннәрне дә урган.

Такыр калды татар башы кеби[2] кыр;
Азык эзли – оча тургай да пыр-пыр.

Чыгып баш калгыта сахрада уҗым,
Яшел хәтфә шикелле итә җем-җем.

Кояш та яктысын киметтe шактый;
Тәәссеф[3]! Басты золмәт[4], китте якты.

Колакны шаулата инде суык җил,
Тулып эчкә өрә, мисле куык[5], җил.

Ничә әйтсәң дә, күңелсез көз, күңелсез;
Чәчәксез көз, үләнсез һәм дә гөлсез.

ҖИР ЙОКЫСЫ

Кырга ак кардан
Юрган ябылган;
Җир язга чаклы
Уйкуга[1] талган.

Ул тормас, йоклар,
Кышлар үтмичә,
Кыйбладан кошлар
Кайтып җитмичә.

Язның айлары,
Апрель, майлары,
Бик матур сызлып
Аткан таңнары;

Урман шаулавы,
Кошлар сайравы,
Күкләр күкрәве,
Яңгыр аннары.

Койну көн саен
Кояш нурында;
Аннан соң тагын
Төшкән чык төндә.

Бу хәлләр җиргә
Барчасы бергә
Калган тик инде
Төштә күрергә.

Җир йоклый тыныч,
Күреп тәмле төш,
Уяныр әле,
Тукта, үтсен кыш!

СӨТКӘ ТӨШКӘН ТЫЧКАН

Ничектер, белмимен, беркөн идән асты кошы – тычкан
Егылган да келәттә бер табак сөткә килеп төшкән.

Йөзеп йөри табакта арлы-бирле, – һич чыгып булмый!
Сыек сөт бит – бата, һич тә табактан ычкынып булмый.

Йөри тычкан, йөзәдер, тик торып булмый, йөрәк түзми;
Йөзәдер аркылы, буйга, – котылмактан өмид[1] өзми.

Тырышмак бушка китми бит, бераздан соң була уңай:
Бу тычкан шулкадәр йөзгән, куерган сөт тә – булган май.

Хәзер бит батмый, – тычкан, кирелеп, майга аяк баскан;
Сикергән дә табактан ул, чыгып, үз урнына качкан.

*

И карендәш! Син, кирәксә, суга бат йә сөткә бат!
Ит сабырлык, күрсәт чыдамлык һәм ит гайрәт, сөбат[2]!

ЕЛНЫҢ ДҮРТ ФАСЫЛЫ

(*Русчадан*)

Боз һәм кар эрде,
Сулар йөгерде,
Егълап елгалар,
Яшьләр түгелде.
Көннәр озая,
Төннәр кыскара.
Бу кайсы вакыт? –
Йә, әйтеп кара!
(*Яз көне*)

Ашлыклар үсте,
Башаклар пеште;
Кояш пешерә,
Тиргә төшерә.
Халык ашыга,
Китә басуга,
Урагын ура, –
Бу кайчак була?
(*Җәй көне*)

Кырлар буш кала,
Яңгырлар ява.
Җирләр дымлана, –
Бу кайчак була?
(*Көз көне*)

Һәр җир карланган,
Сулар бозланган;
Уйный җил-буран,
Бу кайчак, туган?
(*Кыш көне*)

ПАР АТ

Җиктереп пар ат, Казанга туп-туры киттем карап;
Чаптыра атларны кучер, суккалап та тарткалап.

Кич иде. Шатлык белән нурлар чәчеп ай ялтырый;
Искән әкрен җил белән яфрак, агачлар калтырый.

Һәр тараф тын. Уй миңа тик әллә ни җырлый, укый;
Нәрсәдәндер күз эленгән һәм тәмам баскан йокы.

Берзаман ачсам күзем, бертөрле яп-ят кыр күрәм;
Аһ, бу нинди айрылу? Гомремдә бер тапкыр күрәм.

Сау бул инде, хуш, бәхил бул, и минем торган җирем,
Мин, болай, шулай итәм дип, төрле уй корган җирем.

Хуш, гомер иткән шәһәр! инде еракта калдыгыз;
Аһ! таныш йортлар, тәмам күздән дә сез югалдыгыз.

Эч поша, яна йөрәк, хәсрәт эчендә, уйда мин;
Ичмасам, иптәш тә юк ич, тик икәү без: уй да мин.

Аһ, гөнаһым шомлыгы, бу кучеры бик тын тагын,
Җырламыйдыр бер матурның балдагын вә калфагын!

Әллә нәрсәм юк кеби; бернәрсә юк, бер нәрсә ким;
Бар да бар, тик юк туганнар, мин ятим монда, ятим.

Монда бар да ят миңа: бу Миңгали, Бикмулла кем?
Бикмөхәммәт, Биктимер – берсен дә белмим, әллә кем!

Сездән айрылып, туганнар, җайсыз, уңайсыз тору;
Бу тору, әйтергә мөмкиндер, кояш, айсыз тору.

Шундый уйлар берлә таштай катты китте башларым;
Чишмә төсле, ихтыярсыз акты китте яшьләрем.

Бер тавыш килде колакка, яңгырады берзаман:
«Тор, шәкерт! Җиттек Казанга, алдыбызда бит Казан!»

Бу тавыш бик ачты күңлем, шатлыгымнан җан яна;
«Әйдә чап, кучер, Казанга! Атларың ку: на! на-на!»

Әйтә иртәнге намазга бик матур, моңлы азан;
И Казан! Дәртле Казан! Моңлы Казан! Нурлы Казан!

Мондадыр безнең бабайлар түрләре, почмаклары;
Мондадыр дәртле күңелнең хурлары, оҗмахлары.

Монда хикмәт, мәгърифәт һәм монда гыйрфан[1],
монда нур;
Монда минем нечкә билем, җәннәтем һәм монда хур...

САБЫЙГА

Һич сине куркытмасыннар шүрәле, җен һәм убыр;
Барчасы юк сүз – аларның булганы юктыр гомер.

Җен-фәлән дип сөйләшүләр искелектән калган ул;
Сөйләве яхшы, күңелле – шагыйранә ялган ул.

Һич өрәк, албасты булган сахралар, кырлар да юк;
Шүрәле асрап ята торган кара урман да юк.

Син әле үс һәм укы күп, шунда аңларсың барын;
Мәгърифәт нуры ачар күп нәрсәләрнең ялганын.

БИШЕК ҖЫРУЫ
Әлли-бәлли итәр бу,
Мәдрәсәгә китәр бу;
Тыршып сабак укыгач,
Галим булып җитәр бу.

Йокла, угълым, йом күзең,
Йом, йом күзең, йолдызым;
Кичтән йокың кала да,
Егълап үтә көндезең.

Әлли-бәлли көйләрем,
Хикәятләр сөйләрем;
Сиңа теләк теләрем,
Бәхетле бул, диярем.

Гыйззәтем[1] син, кадрем син,
Минем йөрәк бәгърем син,
Куанычым, шатлыгым
Тик син минем, синсең, син!

ШҮРӘЛЕ

I

Нәкъ Казан артында бардыр бер авыл – «Кырлай» диләр;
Җырлаганда, көй өчен, «тавыклары җырлай» диләр.

Гәрчә анда тумасам да, мин бераз торган идем;
Җирне әз-мәз тырмалап, чәчкән идем, урган идем.

Ул авылның, һич онытмыйм, һәр ягы урман иде;
Ул болын, яшел үләннәр хәтфәдән юрган иде.

«Зурмы?» – дисәң, зур түгелдер, бу авыл бик кечкенә;
Халкының эчкән суы бик кечкенә – инеш кенә.

Анда бик салкын вә бик эссе түгел, урта һава;
Җил дә вакытында исеп, яңгыр да вакытында ява.

Урманында кып-кызыл кура җиләк тә җир җиләк;
Күз ачып йомганчы, һичшиксез, җыярсың бер чиләк.

Бик хозур! Рәт-рәт тора, гаскәр кеби, чыршы, нарат;
Төпләрендә ятканым бар, хәл җыеп, күккә карап.

Юкә, каеннар төбендә кузгалаклар, гөмбәләр
Берлә бергә үсә аллы-гөлле гөлләр, гонҗәләр[1].

Ак, кызыл, ал, сап-сары, зәңгәр, яшелдән чәчкәләр;
Һәр тарафка тәмле исләр чәчкәли бу чәчкәләр.

Үпкәлиләр чәчкәләрне төрле төсле күбәләкләр, килеп,

Киткән булып, тагын да шунда чүгәләп.

Бервакыт чук-чук итеп сайрый Ходайның кошлары;
Китә җаннарны кисеп, ярып садаи хушлары[2].

Монда бульварлар, клуб һәм танцевальня, цирк та шул;
Монда оркестр, театрлар да шул, концерт та шул.

Зур бу урман: читләре күренмидер, диңгез кеби;
Биниһая, бихисаптыр[3], гаскәри Чыңгыз кеби.

Кылт итеп искә төшәдер намнары[4], дәүләтләре
Карт бабайларның, моны күрсәң, бөтен сауләтләре[5].

Ачыла алдыңда тарихтан театр пәрдәсе:
Аһ! дисең, без ник болай соң? Без дә – Хакның бәндәсе.

II

Җәй көнен яздым бераз – язмыйм әле кыш, көзләрен,
Алсу йөзле, кара кашлы, кара күзле кызларын.

Бу авылның мин җыен, мәйдан, сабаны туйларын
Язмыймын, куркып, еракларга китәр дип уйларым...

Тукта, мин юлдан адашканмын икән бит, күр әле;
Әллә ник истән дә чыккан, сүз башым бит «Шүрәле».

Аз гына сабыр ит әле, и кариэм[1]! Хәзер язам;
Уйласам аулымны, гаклымнан да мин хәзер язам.

III

Билгеле, бу кап-кара урманда һәрерткыч та бар;
Юк түгел аю, бүре; төлке – җиһан корткыч та бар.

Һәм дә бар монда куян, әрлән, тиен, йомран, поши;
Очрата аучы булып урманда күп йөргән кеше.

Бик куе булганга, монда җен-пәриләр бар, диләр;
Төрле албасты, убырлар, шүрәлеләр бар, диләр.

Һич гаҗәп юк, булса булыр – бик калын, бик күп бит ул;
Күктә ни булмас дисең – очсыз-кырыйсыз күк бит ул!

IV

Шул турыда аз гына – биш-алты сүз сөйлим әле;
Гадәтемчә, аз гына җырлыйм әле, көйлим әле.

Бик матур бер айлы кичтә бу авылның бер егет
Киткән урманга утынга ялгызы, бер ат җигеп.

Тиз барып җиткән егет, эшкә тотынган баргач ук;
Кисә башлаган утынны балта белән тук та тук!

Җәйге төннең гадәтенчә, төн бераз салкын икән;
Барча кош-корт йоклаган булганга, урман тын икән.

Шундый тын, яхшы һавада безнең утынчы исә,
Алны-артны, уңны-сулны белмичә, утын кисә.

Балтасы кулда, егет эштән бераз туктап тора.
Тукта, чү! Ямьсез тавышлы әллә нәрсә кычкыра.

Сискәнеп, безнең егет катып кала аягүрә;
Аңламастан, каршысында әллә нинди «ят» күрә.

Нәрсә бу? Качкынмы, җенме? Йә өрәкме, нәрсә бу?
Кот очарлык, бик килешсез, әллә нинди нәрсә бу!

Борыны кәп-кәкре – бөгелгәндер тәмам кармак кеби;
Төз түгел куллар, аяклар да – ботак-тармак кеби.

Ялтырый, ялт-йолт киләдер эчкә баткан күзләре,
Кот очар, күрсәң әгәр төнлә түгел – көндезләре.

Яп-ялангач, нәп-нәзек, ләкин кеше төсле үзе;

Урта бармак буйлыгы бар маңгаенда мөгезе.

Кәкре түгелдер моның бармаклары – бик төз төзен;
Тик килешсез: һәрбере дә ярты аршыннан озын.

V

Бик озак торгач карашып, күзне күзгә нык терәп,
Эндәшә батыр утынчы: «Сиңа миннән ни кирәк?»

– Бер дә шикләнмә, егет, син, мин карак-угры түгел;
Юл да кисмимен, шулай да мин бигүк тугры түгел.

Гадәтем: ялгыз кешеләрне кытыклап үтерәм;
Мин әле, күргәч сине, шатланганымнан үкерәм.

Тик кытыкларга яралгандыр минем бармакларым;
Булгалыйдыр, көлдереп, адәм үтергән чакларым.

Кил әле, син дә бераз бармакларыңны селкет, и
Яшь егет! Килче, икәү уйныйк бераз кети-кети.

– Яхшы, яхшы, сүз дә юктыр, мин карышмый уйныймын;
Тик сине шартыма күнмәссең диеп мин уйлыймын.

– Нәрсә шартың, сөйлә, и бичара адәмчеккенәм!
Тик тиз үк уйныйкчы, зинһар, нәрсә кушсаң да күнәм.

– Сөйлием шартымны сиңа, яхшы тыңлап тор: әнә
Шунда бар ич бик озын һәм бик юан бер бүрәнә.

Мин дә көч-ярдәм бирермен, әйдә, иптәш, кузгалыйк;
Шул агачны бергә-бергә ошбу арбага салыйк.

Бүрәнәнең бер очында бар әчелгән ярыгы;
Шул җиреннән нык кына син тот, и урман сарыгы!

Бу киңәшкә Шүрәле дә күнде, килмичә кире;
Китте кушкан җиргә, атлап адымын эре-эре.

Куйды илтеп аузын әчкән бүрәнәгә бармагын, –
Кариэм, күрдеңме инде яшь егетнең кармагын?

Суккалыйдыр балта белән кыстырылган чөйгә бу,
Хәйләсене әкрен-әкрен китерәдер көйгә бу.

Шүрәле тыккан кулын – селкенмидер, кузгалмыйдыр;
Белми инсан[1] хәйләсен һич, балтага күз салмыйдыр.

Суккалый торгач, ахырда, чөй чыгып, бушап китеп,
Шүрәленең бармагы калды кысылды шап итеп.

Сизде эшне Шүрәле дә: кычкыра да бакыра;
Сызлана һәм ярдәменә шүрәләләр чакыра.

Хәзер инде Шүрәле безнең егеткә ялына;
Тәүбә итеп эшләреннән, изгелеккә салына:

– Син бераз кызган мине, коткарчы, и адәмгенәм;
Моннан ары үзеңә, углыңа, нәселеңә тимәм.

Башкалардан да тидертмәм, ул – минем дустым, диеп;
Аңар урманда йөрергә мин үзем куштым, диеп.

Бик авырта кулларым, дустым, җибәр, зинһар, җибәр;
Шүрәлене рәнҗетүдән нәрсә бар сиңа, ни бар?

Тибрәнә дә йолкына, бичара, гаклыннан шаша;
Шул арада яшь егет өйгә китәргә маташа.

Ат башыннан тоткан ул, бу Шүрәлене белми дә;
Ул моның фөрьядларын[1] асла[2] колакка элми дә.

– И егет, һич юк икәндер мәрхәмәт хисең синең;
Әйтче, зинһар, мәрхәмәтсез! кем син? исмең кем синең?

Иртәгә килгәнче дуслар, тәндә җаным торса гәр,
Шул фәлән атлы кеше кысты, диярмен, сорсалар[1].

– Әйтсәм әйтим, син белеп кал, чын атым Былтыр минем;
Бу егет абзаң булыр бу, бик белеп тор син, энем!

Шүрәле фөрьяд итәдер: аудан ычкынмак була
Һәм дә, ычкынгач, егеткә бер-бер эш кылмак була.

Кычкыра: «Кысты, харап итте явыз Былтыр мине,
Аһ, үләм бит, бу бәладән кем килеп йолкыр мине?»

Иртәгесен шүрәлеләр бу фәкыйрьне тиргиләр:
– Син юләрсең, син котырган, син тилергәнсең, – диләр.

Әйтәләр: «Кычкырма син, тиз яхшылык белән тыел!
И юләр! кысканга былтыр, кычкыраламы быел?!»

СУ АНАСЫ

(*Бер авыл малае авызыннан*)

I

Җәй көне: эссе һавада мин суда коенам, йөзәм,
Чәчрәтәм, уйныйм, чумам, башым белән суны сөзәм.

Шул рәвешчә бер сәгать ярым кадәрле уйнагач,
Инде, шаять, бер сәгатьсез тирләмәм дип уйлагач,

Йөгереп чыктым судан, тиз-тиз киендем өс-башым;
Куркам үзем әллә нидән, юк янымда юлдашым.

Бервакыт, китәм дигәндә, төште күзем басмага;
Карасам, бер куркыныч хатын утырган басмада.

Көнгә каршы ялтырый кулындагы алтын тарак;
Шул тарак белән утыра тузгыган сачын тарап.

Тын да алмыйча торам, куркып кына, тешне кысып,

Шунда яр буендагы куе агачларга посып.

Сачларын үргәч тарап, сикерде төште суга ул,
Чумды да китте, тәмам юк булды күздән шунда ул.

Инде мин әкрен генә килдем дә кердем басмага;
Җен оныткан, ахры, калган тарагы басмада.

Як-ягымда һич кеше дә юклыгын белдем дә мин,
Чаптым авылга таракны тиз генә элдем дә мин.

Күрмимен алны вә артны, и чабам мин, и чабам,
Ашыгам, тирлим, пешәм һәм кып-кызу уттай янам.

Берзаманны әйләнеп баккан идем артка таба,
Аһ, харап эш! – Су анасы да минем арттан чаба.

Кычкырадыр: «Качма! Качма! Тукта! Тукта, и карак!
Ник аласың син аны, ул бит минем алтын тарак!»

Мин качамын – ул куадыр, ул куадыр – мин качам;
Шулкадәрле кыр тыныч, һичбер кеше юк, ичмасам.

Шул рәвешчә чабышып, җиттек авылга бервакыт;
Су анасын куарга күтәрелде барча эт!

«Вау» да «вау» да «һау» да «һау» –
бертуктамый этләр өрә;
Су анасы, куркып этләрдән, кирегә йөгерә.

Инде эш җайланды, куркудан тынычландым, дидем,
И явыз карчык! тарагыңнан коры калдың, дидем.

Өйгә кайттым да: «Әни, алтын тарак таптым! –
дидем. –
Сусадым, ардым, әни, мин бик озак чаптым», – дидем.

Сөйләгәчтен кыйссаны[1], алды тарагымны әни;
Курка үзе, алса да, уйлый эченнән әллә ни...

II

Яхшы, хуш. Батты кояш. Йокларга яттым кич белән;
Өй эче тулган иде кичке һава, хуш ис белән.

Юрган астында йокыга китми ятам мин һаман;
«Шык!» та «шык!» – кемдер тәрәзәгә чиертә берзаман.

Мин ятам рәхәт кенә, тормыйм да, кузгалмыйм әле;
Бу тавышка сискәнеп, торган йокысыннан әни.

– Ни кирәк? Кем бу? Кара төндә вакытсыз кем йөри?
Нәрсә бар соң төнлә белән, и пычагым кергере!

– Су анасы мин, китер, кайда минем алтын тарак?
Бир! Бая көндез алып качты синең углың карак!

Төшкән айның шәүләсе, мин юрган астыннан карыйм,
Калтырыйм, куркам. «Ходай, – дим, –
инде мин кайда барыйм?»

Һич өзлексез «шык!» та «шык!» безнең тәрәзәне кага;
Ул коточкыч сачларыннан чишмә төсле су ага.

Әнкәем алтын таракны, тиз генә эзләп табып,
Атты да тышка, тиз үк куйды тәрәзәне ябып.

Су анасыннан котылгачтын, тынычлангач, әни
И орышты, и орышты, и орышты соң мине.

Мин дә шуннан бирле андый эшкә кыймый башладым,
«Йә, иясе юк!» – дип, әйберләргә тими башладым.

КӘҖӘ БЕЛӘН САРЫК ХИКӘЯСЕ

Борын заман бер Ир берлән Хатын торган,
Тормышлары шактый гына фәкыйрь булган;
Асраганнар бер Кәҗә берлә бер Сарык, –

Болар булган берсеннән дә берсе арык.

Әйтә беркөн Ире: «Кара монда, Хатын! –
Үзең яхшы беләсең бит печән хакын, –
Китсен бездән чыгып Кәҗә белән Сарык,
Ашап ята бушка гына алар азык».

Хатын күнде, диде: «Ирем, ярар, ярар,
Бу икене кумаклыкка булсын карар;
Кәҗә белән Сарык хәзер китсен бездән,
Аларны соң асрап торып ни файда бар?»

Нишли инде мескен Кәҗә белән Сарык?
Булмый хуҗа кушканына каршы барып.
Икесенә бер зур гына капчык тегеп,
Китте болар кырга таба сәфәр чыгып.

Китте болар. Бара, һаман бара, бара, –
Күренмидер күзләренә ак һәм кара.
Бара болар. Күпме баргач, Алла белә,
Юл өстендә үлгән бүре башын таба.

Курка башны кузгатырга Кәҗә-куркак,
Күптән инде куркаклыкка Сарык уртак,
Баш янында болар икәү тора куркып;
Әйтешәләр бер-берсенә: «Син тот, мин тот!»

Кәҗә әйтә: «Сарык абзый, син көчлерәк».
Сарык әйтә: «Син, сакалбай, гайрәтлерәк».
Бүре башын кулга тотып кузгатырга
Юлдашларның берсенең дә җитми йөрәк.

Озак торгач, шунда Кәҗә белән Сарык,
Бүре башын тоталмыйча куллар барып,
Башны икәү тотып ике колагыннан,
Юнәлделәр, капчыкларына эчнә[1] салып.

Бара болар. Тукталмастан һаман бара.
Күрә болар: ерак түгел бер ут яна.
Утны күргәч, иптәшенә әйтә Сарык:
«Әйдә, Кәҗә, куныйк бүген шунда барып.

Ут янына бүреләр дә киләлмәсләр,
Безнең анда кунганлыкны беләлмәсләр».
Сарыкның бу киңәшенә Кәҗә күнде:
«Әйдә, иптәш, ярар, барсак барыйк инде».

Кәҗә, Сарык ут янына якын барса,
Мескеннәрнең күз алдында менә нәрсә:
Өч-дүрт бүре утырганнар каршы утка,
Тыршып-тыршып пешермәктә алар бутка.

Кәҗә, Сарык, күргәч ошбу тамашаны,
Калды куркып, һәрберсенең ярты җаны.
«Исәнмесез, дуслар, бүре әфәнделәр!» –
Диләр болар, күрсәтмичә курку хәле.

Куаналар өч-дүрт бүре моны күргәч,
Алларына Сарык белән Кәҗә килгәч:
«Ашыйбыз, – дип, – бу икәвен тотабыз да,
Менә ничек ит таптык, – дип, – буткабызга!»

Кәҗә әйтә: «Кайгырмагыз, бездә ит күп;
Ул ит белән һәркайсыбыз булырбыз тук!
Ни карыйсың? Тиз бул әле, тиз бул, Сарык!
Капчыктагы бүре башын китер алып».

Сарык шунда капчыктагы башны ала, –
Барча бүре куркуыннан шашып кала;
Өч-дүрт бүре хәйран калып торган чакта,
Кәҗә һаман гайрәт чәчә, ачулана.

Кәҗә әйтә: «Микикики! Микикики!
Капчыктагы бүре башы бит уники!
Ах, уңмаган, юләр Сарык, надан Сарык,

Моннан зуррак бүре башын китер табып!»

Сарык та тиз аңлап ала бу алдашны,
Капчыктан ул алып килә шул ук башны.
Өч-дүрт бүре чынлап инде куркыштылар,
Бер-беренә күзләрене йөртештеләр.

Түгел хәзер бүреләргә ашау кайгы,
Тиз-тиз генә бу урынны ташлау кайгы;
«Ничек качыйк? Ничек табыйк качу юлын?» –
Һәрбер бүре шуңар салган бөтен уен.

Торып әйтә шул арада өлкән бүре,
Картайган һәм күп эшләрне үткән бүре:
«Туктагыз, – ди, – мин тиз генә су китерим,
Суы бик аз, безнең бутка пешәр коры».

Шулай итеп, өлкән бүре суга китә.
Кайтмый ләкин, озак кына заман үтә.
Кайтмый бүре – эзе дә юк, исе дә юк;
Мәҗлес халкы арып бетә көтә-көтә.

Бүреләрне тагы каты курку басты,
Чөнки хәзер башлыклары китеп качты.
Тагын берсе суга таба китте торып:
«Туктагыз, мин эзләп кайтыйм», – дигән булып.

Мәгълүм инде, бу бүре дә кача шулай,
Хәйлә белән качарга юл ача шулай.
Кайтмый бу да, әллә ничә сәгать үтә;
Мәҗлес халкы көтә һаман, көтә, көтә.

Өч-дүрт бүре берсе соңра кача берсе,
Өченчесе, аннан соңра дүртенчесе.
Болар качкач, Кәҗә белән безнең Сарык
Китә инде рәхәтләнеп, ирек алып.

Утыралар аяк бөкләп каршы утка,
Болар инде тәмләп кенә ашый бутка.

Ашап туеп, рәхәт кенә, тыныч кына
Кәҗә, Сарык бу төннәрен шунда куна.

Иртә берлән иртүк торып, таң аткач ук,
Кулларында бүре башы салган капчык,
Тагын болар урман буйлап сәфәр итте, –
Нәрсә языйм? Хикәям дә шунда бетте.

ТАЗ

(*Бер авыл малае авызыннан*)

Мәдрәсәдә бар иде бер Таз малай, –
Бик шаян, шуклык белән мөмтаз[1] малай.

Бик тирән – башындагы каткан бүрек,
Бер дә салмый, булмый һич башын күреп.

Кайсы чакта бүркен алып ташлыйлар:
«Әй, кояш чыкты! Кояш чыкты!» – диләр.

Ул заман без барчабыз бик кечкенә,
Зурыбызга яшь булыр унөч кенә.

Башчыбыз – Таз, берзаман без уйнадык;
Һичберәү күрмәс әле дип уйладык.

Аһ, бәла! Безне казый[2] күргән, имеш,
Уйнаганны ул карап торган, имеш.

Кәйфебезне бик тиз үк кыскартты ул,
Безне шул чактук[3] хөкемгә тартты ул.

Куркышып, казыйга тезләндек хәзер,
Төрле юл котлырга[1] эзләндек хәзер.

«Казый абзый! Безне син кызган», – дибез;
«Һәр усаллык башы шул Таздан», – дибез.

«И кизү! Бар, тиз китер, ул кайсы Таз?
Мин башын кашыймчы ул Тазның бераз».

Килде Таз. Без тик торабыз куркышып,
Барчабыз бертөрле хәсрәткә төшеп.

Кушты казый: «Ят! Сузыл! И Таз пәри!
Талчыбыктан сез котылмассыз әли», –

Дип, казый безне дә куймый шелтәли;
Шулвакытта Тазга талны селтәде.

Бер-ике сукты казый, – бу нинди эш?
Бер дә чаж-чож итмидер суккан тавыш.

Нәрсәдер бар монда – бер алдау эше,
Иштеләдер каты нәрсә тавышы.

Нәрсә бар? Таз аркасында нәрсә бар?
Камзулын Тазның күтәреп баксалар:

Хәйлә икән монда да ул Таз явыз, –
Белмәгә мөмкин рәсемгә баксагыз![1]

Казый абзый куйды шаркылдап көлеп,
Гайрәте сүнде, кызык эшне күреп.

Безне гафитте[2], сугалмый калды ул,
Талчыбыкка яткыралмый калды шул!

ИСЕМДӘ КАЛГАННАР

Мөкаддимә[1]

Бу «Исемдә калганнар»ны язуыма башлыча сәбәп берничә нәширләрнең миннән тәрҗемәи хәлемне язып бирергә үтенүләре булды.

Мин аларга туганымнан алып хәзерге яшемә кадәрле тәрҗемәи хәлемне кыска гына рәвештә язып бирү нияте илә кулыма каләм алган идем, әллә ничек сүз озынга китте.

Минем гомерем (укучылар күрерләр) шактый ямьсез, шактый караңгы,

шуның белән бергә кызык кына үткән булганга, яза башлагач, исемдә калганнарның һәммәсен язасым килде.

Шунлыктан Уральскига килеп җиткәнемә кадәр кичергән хәлләр илә аннан соң хәзер шушы юлларны язып утырган вакытыма кадәрге башыма килгәннәрне икесен ике рисалә[2] итеп чыгарырга мәгъкуль[3] күрелде[4].

Г.Тукаев
29 сентябрь, 1909 сәнә[5]

I

Минем атам Мөхәммәтгариф, Кушлавыч авылында Мөхәммәтгалим исемле мулланың угылы булып, ундүрт-унбиш яшьләрендә Кышкар мәдрәсәсенә китеп, анда укып тәмам итәргә гадәттә ничә ел кирәк булса, шулкадәр торып, карт атасы тере вакытта ук авылыбыз Кушлавычка кайтып, мулла булмыштыр.

Мулла булгач та өйләнеп, бер җәмәгате илә берничә еллар гына торгач, җәмәгате вафат булып, бер ир вә бер кыз баласы калмыштыр.

Моннан соң атам, икенче мәртәбә өйләнеп, Өчиле авылы Зиннәтулла хәзрәтнең Мәмдүдә исемле кызын (минем анамны) алмыштыр. Минем туганыма биш ай заман үткәч, атам аз гына вакыт авырып үлгән.

Тол калган анам янында мин берничә вакыт торгач, анам, мине авылыбыздагы Шәрифә исемле бер фәкыйрь карчыкка вакытлыча асрарга биреп калдырып, үзе Сасна исемле авылның мулласына кияүгә чыккан...

Бу вакыт атамның ата-анасы (бабай вә әби) күптән вафат булып, авылда башка туганнарым булмаганлыктан, мин бу карчык өендә кадерсез, артык бер бала булганлыктан, ул мине, әлбәттә, тәрбияләмәгән, тәрбияләү генә түгел, яшь бала ларның иң мохтаҗ булдыклары ачык йөзне дә күрсәтмәгән.

Мин үзем ул карчыкта үткән заманның ничеклеген белмим. Ул вакыт мин ике-ике ярым яшемдә генә булганмын дип уйлыйм.

Хәзер авылда минем балалык вакытымны күргән карчык вә хатыннар тәрбияче карчыгымның минем белән бик начар мөгамәләдә булганлыгын үземә хикәят итәләр.

Җөмләдән берсе[1].

Мин кыш көннәрендә төнлә яланаяк, күлмәкчән көенчә тышка чыгам икән дә бераздан, өйгә кермәкче булып, ишеккә киләм икән. Кыш көне авыл ызбаларының ишекләрен ачмак балага гына түгел, шактый үсмер кешеләргә дә мәшәкать вә көч булганлыктан, табигый, мин ишекне ача алмыйм вә ишек төбендә аякларым бозга ябышып катканчы көтеп торам икән.

Карчык исә үзенең: «Кадалмас әле килмешәк!» – дигән «шәфкатьле»

фикере илә[2] мине үзе теләгән вакытта орыша-орыша кертә икән...

Ул карчык үлгән инде; Аллаһ аңар рәхмәт итсен.

Мин бу карчыкта торган вакытта, анам да теге муллага үзләшеп җиткән булырга кирәк, ул бервакыт мине үз янына Саснага алдырырга атлар җибәргән.

Мине бу атлар, әлбәттә, Саснага алып киткәннәр.

Хәер, алып киткәннәр генә түгел, шул атка утырып киткән минутларда мин бала булсам да, хәзер дә атта утырып Саснага барганымны, үземне киң вә рәхәт галәмдә[3] хис иткәнемне, юлда барганда, күз алдымда әллә нинди нурлар уйнаганын онытмаган шикелле булам.

Саснага барып җиткәнмен. Ничек, ни рәвешле бардым, мине кемнәр каршылады – анысын белмим; ләкин үги әтиемнең мине сөюе, миңа чәй янында кәрәзле балны ак күмәчкә ягып бирүе, минем шунда куанганнарым, биш минутлык төш шикелле генә, әле дә булса хәтеремдә.

Ләкин бу рәхәт озакка бармаган. Минем анам бу муллада бер ел кадәрме, күпмедер торгач, белмим, нинди авырудандыр вафат булган.

Мин монда, әнкәмнең җеназасын[1] күтәреп алып киткәннәрен сизгәч, яланаяк, яланбаш хәлемдә капка астыннан үкереп елый-елый йөгереп чыгып: «Әнкәйне кайтарыгыз, әнкәйне бирегез!» – дип, шактый гына җир мәет күтәрүчеләрдән калмый барганымны хәзер дә хәтерләвемне язамын.

Әни дә үлгәч, мин бөтенләй ятим булып җиткәнгә, мин бу Сасна мулласы өенә дә сыймаганга, ул мулла мине Өчиле авылындагы анамның атасы булган бабайга кайтарып биргән.

Минем анамның анасы булган үз әбием әни кыз чакта ук үлгән булганга, бабай кайсы мулладандыр тол калган бер хатынны аңа ияреп килгән алты баласы илә алган булган.

Өчиле авылы (исеменнән дә мәгълүм) бик кечкенә вә бик ярлы бер авыл булганга, шуның өстенә мин ятим калган елларда ул тарафларда каты ачлык булганга, бабайның көнкүреше гаять начар булган.

Менә шул фәкыйрь вә шуның өстенә әллә ничә авызлы булган гаилә эченә мин ятим бала булып килеп кергәнмен.

Үги әбинең алты күгәрченнәре эчендә мин бер чәүкә булганга, мине еласам – юатучы, иркәләним дисәм – сөюче, ашыйсым-эчәсем килсә, кызганучы бер дә булмаган, мине эткәннәр дә төрткәннәр.

Бу гаилә эчендә фәкыйрьлек шул дәрәҗәгә җиткән булырга кирәк ки, мин хәзер дә булса бабайның күрше баерак авыллардан икмәк сыныклары теләнеп алып кайтканын исемдә тотамын.

Шул рәвешчә көннәр үткән, мин, монда торганда, чәчәк белән дә авырганмын, башка әллә нинди хәстәлекләр дә күргәнмен, тәмам зәгыйфьләнгәнмен.

Бу гаиләдә һәммәсе (бер җитеп килә торган Саҗидә исемле кыздан

башкасы) минем авыруыма: «Ичмасам, чәнчелсә, бер тамак кимер иде», – дип кенә караганнар.

Мин әле хәзер аерым әйттекем Саҗидә апайның, үги әбидән яшереп кенә, мине юатканын вә сөйгәнен, әби килә башлагач та, минем белән эше юк кеше шикелле, үзенә икенче кыяфәт биргәнен һаман хәтеремдә саклыйм.

Менә шул вакыттан бирле ул апа минем күңелемә фәрештә булып утырган да калган. Күңелем аны уйлый башладисә, хәзер күземә аппак саф бер фәрештә күренә.

Ни күрсәм дә күргәнмен, ни булса да булган – һәрничек мин бу гаиләгә сыймаганмын. Беркөнне бабай, үги әбинең киңәше илә утыртып, Казанга озаткан.

Ямщик, Казанга килеп җиткәч (безнең авыл Казаннан 60 кына чакрым), Печән базарында: «Асрарга бала бирәм, кем ала?» – дип кычкырып йөргәндә, халык арасыннан бер кеше чыгып, мине ямщиктан алган. Ул мине асрау бала итеп өенә алып кайткан.

Мин монда торганымны ярты йомык күз белән генә күргән шикелле булам.

Мәсәлән, бервакыт әллә нинди авырудан күзем авырган вакытта, мине бер карчыкка алып барганнарын, ул минем күзгә шикәр салганын, үземнең салдырмаска азапланганымны, тартышканымны беләм.

Бу яңа ата-анамның хәлен дә бераз язып китим әле.

Миңа әти булганы Мөхәммәтвәли исемле булып, әни булганы Газизә исемле иде. Торулары Яңа бистәдә иде.

Әти толчокта сату итә идеме, әллә тирече идеме шунда – анысын яхшы белмим. Әни, бер дә армый-талмый, байларга кәләпүш эшләп чыгара иде.

Әни, Печән базарына кәләпүш чыгарганда яки бер хезмәт илә байларның өенә барганда, кайвакыт мине дә ияртеп баргалый иде.

Мин байлар йорт эченең матурлыгын, идәннән түшәмгә кадәр торган зур көзгеләрен, чиркәү кеби[1] суга торган сәгатьләрен вә сандык кадәр зур органнарын күреп, боларны оҗмахта торалар кеби уйлый идем.

Бервакыт шулай байларга барганда, ишегалдында әллә нинди зиннәтле вә алтынлы койрыгын кояшка каршы ялтыратып йөргән тависны[2] күреп, бигрәк тә сокландым.

Бу ата-анам икесе дә эш кешеләре булдыкларыннан, монда миңа ач торырга туры килми иде.

Кайчакта әни белән Ташаяк базарына барып, андагы уенчык базарларына кызыгып вә самокатларда шатланып-шатланып, агач атларга атланган малайларны карап, көнләшеп тора идем.

Мин дә атланыр идем – акчам юк. Әнидән сорарга куркам, ул үзе белеп бирми иде.

Шулай итеп, мин кеше рәхәтенә генә кызыгып кайта идем.

Аннан соң җәй көне ике бистә арасындагы яшел үлән өстендә малайлар илә каз йоннары куып йөргәнемне, арыгач, Хан мәчетенә[1] юнәлеп ятып, чирәмдә ял иткәнемне бер дә онытмыйм.

Мин бу ата-анамда ике елмы, күпмедер торгач, әти дә, әни дә – икесе берьюлы авырый башлаганнар.

Алар, үзләренең үләчәкләреннән куркып: «Без үлсәк, бу бала кем кулына кала, ичмасам, авылына кайтарыйк», – дип, теге мине Казанга китергән ямщикны табып, мине янәдән аңарга утыртып, Өчиле авылына җибәргәннәр.

Инде миннән мәңгелеккә котылдык дип уйлаган бу гаиләнең мине ничек каршы алганлыкларын уйлап белергә мөмкин.

Мин кайтып бераз торгач та, әби белән бабай, инде мине шәһәргә җибәрүдән өмет кисеп, кая булса да бер чит авылга асрарга бирергә уйлашканнар.

Болар Өчилегә килгән һәрбер чит авыл кешесенә үзләрендә асрарга бирергә бер ятим бала барлыгын сөйләгәннәр.

Шулай мәшәкатьләнә торгач, бездән җиде генә чакрым Кырлай исемле авылдан ир баласыз Сәгъди исемле бер кеше килеп, мине үзенә алып киткән.

Бу урыннан башлап тәрҗемәи хәлемне үземнән хикәя итүне күңелем хаклы тапканга, «булган»ны «булды»га, «йөргәнмен»не «йөрдем»гә... алмаштырам.

II

Бабайлар өеннән чыгып, Сәгъди абзыйның арбасына утырдым. Бабай белән әби (Сәгъди абзыйдан яхшысынмый гына булырга кирәк) мине озатырга чыктылар. Тагын да минем китүемне кызык күргән яланаяклы малайлар да арба тирәсендә йөгергәләп йөриләр иде.

Арба кузгалды. Сәгъди абзый белән без янәшә утырып киттек. Ул юлда миңа: «Менә хәзер Кырлайга кайтып җитәбез, анда әниең каршы чыгып көтеп тора торгандыр. Алла боерса, бездә катык, сөт, ипи күп, теләгәнчә ашарсың», – дип, миңа барып җитәргә ике-өч кенә чакрым калган бәхетләр илә мине юатып бара иде.

Мин дә, ачык йөзләрне бик күптән күрмәгәнгә күрә, эчемнән бик шатлана идем.

Бу вакыт җәйнең матур чаклары булганга, тирә-яктагы яшел чирәмнәр вә урманнар, артык эссе булмыйча, үзенең нурлары белән сөеп кенә торган кояш, икенче яктан тагын рәхәтләндерәләр иде.

Ниһаять, Кырлайга барып кердек. Сәгъди абзыйның йорты басу

капкасыннан кергәч күп ерак түгел икән, аз гына баргач, коймасы читәннән булган тәбәнәк кенә салам түбәле бер өйгә туктадык.

Юлда Сәгъди абзый әйткәнчә, вакыйган[1], минем әни каршы чыккан икән, ул капканы ачты, мине ачык йөз илә каршы алып, арбадан төшереп, өйгә дә алып керде.

Тыштагы эшләрен караштыргалагач, атын туаргач, әти дә өйгә керде. Кергәч тә әнигә эндәшеп: «Хатын, бар, балага катык белән ипи китереп бир», – дип әмер итте.

Әни дә, шунда ук баздан катык алып менеп, миңа зур гына икмәк телеменең яртысын тоттырды.

Мин исә, Казаннан кайтканнан бирле юньләп аш йөзен күрмәгәнгә күрә, икмәк белән катыкны ялт иттердем.

Тамак туйгач, әнинең рөхсәте илә урамга чыктым. Мин, анда чыгып, адашудан куркып артыма карый-карый гына барадыр идем, менә берзаман тирә-ягымны әллә кайдан килеп чыккан авыл малайлары сарып алдылар.

Алар, һәр көн авылның бер башыннан бер башына йөгереп тә, бу көнгә кадәр мине күрмәгәнгә, аннан соң минем өстемдә Казаннан киеп кайткан каюлы ситсы күлмәк, башымда да, мине Өчилегә кире җибәрер алдыннан әнинең миңа, сагынмаклык булсын дип, төрле төсле хәтфәләрдән корамалап ясаган кәләпүше булганга, бу Кырлай малайлары миңа бик гаҗәпләнеп карыйлар иде.

Малайлар карап тордылар-тордылар да таралдылар, мин бүген аларга катыша алмадым, өйгә кереп киттем.

Өйгә кайтып керсәм, анда ике җиткән кыз күрдем.

Боларның берсе таза гына гәүдәле, кызыл йөзле, күк күзле, икенчесе арык кына, сары йөзле генә, култыгында агач таяклары бар, аксак бер кыз иде.

Әни миңа: «Менә болар – апайларың: берсе Саҗидә апаең, берсе Сабира апаең, күреш!» – дигәч, мин, әкрен генә барып, кулымны суздым.

Болар Сәгъди абзыйның кызлары булып, аксагы Саҗидә атлы икән. Шулай итеп, мин монда яхшы гына тора башладым. Авыл малайлары белән дә таныштым.

Сәгъди абзыйның юлда әйткәненчә, вакыйган, монда катык, сөт күп, шулай ук бәрәңгегә дә ихтыяҗ юк иде.

Мин барып бер аймы, күпмедер торгач, урак вакыты җитте. Әти, әни вә ике апай уракка китә башладылар.

Мин исә уракка бармый идем. Иптәш малайлар белән авыл буенча йөгерә вә болынлыкларда көн буе ауный идем. Әгәр көндез кайвакыт уен арасында карыным ачса, тиз генә өйгә кайтып, ян тәрәзәдән генә өйгә кереп, әнинең минем өлешкә калдырган бер җамаяк бәрәңгесе илә бер

телем икмәген ашый идем.

Алар, әбәттән (көндезге аштан) соң ишекне бикләсәләр дә, минем ашарга кайтасымны белеп, ян тәрәзәне эчтән бикләми китәләр иде.

Урак вакытында бөтен халык һәммәсе эшкә китеп, авылда эшкә ярамаган карчыклардан башка һич кеше калмаганлыктан, без бакчадагы яшел суганнар башына бер дә кәҗәдән ким бәла булмыйдыр идек. Әгәр өй саклаучы карчыклар күрсә, без шунда ук киртәдән сикереп качадыр идек. Карчык мескеннең, орышып, тешен кысып калудан башка кулыннан бер эш тә килмидер иде.

Әгәр уйный торгач тирләсәк, хәзер үзебезнең ындыр артындагы кечкенә генә инешкә төшеп, шуннан әллә ничәшәр сәгать чыкмыйча коенып, күлмәк-ыштаннар белән вак балыклар сөзеп ята идек. Күңелле чаклар!

Бервакыт шулай уйнап йөргәннән соңра, кич белән өйгә кайтсам, өй эчендә һәммә кешене күңелсез вә кәефсез күрдем. Бу нидән икән дип уйлап торгач, Сабира апаның идәннән сәкегә котырган шикелле йөгерүен вә кая барып бәрелгәнен дә белмәвен һәм күзләре әллә нинди котычкыч булып акайганын күргәч, аның урактан «җенләнеп» авырып кайтканын белдем.

Ул төнне өйдәгеләр берсе дә йокламый үткәрделәр. Мин генә, бик йокым килгәч, тыштагы арбага чыгып йокладым.

Иртә белән, таң сызылып килгәндә, колагыма:

– Сабира апаң вафат булды, син йоклап ятасың, тор, тор! – дигән бер тавыш килгәч, күземне ачып карасам, каршымда әни тора иде.

Бу, билгеле, миңа да гади хәбәр түгел – йокы тәмле булса да, сикереп тордым.

Шул көнне Сабира апаны җирләделәр. Аны җирләп берничә көн үткәч, әнинең әтигә:

– Менә, «үксез бала асрасаң, авызың-борының кан итәр, үксез бозау асрасаң, авызың-борының май итәр» шул инде ул, мөгаен, шуның шомлыгыннан булды инде бу! – дип сөйләгәнен ишеткәли башладым.

Аннан соң кайчакларда әнинең йә кушкан йомышын тыңламасам, йә җиренә җиткерми эшләсәм, шул сүзне әйткәли торган иде.

Әти белән без бик-бик тату идек. Ул бер дә миңа каты сүз әйтми иде.

Мәсәлән, минем Казаннан киеп кайткан күлмәк-ыштаннарым, читек-кәвешләрем, казакиларым тузгач, әти мин килмәстән бер ел элек үлгән улының күк киндер күлмәге белән бишмәтен миңа бирмәкче булды.

Шунда әни: «Мин үз улымның төсе итеп саклаган киемнәрне кешегә бирер хәлем юк», – дип, бик озак тарткалашты.

Ахырда әти: «Йә, хатынланма әле юкка, үзеңнән тумаган бала дип, әллә аны шыр ялангач йөртерсеңме?» – дип, киемнәрне көчләп диярлек миңа

алып киертте.

III

Шулай итеп, урак бетте, көз җитте. Ашлыклар эшен бетергәч, бакчага чыгып, бәрәңге казыр вакыт җитте.

Бу бәрәңге казу вакытында миңа урак вакытындагы кеби уйнап йөрергә туры килмәде: миңа казып чыгарылган бәрәңгеләрне капчыкка тутырырга куштылар. Мин дә үз хезмәтемне яхшы гына эшләдем.

Бу вакыт көз көненең салкын вакытлары булса да, мин яланаяк идем. Аякларым туңганга, мин аларны балчыкка күмеп утыра идем.

Бервакыт шулай, аякны балчыкка күмеп бәрәңге чүпләгән чагында, теге бәрәңге казучы аксак Саҗидә апай ялгыш минем аякка тимер көрәк белән чапты.

Аяк шактый тирән җәрәхәтләнде, мин дә, урынымнан сикереп торып, бераз читкә барып утырып егъладым да, соңра җәрәхәткә балчык сибеп, янә хезмәтемдә дәвам иттем, ләкин бу юлы аяклар никадәр туңсалар да, балчыкка күмәргә курыктым.

(«Моны ни өчен яздың?» – диярләр. Ни өчен яздым? Шулвакытта аягым бик авыртканга вә хәзер дә аякта шул җәрәхәтнең эзе булганга, тоттым да яздым.)

Бара торгач, бакча эшләре дә бетте.

Беркөнне кич белән әти белән әни иртәгә иртүк мине абыстайга укырга илтәчәкләрен миңа мәгълүм иттеләр.

Таң атты, кояш чыкмас борын ук торып чәй эчтек. Чәйне җыештыргач, әни мине кулымнан җитәкләде дә үзебездән биш-алты гына адым булган Фәтхерахман хәзрәт өенә алып барды.

Анда барып кердек, мине укытачак абыстай кулына чыбык тотып утырган, аның тирә-ягында минем яшемдәге кечкенә кыз балалар булганы кеби, шактый җитеп килә торган кызлар да бар иде. Алар арасында, богдай арасындагы берничә борчак кеби, берничә минем шикелле ир балалар да бар иде.

Әни иң элек ике бөтен икмәк белән бер тиенме, ике тиенме акчасын абыстайга тоттыргач, алар да, бөтен шәкертләр дә бик озак дога кылдык.

Әни мине тапшырып, үзе киткәч, мин кызлар белән бергә «әлеп, би, ти, си, җом, хи»ны бер дә тартынмыйча кычкырып укый башладым.

Шул рәвешчә, «әлеп, би, ти, си»не берничә көн такмаклагач, миңа «Иман шарты»[1] да тоттырдылар.

Бу «Иман шарты»ның иҗеге белән сүрәсе[2] миңа кыш буена җитте бугай. Мин бу кышта һаман шул кыска гына «Иман шарты» тирәсендә әйләнүдән уза алмадым.

Фәкать «Иман шарты» бетерүгә гыйлавә[3] буларак, бервакыт, абыстай

өйдә юк вакытта, бәгъзе[4] шаян кызларның «Кәлимәтен тайибәтен, безнең әни бай хатын, изүе тулы тәңкә, борыны тулы...» дигән сүзләрен ишеттем.

Ишетелмәгән сүз вә күрелмәгән нәрсә һәрберсе гыйлем[1] булганлыктан, табигый, мин дә бу сүзне яратып отып алдым. Һәм шуны үземнән надан малайлар каршында тәкрарлап[2], аларны көлдереп йөрер булдым.

IV

Бу Кырлайдагы беренче кышым үтте. Яз җитеп, карлар эри башлады. Озакламый кырлар, игенлекләр, тәмам кардан ялангач калып, карала башладылар.

Менә бераздан Сабан туе җитте. Мине Сабан туе көнне иртә үк уятып, кулыма янчык дәрәҗәсеннән аз гына үткән кечкенә бер капчык тоттырдылар.

Мин, шул капчыкны тотып, авыл буенча киттем.

Авыл халкы тегеләй дә иртә торучан булса да, бүген Сабан туе бәйрәме көне булганга, бигрәк тә иртә торганнар вә һәр өйдә, һәркемдә көләч йөз, тәмле сүз иде.

Мин кайсы гына өйгә керсәм дә, ятим калган мулла баласы икәнемне искә алгач, миңа башка малайларга биргән кеби конфет, бер-ике прәннек кенә бирмичә, һәр йорт иясе дә буяган күкәй бирәләр иде.

Шунлыктан минем капчыгым буяган күкәйләр илә бик тиз тулып, өйгә дә кайтып кердем.

Башка малайлар һаман йөреп калдылар шикелле.

Әти белән әни дә минем капчыгым болай тиз тулуына гаҗәпләнделәр, шатландылар да.

Ул көнне чәй эчтемме, юкмы – анысын белмим, капчыкны әнигә бирдем дә, үзем, кулыма берничә күкәй тотып, урамга чыгып чаптым.

Мин урамга чыкканда, кояш күтәрелгән, бөтен авыл нурланган, авыл егетләре, авыл кызлары, ак оекларын мөмкин кадәр шомартып киеп, чабата киндерәләрен дә бик тырышып, матурлап бәйләп, урамга чыкканнар иде.

Бер яктан Сабан туе башлыгы да, кулына бер таяк башына чүпрәк таккан әләм тотып, өй саен яулык, ситсы кеби нәрсә җыеп йөри иде. Без, яланаяклы малайлар исә, аның артыннан бер дә калмыйча йөгерә идек.

Чүпрәкләр, яулыклар җыелып тәмам булгач, бөтен авыл халкы – хатын-кызы, баласы-чагасы болынлыкка төштеләр. Көрәшләр, узышлар башланды.

Болынлыкта йөк-йөк белән торган чикләвек, көнбагыш вә кызыл билле ак прәннекләр хисапсыз иде. Болар арасында егетләр тарафыннан кызларга бирелергә иң муафыйгы[1], әлбәттә, кызыл билле ак прәннек инде.

Чөнки ул прәннек хакында бер авыл җыруы да бар. Болай:

Болынлыкка бөркет килгән,
Куркытадыр казларны;
Кызыл билле ак прәннек
Кызыктыра кызларны.

Атлар да чабышты. Малайлар да йөгереште, яулыклар да алынды, шулай итеп, Сабан туе да бетте.

Исемдә юк инде – бу Сабан туе ничә көн булгандыр, мин бер көнен генә яздым. Бәлки, өч-дүрт көн булса да, миңа бер генә көн кеби тоелгандыр.

Шуны да әйтергә кирәк: мин бу җәйне үткән җәй кеби йөгереп, уйнап үткәрә алмадым, чөнки шушы язга чыгар алдыннан гына Сәгъди абзыйның бер ир баласы дөньяга килгәнгә, мин, әни эштә чагында, һәрвакыт шул баланы юатып, тирбәтеп утыра идем.

Менә тагы урак вакыты да җитте, үткән җәй, бөтен авыл халкы эштә булганда, урам буе чабып йөргән мин бер малайны бу ел Садрины (ул бала Садретдин исемле иде) тартып йөрергә уракка да алып чыктылар. Шунлыктан бу җәем уйныйсы килгән балалар өчен зур газап булган нәрсә – эш белән үтте.

Бу бала тугач, әтинең мине сөюе әүвәлгечә бөтен калса да, әни миңа, эш кушарга кирәк булмаса, сүз дә дәшмәс булды. Шөйлә ки[1], мин үз өлешемә тигән аз гына мәхәббәттән дә коры калдым.

Җитмәсә тагы, теге аксак кыз да: «Үз энем! Җан энем!» – дип, Садрины юри мине кәефсезләндерер өчен сөйгән була иде.

V

Көз җитте. Гадәттәге бәрәңге хезмәтемне иткәч, мине бу юлы (кызлар белән бергә абыстайга түгел) мәдрәсәгә бирделәр.

Мин, мәдрәсәдә «Һәфтияк» иҗеген вә сүрәсен бик тиз белгәч, «Бәдәвам», «Кисекбаш»ларга[2] кердем. Үземнең сабагымны тиз белеп, миңа күп вакыт тик торырга туры килгәнгә, миңа өйрәтергә үземнән наданрак балаларны да бирә башладылар.

Шул балалар арасында авылыбызның бер бай баласы да булып, ул мине, хәлфәсе кебек итеп, чәйгә вә эченә борай ярмасы салган бәлеш ашарга чакыргалый иде.

Бер яктан, мин сабагымны яхшы белсәм, икенче яктан, аз булса да йорт хезмәтләренә дә ярый башладым.

Мәсәлән, иртә белән менеп морҗа ачу, аннан соң морҗа ябу, мичкә ягар өчен салам көлтәләр бәйләү, сыерны көтүгә чыгару, кич каршы алу кебек эшләр – һәммәсе минем кулымнан киләләр иде.

Кайвакыт җәй көне әти белән Әтнә базарына бара идек. Ул үзенең

хезмәтләре илә базар арасында йөргәндә, мин атны тотып тора идем.

Авылыбызның мулласы Фәтхерахман хәзрәт, белмим, берзаман әтинең шәриге[1] йә дусты булганмы, нидәндер миңа атна саен биш тиен акча бирә иде.

Мин бу акчага Әтнә базарында ак күмәч сатып алып, өйгә кайтканда, юл буе ашап кайта идем.

Әти мәрхүм, арбаның артында күмәч ашап утырганда, миңа кисәктән әйләнеп карап: «Күмәчеңне әниеңә дә калдыр», – дип куя иде. Мин дә, әлбәттә, «ярар» дия торган идем. Ләкин ул күмәч, авылга кайтып җиткәнче, вак-вак кына капкаласам да, әнигә кала идеме, юкмы – хәтерләмим.

Бу Кырлай авылы минем дөньяга иң элек күзем ачылган урыным булганга, андагы хатирәләргә[1] озаграк туктарга туры килде.

Шуның өчен хәзер андагы үзгәреш вә истә калганнарны берничә җөмлә белән генә язам да Кырлайдан чыгып китәм.

Саҗидә апай, чахотка белән бик озак авырып, хәтта мунчага-фәләнгә барганда, аны әти үзенең аркасында күтәреп йөри торгач, ниһаять, үлде. Әтине дә, кич белән әллә кайсы авылдан кайтып ат туарган чагында, кисәктән килгән бер авыру эләктерде. Аның шунда ук аңсыздан бер аягы аксады. Бу авыру хакында «ат җене сукты», «йолдыз атты», фәлән кеби төрле хөкемнәр йөрттеләр. Әти бу авыру сәбәпле эштән калмады, тик бер аягы гына чатанлап йөрүчән булып калды.

Бервакыт, көз көне, өйләдән соң, әти белән әни ындырда иде, мин ян тәрәз төбендә «Рисаләи Газизә»[2] укып утыра идем, безнең капкага бер арбалы кеше килеп туктады.

Бу кеше, атын куеп, өйгә керде дә, миңа эндәшеп: «Әти-әниең кайда?» – диде. Мин: «Ындырда», – дидем. Бу кеше: «Бар, чакырып кайт», – дигәч, мин, тиз генә ындырга йөгереп барып: «Өйгә әллә нинди бер кеше килгән, сезне чакыра», – дигәч, алар хәзер кайтырга булдылар.

Бераздан ишектән әти белән әни килеп керделәр, мөсафир[72] белән күрештеләр.

Чәй куелды. Бу юлы, кунак булса да, чәй янына нидәндер мине дә утырттылар вә, гадәткә каршы буларак, минем алдыма бер шакмак шикәр дә куйдылар.

Әтинең: «Ни хезмәт илә килдегез?» – дигән сөаленә[1] каршы мөсафир: «Менә бу баланы алырга килдем», – диде. Бу сүздән әти, бик гаҗәпкә калып: «Ничек ул? Ник син алырга килдең?» – дип, сөальләр бирә башлагач, мөсафир бу рәвешчә сүзгә башлады: «Мин – Кушлавыч кешесе. Бу бала – авылыбызның имамының баласы. Без аны ничә еллардан бирле югалтып, кайда икәнлегеннән хәбәрсез идек, менә хәзер таптык. Ул сездә икән. Җаек[2] каласында аның атасы белән бертуган апасын алган җизнәсе

бар. Менә шул җизнәсе, каенесенең болай кара кешеләр кулында йөргүен ишетеп, аны Җаекка үз катына чакыртмакчы була. Менә мин быел Җаектан, аның кушуы буенча, бу баланы эзләргә чыктым, менә хәзер алып китәм», – диде.

Мөсафирның бу сүзләренә этинең дә, әнинең дә бик кәефләре китте. «Ярар менә, без икмәкнең поты фәләнчә кадәр кыйммәт вакытта аны өч-дүрт ел ашатып торыйк та, хәзер эшкә ярар вакыты җиткәч, сиңа биреп җибәрик, имеш. Юк, булмас. Әгәр ул кардәше булса, ник аны әүвәлдә күрмәгән?» кеби сүзләр илә нык тартыштылар.

Ара-тирә әни дә: «Юк, бездә кешегә бирә торган бала юк!» – дип куйгалый иде.

Мөсафир Бәдретдин абзый: «Юк, сез не имеешь право кеше баласын тотып торырга, мин хәзер үрәтниккә әйтәм, әле без аны таба алмый йөрсәк, ул сездә икән. Мин сезне подсуд җибәрермен», – дип, авыл халкын куркытырга җитәрлек иттереп сөйләгәч, бичара эти-әни йомшардылар.

Бераздан, минем тату тормаган әнием: «Йә, атасы, бирик инде, ахры, кеше баласы безгә булмас, Алла сакласын, әллә ниләр күрербез», – дип, үкереп елап та җибәрде.

Озакламый, җил басылганнан соңра бераз дулкынланып торган диңгез кеби, актык вә йомшак тартышу белән генә тартышкач, эти дә риза булды.

Иске-москы бишмәтләремне, тишек киез каталарымны кидереп, күп тә үтми, мине арбага чыгарып утырттылар.

Эти-әни, бичаралар, һәр икесе егълаганнары хәлдә, мине басу капкасына кадәр озата бардылар.

Ахырда әни: «Онытма безне, онытма! Безне онытсаң, тәмуг кисәве булырсың[1]», – дип, ахыр сүзен кычкырды да, без авылдан чыгып киттек. Минем китү мәсьәләм бөтенләе ярты сәгать диярлек аз вакытта хәл ителгәнгә, авылдагы иптәшләр вә таныш-белешләр илә күрешә алмадым. Алар белми калдылар.

Без юлга чыккач, күп тә үтми кич булып, караңгы төшә башлады.

Юлда Өчиле авылына – бабайларга төштек. Анда чәй эчтек. Бу гаиләнең һәммәсе мин күргәндәгечә бергә торалар, фәкать Саҗидә апай гына кияүгә киткән иде.

Чәй эчкәч, әллә нинди Югары Аты, Түбән Аты, Урта Аты авылларын үтеп, төн урталарында үземнең туган авылым Кушлавычка барып кердек.

Юлда килә-килә, мин арбада шактый ватылган булырга кирәк, Бәдри абзыйның өенә кергәч тә, эреп йокладым.

Иртә белән торгач, үземне бер кара өй эчендә күрдем. Бу өйнең эчендә табак-савыт, кашык-чүмеч, камыт-эшлея кеби нәрсәләр генә булып, җиһаз-фәлән кеби нәрсәләр бер дә юк иде.

Чәй эчтек. Бәдри абзыйның Гайшә исемле зур гәүдәле, күк күзле, ачык кына йөзле бер хатыны, Камалетдин исемле 14–15 яшьлек бер угылы вә Кәшифә исемле 12 яшьләрендә бер кызы вә Нәгыймә исемле бер имчәк баласы бар иде.

Чәйдән соң өйдән чыгып, аңа каршырак салынган ак өйгә кердек.

Бу инде мин кунган кара өйгә охшамый. Стеналары сап-сары нараттан, җиһазлары вә язу өстәлләре авыл кешесе өчен җитәрлек иде.

Бәдри абзыйның амбарлары тулы ит, богдай, арышларны күргәч, мин аның бу авылның иң бай кешеләреннән берсе икәненә хөкем иттем[1].

Тагы Камалетдин миңа, күз җитү сәбәпле, яме киткән булса да, умарта оялары белән тулган шактый зур бакчаларын да күрсәтеп йөрде.

Мин инде, бер кергәч, бу ак өйдән чыкмас булдым вә шунда куна да башладым.

Кич белән китаплар актарганда, кулыма «Фәвакиһел-җөләса»[2] китабы төшеп, шуны укырга тотындым. Актыктагы шигырьләрен бик яратып укыйм вә аңларга тырышам, фәкать мин Кырлайда чакта тик «Газизә» вә «Сөбател-гаҗизин»нәр[1] генә укыганда, бу китаптагы оят сүзләргә гаҗәпләнәм вә китапта шундый сүзләр дә була микәнни дип үземә сөаль бирә идем.

Кайчакта мин, шул «Фәвакиһел-җөләса» тәэсире илә, Гайшә абыстайның кер юган җиренә – кара өйгә барып, аның белән кычкырыша торган идем. Ул ирләрне мыскыллый иде, мин дә үз нәүбәтемдә хатыннардан көлә идем.

Кая барсам да, мине мулла баласы дип, халык башка малайлардан аерганга, хәтта җыеннарда яшьтәш кызларым илә «таккаравыл» уйнау да миңа гаеп булганга, мин үзем дә үземне һәрвакыт мулла баласыча тотарга вә укыган китапларым илә гамәл итәргә тырыша идем.

Мәсәлән, берзаман Бәдри абзыйларга килгәч, минем илә күрешергә Ситдыйк исемле, авылыбызның шактый могтәбәр[2] кешесе килде, үзе исерек иде.

Миңа килеп сәлам бирде – сәламен кайтармадым, кулын сузды – кулын алмадым.

Сәбәбен сорадылар. Мин шулвакыт «Бәдәвам»ның:

Исереккә сәлам бирмә,
Ул бирсә, һәм син алма... –

дигән бәетен ярдым да салдым. Моңар бөтен Бәдри абзый гаиләсе гаҗәпләнүдән башка, минем бу диндарлыгым авылга да җәелде.

Бәдри абзый, мине өенә алып кайткач та, үзе бер эш белән Казанга китте.

Ул анда бер ай торган вакытта, мин дә буш ятмадым. Камалетдин илә бергә авылыбызның мәдрәсә шикелле бернәрсәсенә барып, сабак

укыдым. Күп вакыт кунып укырга да туры килә иде.

Хәзрәтләре, ахры, бик «кысып» укыта торган вә кешене «гыйлем» итә торган кеше булырга кирәк ки, шул аз вакыт эчендә дә мин аның көн саен әллә ничәшәр баланы эт урынына кыйнаганын күреп, калтырап торганым бар.

Кайчан да булса бервакыт бу хәзрәт таягының миңа да эләгү ихтималы мине куркытканга вә, таң белән, шәкертләр белән бергә кунып, иртә намазына бару бик авыр булганга, эчемнән: «Ай, Бәдри абзый кайтса, тизрәк Җаекка китәр идем», – дип көтә идем.

Берзаман Бәдри абзый кайтты. Миңа яңа бүрек, яңа киезката, яңа бишмәт алып кайткан.

Мин бу яңаларны бик зур куанычлар илә кидем дә үземнең иске киемнәремнән бүрегемне, «бервакыт кайтып карармын» дип, чормага яшереп, саклап куйдым. Бу да гаҗәп эшләремнән берсе булды.

Шуннан соң Кушлавычта берничә көн генә тордык та Бәдри абзый белән Җаекка таба юнәлеп чыгып киттек.

Бер тәүлек кадәр баргач, Казанга килеп кердек (Печән базары тирәсе булырга кирәк), бер урынга туктадык.

Шулвакыт күрдек ки, безгә таба күзләре яшәргән, куллары җәелгән, сакалы агарып бетә язган бер кеше йөгереп килә[1].

Бу, минем яныма килгәч тә: «Әле син теремени?! Анаң әле кичә генә сине төшендә күргән иде, әйдә, өйгә алып барыйм: чәй эчәрсең, бездә кунарсың», – дип, мине алып китте.

Өйгә барып кердем. Анда әни[1] каршы алды. Бичара, сагынган икән, ул да егълады.

Минем өчен хәзер чәй куелды. Әти харчевнядан пилмән алып чыкты: сыйландык. Миннән моңа кадәр ниләр күргәнемне сораштылар. Мин дә онытмаган кадәрене сөйләдем...

Бу ата-анамның, мин аерылып торган вакытта, әтинең сакалы агаруы вә әүвәл Яңа бистәдә булып, хәзер Иске бистәгә күчүләреннән бүтән үзгәреш күренми иде.

Ул кичне шунда кундым. Иртәнге чәйне эчкәч, әни мине ләгәнгә утыртып юындырды. Яхшы күлмәк-ыштан кидерде. Яхшы кәләпүш һәм кыш көне барачак минем озын сәфәрем өчен кирәкле булган бер тире чалбар китерде. Ул мине номерга Бәдри абзый янына озатканда, тагын сагынмаклык итеп, тәсбихләр вә «Мәрьям ана»лар[2] бирмәкче булса да, мин: «Кирәкми, берсе дә кирәкми, мин бай җиргә барам», – дип, нидәндер кабул итмәдем.

Без торган номер бик начар да, бик яхшы да түгел, уртача гына бер номер иде.

Җаектан мине алырга килүче Алты-биш Сапый дигән кеше әле Казанга килеп җитмәгән иде. Шул сәбәпле Бәдри абзый белән без бер-ике атна

кадәр шул кешене көтеп яттык.

Ниһаять, безнең көткән Алты-биш Сапыебыз килеп, без торган номер күршесенә төште.

Ул килеп берничә көн торгач, Бәдри абзый мине аның номерына күчерде дә, үзе миңа алты данә икешәр тиенлек унике тиен акча биреп, авылга кайтып китте. Мин Бәдри абзыйдан тагын бер генә көн торуын үтенсәм дә, аннан бер дә аерыласым килмәсә дә, ул мине төрле сүзләр илә юатты-юатты да китеп барды.

Ул киткәч, мин Алты-биш Сапый вә хатыны янында калдым.

Бу шәһәрдән килгән кешенең киемнәре вә сөйләшүләре миңа ят тоела иде.

Мәсәлән, ул сүз арасында «мин өлкән кеше» дип ычкындырса, мин бу «өлкән» дигән сүзне һич аңлый алмый идем.

Алты-биш Сапыйның өстендә якасы вә җиңе камалы төлке тун булганга, «өлкән» кеше дип әллә шундый тун кигән кешегә әйтәләрме дип тә уйлый идем. Соңыннан, Җаекка килгәч, белдем ки, «өлкән» «олуг» дигән сүз икән.

Бәдри абзыйдан калган унике тиенгә тозлы балык – вобла һәм симәнке алып ашадым.

Берничә көн торгач, Җаекка юнәлдек.

Мине, чыпталы чананың өстен каплап, Алты-биш Сапыйның хатыны алдына утырттылар да һичбер яктан сулыш алырга бирмәделәр. Тик бер-бер авылга чәй эчәргә төшкәч кенә, иркенгә чыгаралар иде.

Мин никадәрле: «Җәяү барсам да, тышта, иркендә барам», – дип гозерләнсәм дә, «Туңарсың, җизнәң туңдырмаска кушты», – дип, мине чыгармыйлар иде.

Җизни бу Алты-биш Сапыйга Казаннан әллә нинди бер яхшы чана алып кайтырга кушкан икән, шул чана безнең артка тагылган, һәм безнең алдан бара торган тагы төрле-төрле йөкләр төялгән Җаек кешеләре булганга, без «обоз» йөрүе белән бардык. Шул сәбәпле ябык чана зинданында, мең төрле газаплар эчендә, тәмам унсигез көн булды дигәндә, кичкә таба Җаекка барып кердек.

Җаекта иң элек Сапый абзыйның өенә төштек. «Монда чәй эчик тә, җизнәңнәргә кичкә илтербез», – диделәр.

Кичкә таба, икенде-ахшам арасында, Сапый абзыйның җитәгендә җизниләргә киттем.

Юлда яшел чапан бөркәнгән яшь кенә бер хатын очрады. Алты-биш Сапый: «Бу – апаең, күреш», – дигәч, моның илә күрештем.

Җизниләрнең өе бер ун сажин гына булыр ераклыкта икән, капкадан кереп, биек-биек баскычлардан менеп, өйнең икенче катына кердем.

ҖИЛ ИЛӘ КОЯШ

Берзаман Җил илә Кояш икәве: «Кайсыбыз адәмнең киемен салдыра алыр?» – дип даулаштылар.

Җил, бар куәте илә исеп, адәмнең киемен салдырырга тырыша иде. Җил катырак искән саен, адәмнең киеме тәненә катырак ябыша бара иде. Җил булдыра алмады.

Менә берзаман Кояш күтәрелде. Баягы адәм кояшның кыздырганына чыдый алмыйча, барча киемнәрен култык астына кыстырып, ялангач китте.

КӘГАЗЬ ОЧЫРТКЫЧ

Балалар җибәргән кәгазь очырткыч, җирдән аз гына күтәрелеп очкан күбәләкне күргәч: «Мескен, ышанамсың? Син миңа аз гына күренәсең бит. Син, бичара, минем бу кадәр югары очканыма, әлбәттә, көнләшә торгансыңдыр», – диде.

Күбәләк җавапта: «Юк, бер дә көнләшмим; аның өчен син, никадәр югары очсаң да, бәйләүдә генә очасың; минемчә, мондый гомер итү бәхеттән бик ерак булырга тиеш. Әмма мин, никадәр түбән очсам да, бәйләүдә очмыйм; минем үз иркем, теләсәм кая барам; мин, синең төсле, бөтен гомеремне берәүнең кәефе өчен фида итмим[1]», – диде.

АРЫСЛАН ВӘ ТӨЛКЕ

Төлке, иң беренче мәртәбә Арысланны күргәндә, куркуыннан чак кына үлми калды.

Менә күп тә үтмәде, ул тагы Арысланны күрде. Инде Арыслан аның күзенә ул кадәр үк куркынычлы күренмәде.

Өченче мәртәбә күргән иде, инде Арыслан белән кара-каршы сөйләшергә үк башлады.

*

Куркыныч һәрзаман ияләнмәгәнгә генә була. Бер ияләнсәң, куркыныч та гади нәрсә генә булып кала.

ЧЫЛБЫРДАГЫ ЭТ

Бер ишегалдында ояда чылбырга бәйләнгән карт Эт тора иде. Ул бала чагында ук, шул чылбырда йорт каравыллап, Хуҗасына бик күп хезмәт иткәнгә, Хуҗа да бу Этне бик сөя иде.

Хуҗа, кайвакыт моның янына килеп: «Син мине яратасың, миңа тугры хезмәт итәсең бит, иншалла, мин дә сине ташламам», – дип әйтеп, карт Этнең күңелен шатландырып китә иде.

Кайчакта иректә йөри торган урам этләре, бу ишегалдына килеп, бу Этне котырталар вә үчеклиләр иде.

– Менә син Хуҗаңа хезмәт иткән буласың, бервакыт күрерсең әле: син картаеп эштән чыксаң, Хуҗаң сине йортыннан куар да чыгарыр әле, ашарга да табалмассың, – диләр иде.

Ләкин чылбырдагы Эт боларның сүзләрен, Хуҗаның эшен ташлап, үзенә көн күрергә киңәш бирүләрен тыңламады.

Беркөн бу Эт Хуҗасының йортыннан ут чыкты. Өй янып бетте, инде утның ялкынлы төтеннәре Эт оясына да җитә башлады. Бичара Эт бик каты курыкты: кызганыч тавышлар илә өреп, елап, ары-бире сугылып, чылбырны өзәргә азаплана башлады. Шулай булса да, аның эчендә «шаять, Хуҗам килер әле, мине коткарыр әле» дигән ышаныч һаман бар иде. Бара торгач, төтеннән сулыш алырга да читен була башлады. Мескен Эт чылбырны өзә алмый, аңа хәзер янып үләргә генә калган иде.

Шулай торганда, менә берзаман әллә кайдан, төтен арасыннан Хуҗа йөгереп килеп чыкты. Аның чәчләре, киемнәре, йөзе тәмам көйгән, бөтен җиреннән төтен чыга иде. Үзе шундый куркынычта булса да, ул, ничек тә булса утны ерып кереп, Этнең чылбырын чиште.

Эт, мескен, котылуы белән Хуҗасына ташланды: өрә, елый, Хуҗасының битен, кулын яларга башлады. Бичара Эт тик: «Рәхмәт сиңа! Мин синең мине карап торып һәлак итмәсеңә ышанган идем. Рәхмәт сиңа!» – дип әйтә генә алмый иде.

БӘХЕТ

Бер шәһәрнең читендә генә өч агай-эне торалар иде. Боларның, нинди генә эшкә тотынсалар да, ни сәбәптәндер эшләре уңга китми иде.

Бу агай-энеләр, эшләре уңмавында үз-үзләрен гаепләргә уйлап та карамыйча, уңышсызлыкларын һаман Бәхет юклыгыннан гына күрәләр иде.

Берзаман Бәхет, күзгә күренмичә генә, боларга кунакка килде дә бу өч агай-энегә, нинди генә эш башласалар да, ярдәм итәргә сүз бирде.

Бу вакытта өч агай-ененең берсе сәүдәгәрлеккә тотынган иде. Дәрхаль[1] бәхетнең ярдәме илә ни сатса, аннан файда, ни алса, аннан табыш итеп, берничә көндә малы вә хәзинәсенең хисабы булмаган бер зур бай булып

китте.

Шул ук Бәхет килгән заманда икенче кардәше мәхкәмәдә[2] кятиб (писарь) иде. Бу да Бәхет аркасында хакимлек[3] дәрәҗәсенә күтәрелде; медальләр бирелде.

Сез инде, өченчесенә дә Бәхет ярдәм иттеме, диярсез. Хәзер, Бәхетнең булышлыгы илә, кулын селтәгән саен, чебен тота; һичбер селтәгәне бушка китми.

Бәхет кунакка гына килде, дигән идек бит. Дөрес, Бәхет озакламады, китте.

Ике карендәш зур бай вә дәүләтле булдылар. Өченчесе, һаман явыз Бәхетне яманлап, авылдан авылга, сукрана-сукрана, капчык тотып теләнергә китте.

*

Укучы! Ошбу хикәядә кем гаепле икәнен үзең хаким булып табып хөкем ит.

КӨЗГЕ ҺӘМ МАЙМЫЛ

Маймыл, көзгедән үзенең сурәтен күргәч, әкрен генә янындагы Аюга аягы белән төртеп:

– Кара әле, иптәш! Көзгедә нинди кыяфәтсез, нинди ямьсез бер хайван күренә. Кара әле, аяклары нинди кәкре, кара әле, йөзе нинди килешсез! Әгәр мин шул көзгедә күренгән нәрсәгә аз гына охшасам да, хәсрәтемнән буылып үләр идем. Хәер, әйтергә мөмкин, минем иптәш вә дусларым арасында да бу көзгедә күренгән хайван төсле ямьсезләр биш-алтылап бар, хәтта мин аларны бармак белән санап күрсәтә алам, – диде.

Аю моңар җавапта:

– И Маймыл иптәш! Син, иптәш вә дусларыңны санап мәшәкатьләнгәнче, бер мәртәбә үзеңә генә карасаң булмасмы? – диде.

УМАРТА КОРТЫ ВӘ ЧЕБЕННӘР

Ике чебен, чит мәмләкәтләргә китәргә хәзерләнеп, үзләре илә бергә китәргә Умарта кортын да чакыра башладылар.

Бу чебеннәр чит җирләрнең бик яхшы икәнлеген байгышлардан ишеткәннәр иде.

Чебеннәр ник китмәсеннәр? Туган җирләрендә боларны рәнҗетәләр

һәм, чакырылмаган кунак шикелле, бичараларны ашъяулык тирәсеннән куалар, татлы ашларны да ашатмыйлар...

Һәммә ашамлык нәрсәләр өстенә пыяла калфаклар каплап, мыскыл иткән шикелле, тик чебеннәрнең күзләрен генә кызыктыралар.

Почмак тарафларына бөтенләй барыр хәл дә юк: анда усал үрмәкүчләр ау корганнар.

Онытылмасын әле, Умарта корты боларга ни җавап бирде? Ул: «Миңа туган-үскән җирем кадерле. Мин үземнең кәрәзле балым илә алпавытларны, байларны, хәтта авыл кешеләрен үземә гашыйк иттем. Мин монда да сөекле. Әмма сезгә сүзем юк, сез теләсәгез кая барыгыз. Ләкин белегез ки, сезнең һәр җирдә дә бәхетегез бер булыр; әгәр сез һаман хәзер ашны ашау гадәтегезне ташламасагыз, кая барсагыз да, сезне хөрмәт итмәсләр», – диде.

*

Кем ки туган-үскән җирендә файдалы кешеләрдән саналмаса, аның күңелендә һәрвакыт чит җирләр сөекле булыр.

КЕШЕ ҺӘМ АРЫСЛАН

Көчле булмактан гакыллы булмак кат-кат артыктыр.

Моңар ышанмаган кеше, менә бу хикәячекне укыгач, гакылның артыклыгына канәгать хасил итәр[1].

Бер Аучы үзенең авын агачлар арасына җәеп, нинди булса да табыш көтеп торганда, ялгыш үзе Арыслан тырнагына эләкте.

Арыслан, каһәрләнеп: «Бет, и бәдбәхет мәхлук! Менә минем тырнагымда тикшереп карыйк әле, синең тазалыгың вә көчлелегең кайда икән? Сез, адәм балалары, үзеңезне бөтен дүрт аяклы хайваннарга, хәтта Арысланнарга да, падишаһ дип йөрисез, имеш. Менә хәзер бу дәгъвагызның тиешле-тиешсезен карарга форсат табылды», – диде.

Бичара Аучы Арыслан тырнагыннан зәгыйфь кенә тавыш илә: «Без сездән көч вә куәт ягыннан өстенлекне дәгъва кыйлмыйбыз, бәлки гакыл илә сездән югарылыкны дәгъва итәбез; менә мактанырга батырчылык итәмен ки, мин хәзер бу җирдә үземнең гакылым илә шундый эш эшләрмен ки, сез ул эшне көчегез белән эшли алмассыз», – дигәч, Арыслан: «Сөйләмә! Мин сезнең мактанган әкиятләреңезне тыңлап ардым инде...» – диде.

Аучы: «Юк, падишаһым, әкият түгел, мин хәзер осталыгымны күз алдыңда күрсәтәм. Әгәр сүзем ялган булса, минем качып котылыр хәлем юк, соңыннан да ашарга өлгерерсең. Менә минем агач арасында җәйгән

үрмәкүч ояларым бар, шуның астыннан мин гакылым белән чыга алам, һәм син дә көчең белән чыгып кара. Әнә үзең дә күрәсең: ул – үрмәкүч оясы, таш стена түгел, әнә аз гына җилгә дә селкенеп торадыр».

Арыслан: «Җә, элек үзең чыгып кара!» – дигәч, Аучы мәһарәт[1] белән, шома гына, ау астыннан чыкты.

Аның артыннан Арыслан да, җәядән атылган ук шикелле сикереп, ау астына барып керде.

Әмма бәхетсез Арысланның ау астына гомердә дә кергәне юк иде. Мескин хайван ауга чорналып калды.

Гакыл көче җиңде.

Көчле Арыслан һәлак булды.

ТЫЧКАН ИЛӘ КҮСЕ

– Күрше! Син бер шатлык хәбәр ишеттеңме? Мәче Арыслан тырнагына эләккән, ди, – дип, Тычкан йөгереп килеп Күсегә әйткәч, Күсе:

– Шатланма, күз нурым! Әгәр Мәче Арыслан тырнагына якынлашса, бер дә шиксез, Арысланны да һәлак итәр. Мәчедән көчле хайван юк, – диде.

*

Куркак берәүдән курыкса, үзе курыккан кешегә бөтен дөнья курку күзе белән карый дип уйлый.

ЯШЬ АГАЧ

Мужикның урманда балта тотып барганын бер Яшь агач күрде дә, мужикка кычкырып: «И агай! Зинһар, хәлемә мәрхәмәт итеп, минем тирә-ягымдагы карт агачларны кисә күр; мин, алар каплап торганга күрә, якты дөньяны күрә алмыйм вә иркенләп, рәхәтләнеп үсә алмыйм; тамырларым да, шушы карт агачлар тыгызлаганга күрә, кирәгенчә җәелә алмыйлар. Миңа җил дә, кояш нуры да керә алмый. Әгәр син карт агачлардан мине коткарсаң, мин бер ел эчендә урманның беренче матур агачы була алыр идем, бөтен сахра минем күләгәм илә капланыр иде. Менә, күрәмсең, шул картлар зарарыннан минем калынлыгым һаман чыбык шикелле генә», – дип ялынгач, мужик үзенең беренче дустына хезмәт күрсәткән шикелле, безнең Яшь агачка ярдәм күрсәтмәкче булып, кулына балтасын ипләп тотып, аз гына вакыт эчендә теге карт агачларның һәммәсен кисеп - аударды.

Менә инде Яшь агачның күңеле булды, куанды, аңар дөнья иркен калды.

Ләкин бу куанулар урынлымы?

Хәзер инде бичара Яшь агачны кояш яндыра, йә бозлы яңгыр кәефен ала, йә ком, туфрак бураны килеп, җиргә чаклы бөгеп, иелдереп китә.

Көннәрдән бер көнне бик каты җилле давыл килде дә Яшь агачны шартлатып сындырды да китте.

Бу хәлне күреп торган бер Елан, җилдә сынып яткан Яшь агачка карап: «И яшь бала! Инде кемгә үпкәләмәкче буласың? Бу бәла синең үзеңнән булды. Әгәр син карт агачларга тарланмаган булсаң, ул агачлар сине җилдән, яңгырдан саклаган булырлар иде; син ышыкта, тыныч кына, рәхәтләнеп үсәр идең. Гакылсыз! Ул агачларга да мәңгелек суы сипмәгәннәр иде, аларның гомере беткәнен көтсәң, аңарчы син дә үсеп, куәтләнер идең, үз нәүбәтеңдә син дә зур агач булып, дөньяны күреп торыр идең, һәм бу бәлаләр башыңа килмәгән булыр иде», – диде.

ЯХШЫЛЫККА ЯХШЫЛЫК

Күгәрчен, суда бер Кырмысканың батып һәлак булырга җиткәнен күргәч, дәрхаль[1] авызына бер яфрак капты да суга ташлады.

Кырмыска бу яфрак өстенә менде дә, дулкын яфракны яр кырыена сөреп чыгарып, Кырмыска үлемнән котылды.

Бервакыт Аучы бу Күгәрченне ауларга хәзерләнгәнен күргәч, Кырмыска, теге яхшылыкны исенә төшереп, Аучының итек эченә керде.

Аучы Күгәрченне аулыйм дигән чакта гына, Кырмыска Аучының ботыннан бик каты тешләде. Аучы авыртудан кулындагы авын төшереп җибәрде дә, Күгәрчен прррх итеп сәламәт очып китте.

ЧАБАК

Исемдә юк, нинди суның яр башындадыр, су патшалыгының дошманнары – балыкчылар – кармакларын салып, калкавычтан бер дә күзләрен алмыйча карап утыралар иде.

Мәгәр шул җирдә генә үз-үзен җитез һәм үткенгә санап йөргән вә үз-үзенә бик ышанган бер Чабак тора иде.

Чабак сукыр түгел, кармакны күрде. Менә ул кармак белән уйнарга тотынды: бер, ук шикелле атылып, кармак янына бара; бер артка китә; бер атылып китә дә, гүя балыкчыдан көлгән шикелле, суалчанның башыннан гына капкан булып тартып, үзе артка качып китә; янә килә дә кармакның

җебеннән азрак тарткалап китә.

Балыкчы исә, «әнә эләгә», «менә эләкте» дип, тик йөрәге сикереп утыра. Кармакны алып карый: очы күренә, салынган суалчан ашалган; янә сала, янә ала. Чабак та кармак янында кубар шикелле[1] әйләнә.

Шул рәвешчә балыкчы илә Чабак алдашып, хәйләләшеп торганда, бер күпне күргән Карт балык чабакка бу сүзләрне әйтә иде:

– И юләр Чабак! Син ни өчен һаман кармаклар тирәсендә әйләнәсең? Әллә сиңа суда урын беттеме? Гафил булма[2], син кармакка якынлашкан саен бәлагә якынлашасың! Әгәр бу сүземне тотмасаң, син, озакламыйча, безнең су илә бәхилләшерсең.

Гакыллы сүзне ахмакка әйт, чукракка әйт – икесе дә бердер.

Чабак бу нәсыйхәткә[1] каршы:

– И ата! Син юк нәрсәдән куркасың. Дөрес, кешеләр хәйләкәр, әмма мин аларның хәйләләрен ап-ачык күреп торам. Менә күрәмсең: монда бер кармак, әнә тегендә икенче кармак. Син, ата, карап тор әле: мин ничек балыкчыларны кызык итәрмен! – дип сөйләнә-сөйләнә, яшен шикелле атылып, бер кармакка барып ябышты.

Берсеннән китте, икенчесеннән үтте, аһ! өченчесенә барып эләкте! Инде качмакчы да булды, әмма соңрак иде.

КАЗ

Каз, суда йолдыз шәүләсен күргәч, балык дип белде һәм ничә мәртәбә аны ауламакчы булып тырышса да, шәүлә урыныннан кузгалмагач, Каз да шәүлә икәнен белде дә аулауны ташлады.

Иртәгесен Каз суда чын балыкны күргән иде, ну, бу да кичәге кеби шәүләдер дип ачуланмады вә аңар әйләнеп тә карамады.

*

Безгә дөресне ялгыштан һәрвакыт аерырга кирәк, бу икенең берсен берсе урынына төшермәскә тырышырга кирәк.

ИКЕ САБАН

Ике сабан, икесе бер үк тимердән, бер үк һөнәр йортында эшләнеп, базарга чыгарылганнар иде.

Боларның берсе иген игүчегә сатылып, ул аны алгач ук, эшкә кушты, – аның белән җир сөрә башлады. Шул рәвешчә бу сабан һәр җәйне эшләп,

аңар тик ятарга туры килми иде.
Икенче сабан исә, бер сәүдәгәр кулына эләгеп, аның кибетендә ауналып, эшсез ята иде.
Шулай озак заманнар үткәч, бу ике сабан бер җирдә очраштылар.
Кибетчедәге сабан, күп еллар эшсез ятканлыктан, тәмам тутыгып, саргаеп, караңгыланып беткән иде.
Иген игүчедәгесе исә күп эшләп ачылган һәм күзге шикелле ялтырап тора иде.
Тутыккан сабан, үзенең иптәшенең болай матурланганын күргәч, аннан:
– Иптәш, син ни сәбәптән болай ялтырыйсың да, мин ни сәбәптән мондый тутыккан һәм караңгыланган? – дип сөаль бирде.
Икенче сабан аңар:
– Минем ялтыравым тырышуымнан килде. Әгәр гомерем буе кибет идәнендә кырын ятып торсам, мин дә синең төсле каралыр һәм ямьсезләнер идем, – дип җавап бирде.

ФИЛ

Фил ничектер падишаһ Арыслан каршында зур хөрмәткә ирешкән.

Моның болай дәрәҗәгә менүе урмандагы хайваннарга таралгач, алар: «Бу Фил карарга матур да түгел, сөйкемле дә түгел, ул кай җире белән Арыслан каршында хөрмәт тапты икән?» – дип, гаҗәпләнеп сөйләшә башладылар.
Шул арада төлке, койрыгын болгап: «Әгәр Филнең койрыгы минеке төсле матур, мамыклы вә алтын төсле булса, мин аның дәрәҗәгә менүенә бер дә гаҗәпләнмәс идем», – дигәч, Аю да, сүз башлап: «Әллә Филнең тырнаклары зур һәм үткен булганлыктан, ул Арысланга ошады микән?» – диде.
Башкалар сөйләгәндә, мин нигә карап торыйм дидеме, Үгез дә: «Ул Филнең борыны астында ике ак сөяге бар бит, Арыслан аны, бәлки, мөгез дип белгән булыр», – дигән генә иде, бер яктан Ишәк тә, чабата чаклы колакларын селкеп: «Мин беләм, әгәр Филнең колаклары зур булмаса, асла[1] ул дәрәҗәләрне таба алмас иде!» – диде.

*

Без, макталган кешенең колакларын, борыннарын билгеләмәсәк тә, аңар катыштырып, үзебезне макташтыргалыйбыз.

ӘТӘЧ ИЛӘ ЭНҖЕ БӨРТЕГЕ

Чүплек башларында казына торгач, Әтәч ничектер бер энҗе бөртеге тапты да үз-үзенә сукранып сөйләргә тотынды: «Энҗе, дигән булалар! Бу энҗе нинди юк нәрсә! Әгәр бу табылганчы, миңа, казып мәшәкатьләнгәнем өчен, бер тары ярмасы табылган булса, мин нинди шат булыр идем».

*

Түбән фикерле кешеләр, нәрсәләрнең кыйммәтен белмәгәнлектән, күп вакытта шушы Әтәч кеби хөкем итәләр.

СУКЫР ТЫЧКАН ҺӘМ КАРАКОШ

Ерак җирләрдән килеп, Каракош илә хатыны бер кара урманга кереп, бер карт имәнгә оялап, бөтен гомерләрен шунда үткәрмәкче булдылар.

Бервакыт үзләре сайлап тапкан бер карт имәнгә оя ясап, җәй буе шунда балалар үстерергә уйладылар.

Боларның бу ниятләрен ишеткән бер Сукыр тычкан Каракошка:

– И кошлар падишаһы! Бу сез оялаячак имәннең төбе чергән, тиз заманда авып төшү ихтималы бар. Мин сезгә бүтән агачка оялауны мәслихәт күрер идем, – дип киңәш бирсә дә, Каракош агач төбендәге чокырдан ни эшләп киңәш алсын? Бөтен халыкның Каракошның күзләре үткен дип мактаулары кая китә? Һәм Сукыр тычканның падишаһлар эшенә керешергә ни эше бар?

Ул, Сукыр тычкан берлә күп сөйләшмичә, ояны тиз генә ясарга кереште.

Озак та үтмәде, падишаһның сарае эшләнеп бетте. Бара торгач, балалар да булды, бәхет өстенә бәхет!

Берзаман Каракош иртә берлән, хатын вә балаларына азык алып шатланып кайтса, ни күзе берлән күрсен: имән ауган, һәм падишаһ хатыны вә шаһзадәләр барчасы басылып үлгәннәр.

Бу эштән падишаһ кошның йөрәге янып, үз-үзен бу рәвештә шелтәли башлады: «Мин бу бәлане һичнәрсәдән түгел, тик үземнең тәкәбберлегемнән генә күрәмен. Мин бик хур күргән Сукыр тычкан миңа ана нәсыйхәте кеби яхшы үгет бирде. Мин исә, нәфесемә ияреп, кабул итмәдем».

Шул арада бер яктан Сукыр тычкан да: «И падишаһ кош! Үзеңә мәгълүм: минем оям һәрвакытта да агач төбендә була, шул сәбәпле мин тамырлар хәлен бик яхшы беләм», – дип, Каракошның җәрәхәтенә тоз сипте.

МӘЧЕ БАЛАСЫ ҺӘМ СЫЕРЧЫК

Кайсыдыр бер өйдә бер Сыерчык бар иде. Үзе сайрау һөнәрендә начар булса да, бик гакыллы вә бик фикерле булганлыктан, сайравының начарлыгын яшерә аладыр иде.

Шул ук өйдә бер Мәче баласы да булып, Сыерчык моның илә араларына кыл да сыймаслык дәрәҗәдә дус иде.

Мәче баласы да, бик юаш булганлыктан, Сыерчыкка сөемле иде. Бервакыт боларның хуҗалары кунаккамы, кайдадыр китеп бик озак торгач, Мәче баласы һәр көн барып ризыклана торган ашъяулыктан аерылып, монда ачлык, кыйхытлык[1] йөдәтә башлады.

Мәче баласы, рузаның[2] катылыгы үзәгенә үткәнлектән, идән буенда кызганыч тавышлар илә мыраулап, күңелсезләнеп йөри иде.

Бу хәлне күреп торгач, Сыерчык Мәче баласына киңәш юлында шушы рәвешчә сүзгә кереште:

– И дустым Песи! Син бигрәк саф күңелле вә юаш табигатьле икәнсең, мин синең үз файдаңны үзең белмәвеңә исем китә. Әнә борын астындук читлектә Тургай асылынып тора. Читлек ишеген ач та шул Тургайны алып аша. Син гафил булма, сиңа балалыгыңны ташларга вакыт инде. Бу дөньяда кем көчле булса, ул ни кыйлса да ирекле.

Фәйләсүф[3] Сыерчыкның бу сүзләре Мәче баласының хушына китеп[1], ул, дәрхаль читлекне ачып, Тургайны чыгарып, тотып ашады.

Бу Тургай, гәрчә Мәчене туйдырырлык булмаса да, йөрәк ялгарга ярады.

Соңра Мәче баласы, бөтенләй туюның да юлын эзләп, як-якка карады да, озак уйламыйча, теге киңәшне өйрәткән хәлфә Сыерчыкның үзен дә тәгъзим берлә генә[2] ашады.

*

Берәү кардәшенә кое казыса, үзе төшәр.

ТАШБАКА ИЛӘ КУЯН

Ташбака илә Куян, узышмакчы булып, бер тауга таба йөгерешә башладылар.

Куян, үзенең йөгереклегенә ышанып, юлда ятып йоклады.

Куян берзаман йокысыннан уянып караса, Ташбака әллә кайчан тауга барып җиткән!

Инде безнең Куян артка калганына үкенде дә, хурланды да, әмма ни файда?

АРЫСЛАН ИЛӘ ТЫЧКАН

Тычкан, Арыслан янына килеп, тәгъзим берлә генә шул якын-тирәдә бер агач төбенә ояларга рөхсәт сорады вә диде: «И падишаһ! Син гәрчә урманда иң көчле вә гайрәтле бер зат булсаң да, гәрчә синең бер нәгъръң[1] бөтен җанварларны тетрәтергә җитсә дә, киләчәкне белеп булмый бит. Кем белә? Бәлки, мин шушы кадәр зәгыйфь вә көчсез бер мәхлук булсам да, бервакыт сезгә бер файда тиерермен».

Арыслан, Тычканның бу сүзләренә гаять тә ачуланып: «Синме?! И кызганыч җанвар! Кит, югал хәзер күземнән! Тере вакытта тизрәк башыңны алып кач. Югыйсә мин сине дөньяга килмәгән шикелле итәрмен. Миңа, Арысланга, файдам тияр дигән була бит! Ах, әдәпсез нәрсә!» – дип, бик каты гайрәтләнде.

Тычкан, мискин, бар хәле белән, җан коткарыр өчен качып, күздән дә югалды.

Ләкин Арысланның бу тәкәбберлеге буш кына калмады.

Бервакыт ул, үзенә азык эзләргә чыкканда, ялгыш Аучының үләннәр арасына корган авына эләкте. Монда инде нәгъръләр, үкерүләр файда бирми.

Мискин Арыслан никадәр тартылса да, йолкынса да, Аучының табышы гына булып калды: аны шәһәргә алып кайтып, кешеләргә күрсәтер өчен, тимер читлеккә ябып куйдылар.

Арыслан читлек эчендә теге Тычканны исенә төшерде. Әгәр Тычканга шәфкать иткән булса, ул, ауның җепләрен кимереп өзеп, Арысланны бәладән коткара алачак иде.

*

Коега төкермә, бервакыт су эчәргә кирәк булыр, диләр.

БӘТИ

Бер Сарык бәтие, балалыгы вә яшьлеге илә Бүре тиресен киеп, бакчага сәер итәргә[1] китте.

Бу, шул кыяфәте илә бакчага кереп, яшел чирәмнәрдән татымакчы булып, авызын түбән таба сузган гына иде, шулвакыт моны ерактан күргән этләр, Бүре дип белеп, барчасы бердән моның өстенә атылып, кайсы

муеныннан, кайсы биленнән вә кайсы ботыннан тешләп, бичараны аяктан да ектылар.

Мискин Бәтинең әҗәле җитмәгәненә каршы, бу хәлне көтүчеләр күреп, этләрне көч илә генә аерып алдылар.

Этләр тешенә эләкмәк уен түгел; бичара Бәти үлемнән котылгач, көчкә-көчкә генә өстерәлеп, сарыклар абзарына барып керә алды һәм гомер буе ыңгырашып, күңелсезләнеп йөрүчән вә ашаганы да сеңми торган зәгыйфь бер Сарык булып калды.

Әгәр дә Бәтинең башында гакылы булса, Бүре тиресен кию кайда, бәлки, Бүрегә охшауны уйларга да куркыр иде.

*

Явызларга тыштан гына булса да охшарга ярамый.

БАЛАНЫҢ АТА-АНАСЫН СӨЮЕ

Ун яшьлек бала – Шәмсетдин, үз авылларында бер бай кешегә барып, үзенә хезмәт сорады.

Бай кеше моны хезмәткә алырга риза булды вә әйтте: «Ярар, мин сине хезмәткә алырмын, көтү көтәрсең һәм, әгәр син яхшы хезмәт итсәң, аена алты тәңкә бәһа куярмын».

Шәмсетдин моңар каршы: «Ярар, мин кулымнан килгән хезмәтне кызганмам, ләкин син минем айлык бәһамне һәр атна саен бүлеп бирерсең. Чөнки өебездә әткәем, авырып ятканлыктан, эшли алмый, шул сәбәптән һәр атна саен аңа ризыкланырлык акча алып кайтып бирәсем килә», – диде.

Бай кешегә сабый бала Шәмсетдиннең атасына бу кадәр саф мәхәббәт кылуы бик ошады. Ул Шәмсетдиннең сүзенә «баш өсте» дип разый булуы өстенә аның айлык бәһасен дә арттырды.

ҺӘРКЕМ ЭШТӘ

Борһанетдин: «Мин бүген сабакка бармыйм; анда барганчы, кырларга чыгып уйнармын», – дип, басу капкасыннан йөгереп чыгып китте.

Борһанетдин кырда бер Атны күрде. Ул тиз генә Ат янына барды да: «Әйдә, Бахбай, икәү уйныйк, күңел ачыйк», – диде.

Ат: «Юк, җаным, минем уйнарга вакытым юк; минем сабан сөрәсем бар, Хуҗама хезмәт итеп, ризык табасым бар, син үзең генә уйнарсың», – дип җавап бирде.

Бала, моннан киткәч, Умарта кортын күрде. Ул, аның янына да барып:

«Әй, Умарта корты! Әйдә икәү уйныйк, күңел ачыйк», – диде.

Умарта корты да җавабында: «Юк шул, минем эшем бар, җәй көннәре тиз үтеп китә. Минем көзгә кадәр төрле чәчәкләрдән ашыгып-ашыгып бал җыеп каласым бар, үзең генә уйна», – диде.

Борһанетдин, аптырагач, бер Кош янына барып, аның үзе берлә уйнавын үтенде.

Кош та, Борһанетдиннең үтенечен кабул итмичә: «Юк, бала, минем уйнарга вакытым юк; кечкенә балаларыма ашатыр өчен чебен-черкиләр аулыйсым бар», – диде.

Болай да булмагач, Борһанетдин тирән уйга чумды да тиз генә мәктәпкә таба йөгерде.

РОДНОЙ ЯЗЫК

О язык родной, певучий, о родительская речь!
Что ещё на свете знал я, что сумел я уберечь?

Колыбель мою качая, тихо-тихо пела мать,
Подрастая, сказки бабушки я начал понимать.

О язык мой, мы навечно неразлучные друзья,
С детства стала мне понятна радость и печаль твоя.

О язык мой, как сердечно я молился в первый раз:
«Боже, – я шептал, – помилуй мать, отца, помилуй нас».

РОДНОЙ АУЛ

На горе был построен мой аул,
Под горою родник, он к аулу прильнул,
Вкус воды ключевой, этих мест красоту
Всем моим существом, всей душою люблю.

Здесь родился, и здесь свет глазам моим дан,
Здесь впервые читать довелось мне Коран,
Здесь узнал, как учил и как жил Мухаммед,
Как страдал наш пророк, претерпел сколько бед.

Не забыть никогда, что здесь видеть пришлось,

Как в забавах счастливое время неслось,
Как пред нами, когда старший брат мой и я
За сохой шли вдвоём, раскрывалась земля.

Где ни буду я впредь, и каких только дел
Совершить мне ни даст Богом данный удел,
Буду в памяти вечно хранить, как живой,
Образ родины детства, деревни родной.

МАЛЫШ И МОТЫЛЁК

Малыш:
Подожди, Мотылёк,
Ты так долго летал,
Расскажи, Мотылёк:
Разве ты не устал?

Где твой домик стоит –
Свет вокруг или тень?
Чем бываешь ты сыт?
Чем ты занят весь день?

Мотылёк:
На зелёной лужайке
Живу я, дружок,
Над лужайкой летаю
В погожий денёк –

Там, где нега и зной,
Где цветов аромат.
Этой сыт я едой,
Этой ласке я рад.

И как этот денёк,
Моя жизнь коротка...
Если ты мне дружок –
Не лови Мотылька!

ФАТИМА И СОЛОВЕЙ

Фатима:
Что ж не слышно твоих песен, Соловей?
На душе от них светлей и веселей.
Вдоволь корма в твоей клетке вижу я,
Что ж опущена головушка твоя?

Соловей:
Ах, я песни распевал в лесу родном.
До чего ж там было чудно всё кругом!
Как счастливым быть, как песни петь мне тут?
Три птенца меня в гнезде родимом ждут.

Ждёт меня моя любимая жена,
От разлуки убивается она.
Даже если золотая клетка, но
Клетка клеткой остаётся всё равно.

Фатима:
Я открыла клетку. Вылети – и ввысь.
На свободе за меня ты помолись.
И не жди. Лети в зелёный лес скорей
К милым деткам, к славной жёнушке своей!

ЛАСТОЧКА

Недавно ласточка, что сердцу так мила,
Там, над окном моим, гнездо себе вила.

Таскала глину в остром клювике своём,
Из глины строила она красивый дом.

Трудилась долго, возводя свой лёгкий кров,
А после вывела хорошеньких птенцов.

Чтобы сыта была вся птичья детвора,
Жучков и мошек мать приносит им с утра.

Пусть непогода на дворе и ночь темна,

Не шевельнётся в тёплом гнёздышке она,

Укроет голову тихонечко крылом
И сладко спит она, окутана теплом.

И что ей молния и гром, что шум людской!
Спит крепко ласточка, и дорог ей покой.

Чтоб ни случилось на земле, ей нет забот, –
Она и клювиком своим не поведёт.

ОЗОРНОЙ КОТЁНОК

Погляди, взялась за дело не на шутку Ламига,
Платье шьёт любимой кукле – знать, ей кукла дорога!

«Ну, готова ли обнова?» – лёжа, кукла платья ждёт,
Да и как не волноваться – скоро праздник к нам придёт!

А котёнок притаился, за катушкою следит,
Шевельнётся ли катушка, с нетерпением глядит.

Ох, сейчас котёнок прыгнет –
лишь мелькнёт пушистый бок!
И начнёт играть катушкой, нитки путая в клубок.

Нет заботы у котёнка: прыг да скок – и всё не лень!
Озорник, шалун весёлый – так и скачет целый день!

РАБОТА

Не жалей, малыш, стараний! Для работы создан день,
А устанешь – сон спокойный принесёт ночная тень.

Подымайся утром рано и берись за свой урок,
Срок бывает для работы, для игры бывает срок.

Видишь солнца труд упорный: поднимается с зарёй,
Целый день плывёт по небу, ярко светит день-деньской.

Лишь потом, устав как будто, покидает небосклон,
Отдыхает за горою и земле дарует сон.

Коль в труде примером станет солнце яркое тебе –
Сам, как солнце, засияешь на земле среди людей.

КОНЧИЛ ДЕЛО – ГУЛЯЙ СМЕЛО!

За окном сияет лето, за столом сидит Дитя
У окошка бокового, в книжке пальчиком водя.

За уроками прилежно, повторяя много раз,
Слово за слово читает и не сводит с книжки глаз.

Приглашает его Солнце: – Детка, выйди, погуляй,
Во дворе, в саду побегай, хватит, больше не читай.

Засиделся ты на месте и читаешь ты давно,
Погляди, как здесь привольно, посмотри на двор в окно.

Говорит Дитя на это Солнцу встречные слова:
– Должен выучить уроки я как следует сперва.

Поиграть всегда успею, как доделаю дела,
А до той поры не встану ни за что из-за стола.

На занятия и отдых сам себе назначил срок,
Со вниманьем неослабным продолжает он урок.

Засвистел, запел на ветке в это время Соловей,
Он свистит-поёт о том же: – Выходи гулять скорей!

Засиделся ты на месте и читаешь ты давно,
Погляди, как здесь привольно, посмотри на двор в окно.

Соловью в ответ Ребёнок говорит свои слова:
– Должен выучить уроки я как следует сперва.

Не зови из дому свистом ты, Соловушка, меня,
Вот доделаю уроки, выйду я и без тебя.

На гулянье и уроки сам себе поставил срок,
С интересом и вниманьем продолжает он урок.

К нему Яблоня из сада тянет ветку: – Выходи!
Для прогулок нынче время, дома больше не сиди.

Без движенья за работой беспрерывной тяжело,
Погляди, как здесь привольно,
сколько игр, а как светло!

Говорит в ответ Ребёнок те же Яблоне слова:
– Должен выучить уроки я как следует сперва.

Не идут на ум мне игры, друг мой Яблонька, пока
Все не сделаю уроки и дела наверняка.

После этого всего-то мало времени спустя,
Все уроки, книги к школе приготовило Дитя

И бегом во двор:
– Кто хочет здесь со мною поиграть?
Я уроки приготовил, книги, ручку и тетрадь.

Улыбаясь вышло Солнце из-за туч к нему как раз,
С красным яблоком навстречу к нему Яблоня тотчас.

Засвистел, запел, защёлкал свою песню Соловей,
Сад встречал его поклоном всех верхушек и ветвей.

СЧАСТЛИВЫЙ РЕБЁНОК

Очень счастлив тот ребёнок, что в занятия влюблён,
Чтит учителя и помнит всё, что на дом задал он;

По пути ворон не ловит и приходит в школу в срок,
Не шалит и не играет, коли ждёт его урок.

К людям добр, дорогу старшим уступает в свой черёд,
Не смеётся над несчастным, слабым руку подаёт.

СЕГОДНЯ ПРАЗДНИК

Весельем нынче полон мир, сияньем красок разных,
Но отчего так? Знаю я: сегодня праздник, праздник!

В священном трепете любой, восторг объял бесстрастных,
Поёт о радости мой саз: сегодня праздник, праздник!

Всё краше солнце, свет лучей всё ярче безотказных,
«Принарядилось!» – я сказал: сегодня праздник, праздник!

Разлит повсюду аромат цветов и трав прекрасных,
Как запах дорогих духов: сегодня праздник, праздник!

Я видел: нищего обнял, как брата, бай-лабазник,
«От полноты души», – сказал: сегодня праздник, праздник!

Одна волна спешит к другой не для вестей напрасных,
Я слышал с берега их речь: «Сегодня праздник, праздник!»

Подслушал я, как ветерок, играя, пел, проказник,
И он о том же, что и все: «Сегодня праздник, праздник!»

ЗИМНИЙ ВЕЧЕР

Как хорошо вам, дети, вечером зимой!
У жаркой печки вы устроились, домой
С мороза прибежав, ничто вас не томит,

Вы не измучены ни болью, ни бедой.

И ни один из вас с печалью не знаком,
Сидите тихо друг за дружкою, рядком,
Покуда матушка вам сказки говорит, –
И долгий вечер пролетает сладким сном.

Пусть за окном метель неистово метёт,
Пусть ветер яростно солому с крыши рвёт,
Пусть птица стынет на лету, а не парит, –
Уютно вам в тепле вдали от всех невзгод.

Однако вам не грех припоминать порой:
Иной обижен с детства горестной судьбой,
У малышей бездомных очень жалок вид,
И знаются сироты с тяжкою нуждой.

Им лютой зимней ночью негде прикорнуть,
Замёрзли щёки, уши, леденеет грудь,
Ещё куда ни шло, коль стужей не сразит, –
Кому-то ведь из них навек в снегу заснуть.

Когда таких придётся встретить вам ребят,
В глазах которых слёзы горькие стоят,
Пусть ваша доброта надежду в них вселит
И утешения хоть чуть приободрят.

ЛЕНИВЫЙ ПЁС

Не живёт, а блаженствует пёс у меня:
Целый день звонкий лай, беготня и возня.
На меня он с таким умиленьем глядит,
Ну, вот-вот улыбнётся и заговорит.

Иногда он лежит после сытной еды,
Морду в лапы уткнёт и не знает беды.
Племя мух начинает его донимать...
Пёс ленивый! Ему бы их прочь отогнать!

Он лежит и следит за мушиной вознёй,
Лишь сверкнёт из-под век его глаз озорной.
Но когда почесать себе ухо встаёт,
Разлетается тут же мушиный народ.

БЕДНЯГА ЗАЯЦ

– Заяц серый, Заяц мягкий, что с тобой?
Отчего ты, Заяц, ходишь сам не свой?

– О душа моя, да ты ещё малыш!
Знай: от горя поневоле загрустишь.

Жили дружно мы с зайчихою вдвоём,
И зайчата резво прыгали кругом.

Составляли мы единую семью,
Тихо радовались мирному житью.

Волк зубастый наших детушек поел,
Хоть бы вовсе он, разбойник, околел!

И зайчиху потерял я в тот же год,
Только вспомню я, тоска меня берёт.

Злой охотник с гончей лесом проходил,
Увидал бедняжку, выстрелил, убил.

Я с тех пор и ем – не ем, и пью – не пью,
Одинокий, всё грущу да слёзы лью.

ЗАБАВНЫЙ УЧЕНИК

– Стой, Акбай, на задних лапках, поучись-ка, послужи!

Ну, не падай! Ну, не падай! Спину ровненько держи.

– Мне учение – в мученье! Я же маленький, смотри!
Сколько от роду мне... Месяц? Или два?
А может, три...

Мне ли службой заниматься, мне бы,
хвост задрав, помчать!
Мне б на травке поваляться, научиться бы рычать.

Глупый пёс не разумеет – нет уж, сызмала учись!
Кости к старости твердеют, не согнёшься, как ни гнись!

САБИТ УЧИТСЯ ЧИТАТЬ

Шесть лет Сабиту минуло. Не по годам умён,
Единственный ребёнок, любимец общий он.

Частенько озорничает, заводит кутерьму,
И всё Сабиту нравится, и весело ему.

Парнишка он смекалистый, всё важно для него,
Всех мучает вопросами – зачем да отчего?

До самой малой малости, он всё желает знать,
Всё разъяснить стараются ему отец и мать.

И вот отцу однажды сын задаёт вопрос:
«А почему ты, папа, букварь мне не принёс?

Ведь мне ж учиться надо, я сам читать хочу,
Прочту я все рассказы, стишки все заучу».

Хоть папа озадачен такою просьбой был,
Но азбуку «Подарок» немедленно купил.

И вот перед сынишкой букварь раскрыл отец.
К ученью жадно тянется мальчишка, как птенец.

Вот это «Б», а это «В», а это – буква «А»,
Как интересно, что из них получатся слова.

Сабит про игры позабыл, ученьем увлечён.
Уже «Подарок» по слогам прочесть умеет он.

Как видно, книга папина Сабиту по душе:
Все до единой буквы он вытвердил уже.

И как-то раз за ужином вдруг начал вслух читать,
Да так, что в изумлении глядят отец и мать.

«По-да-рок, – чуть прерывисто, раздельно,
по слогам, –
От дя-ди Ха-ри-то-но-ва», – читает мальчуган.

Отец от удовольствия в улыбке расплылся,
Глотает чай и слушает. И мать сияет вся.

Уж до того-то счастлива... Взгляните вы на мать.
Она сынка на радостях спешит зацеловать.

В ШКОЛЕ

Лес и поле оголила осень жёсткою рукой,
И уже зима выходит в белой шубе меховой.

Хлеб убрали, стало тихо и пустынно на полях,
Птицы южные вернулись зимовать в родных краях.

Стало тихо и в деревне, словно скука бродит там,
Звуки летние исчезли. Где ж весёлый шум и гам?

Вся природа подурнела и на время умерла,
Только в школе оживленье, только школа весела.

В школе вслух читают дети. Будь прилежна детвора!
Вас к учению вернула вновь осенняя пора!

СОЛНЦЕ И МЕСЯЦ

На вершинах Гималаев Солнце спит,
Золотую колыбель его хранит
И всю ночь качает ветер напролёт,
Солнцу песни колыбельные поёт.

А едва проснётся Солнце, ветер тот
Веять лёгкими порывами начнёт.
Ото сна он целый мир начнёт будить,
Станет миру: «Просыпайся!» – говорить.

Встанет Солнце – засыпает в золотой
Колыбели Месяц – брат его родной.
Сбившись в кучу, засыпают рядом с ним,
Как птенцы в гнезде, все звёзды до одной.

Он проспит весь день, а догорит закат –
Снова мир сияньем Месяца объят.
Так друг с другом чередуются они –
Солнце с Месяцем, как будто с братом брат.

ПТИЦАМ

Я не трону вас, меня не пугайтесь, пичуги.
Я лишь пение ваше послушать хочу на досуге.

Всё, что Бог вам внушил, распевайте при мне без тревоги,
Не ношу я ружья, не расставил силков на дороге.

Пойте смело, спокойно, не трону я вас, не задену,
Мне ли жизни на воле не знать настоящую цену?

Так не бойтесь меня, я ловить вас не буду, постойте!
Не шумя, не дыша, буду слушать вас... Пойте же, пойте!

БЕЛЫЙ ДЕД

Когда от снега всё белым-бело,
Двор, улицу и небо замело,
Весь белый, дедушка идёт домой,
Несёт игрушек нам полным-полно.

Мы радостно его благодарим:
«Пускай Аллах прибавит к дням твоим!»
Для нашей радости и в дождь, и в снег
Всё ходит дедушка с мешком своим.

ГАЛИ И КОЗА

С Козою дружен наш Гали:
Коза кивает издали
И бородой ему трясёт,
Когда Гали траву несёт.

НЕ ВСЁ ТО ЗОЛОТО, ЧТО БЛЕСТИТ

В саду беспечный мотылёк резвился ночью мая,
Порхал, играл среди цветов, садясь и вновь взлетая.

Вдруг увидал он – далеко сверкает в поле что-то,
То разгорится, как звезда, то меркнет позолота.

Как все на свете мотыльки, пленившись красотою,
Он полетел туда и сел на что-то золотое.

А это был огонь костра, что путники забыли.
И мотылёк, сгорев дотла, стал кучкой серой пыли.

ДОЖДЬ И СОЛНЦЕ

Сказало Солнце: «Буду век светить,

Совсем не буду с неба уходить».

Ответил Дождь: «Я буду день за днём
Всё заливать потоками кругом».

Сказало Солнце: «Но ведь ты – вода.
В грязь превращаешь землю ты всегда.

Ты знаешь лишь одно: ручьи текут,
Распутицу рождая там и тут.

Хлеба в полях гниют, скудеет дол.
И молится мужик, чтоб ты не шёл».

А Дождь в ответ: «Ты ото дня ко дню
Всё жарче, хлеб сжигаешь на корню».

От гнева Солнце запылало зло.
Пыланье все границы перешло.

Сказало Солнце: «От моих лучей
И плод, и свет земле обширной всей».

Ответил Дождь: «Уж если ты плоды
Плодишь, то как расти им без воды?

Идти не буду, влагу принося –
Повысохнут сады и зелень вся».

Они так долго спорили в пылу
Так друг на друга сыпали хулу,

Что под конец решили слово дать
Бесплодный этот спор не продолжать.

Они решили дело так вести,
Чтоб каждый был в почёте и в чести.

Да будет Солнце в свой черёд пылать,
Дождь в свой черёд свой дар ниспосылать.

И Дождь, и Солнце с тех до наших пор
Не нарушают этот уговор.

ЕЛЬ

Поздней осенью желтеют все деревья и кусты,
В эту пору и лужайки, и леса желтым-желты.

Ивы, яблони, берёзы – все как будто бы больны:
С каждым днём на них всё больше
нездоровой желтизны.

Не страшны одной лишь ели ни морозы, ни метель –
Осень позднюю и зиму зеленеет гордо ель.

СЛОВО К ЗИМЕ

Сгинь, мороз белобородый! Видишь, прямо с горки той
Катится весна-царица к нам в коляске золотой!

Торопись исчезнуть, старый, убегай же поскорей!
Не видать тебе пощады от владычицы полей.

У царицы нет оружья, но зато её полки
Пестрокрылы, и несметны, и летучи: мотыльки!

ОСЕНЬ

(*Отрывок*)

Поглядите, други: осень по дворам,
В белой шубе зиму ждать недолго нам.

Уж и птицы стали вместе улетать,

Далеко от дома будут зимовать.

На глазах зелёный лес шафранным стал,
На полях крестьянин хлеб последний сжал.

Как татарин бритый, голые поля,
Ищет жаворонок пищу для себя.

Озими восходят бархатным ковром,
Отливают нежной зеленью кругом.

Солнце сократило яркий свет.
Увы! Наступило царство долгой темноты.

Ветер дует в уши, будто бы в трубу,
Проникает в душу, словно в пустоту.

Неприглядна осень, что ни говори,
Без цветов и листьев, да и без травы.

СОН ЗЕМЛИ

На поле накинут
Покров белизны,
И в сон погрузилась
Земля до весны.

Ей спать, пока птицы
Весенней порой
Не тронутся с юга
На север домой.

О, нежное время!
Красавец апрель!..
Прозрачные зори,
Певунья-капель,

И гомоном в мае
Встревоженный лес,
И грома раскаты,
И ливни с небес,

И ливням на смену
Потоки лучей,
И бодрость, и свежесть
Росистых ночей...

Всё было и словно
Исчезло во мгле,
И ныне под снегом
Лишь снится земле.

Но всё же не вечен
Тот сон, хоть глубок...
Придёт пробужденье
В положенный срок.

МЫШЬ, ПОПАВШАЯ В МОЛОКО

Подполья жительница – мышь, в чулане шастая тайком,
Не знаю как и почему, попала в чашу с молоком.

Бедняжка мечется, плывёт, по стенам лапками скользит
И тонет в белом молоке – оно ей гибелью грозит.

Нельзя бездействовать в беде! И мышка правилу верна:
Плывёт и вдоль и поперёк, – спастись надеется она.

Не пропадают зря труды... Вот легче, вот совсем легко.
Так долго плавала она, что в масло сбилось молоко.

Теперь, на масло опершись, она встаёт, а там, глядишь,
Из чаши выпрыгнула вмиг – и убежала в норку мышь.

*

О, мой родной! Ты хоть в воде, хоть в молоке ты утопай.
Будь терпелив, настойчив, смел – отчаянью не уступай!

ЧЕТЫРЕ ВРЕМЕНИ ГОДА

Кончилось время
Снега и льда.
Берег реки
Затопляет вода.
День удлиняется,
Ночь убывает.
Как это время,
Скажи, называют?
(*Весенние дни*)

Тучные нивы,
Солнце печёт.
Пот по усталым
Лицам течёт.
В поле – жнецы,
В поле – косцы.
Прошу, объясни,
Что это за дни?
(*Летние дни*)

Поля опустели,
А ливни – рекою.
А это, скажи мне,
Время какое?
(*Осенние дни*)

Река подо льдом,
Всё бело кругом,
Метелица вьётся...
Как время зовётся?
(*Зимние дни*)

ПАРА ЛОШАДЕЙ

Погоняет кучер лихо пару резвых лошадей,
Еду я в Казань навстречу жизни будущей моей.

Летний вечер. Яркий месяц ровно льёт лучистый свет,

На деревьях чуть заметен ветерка дрожащий след.

Тишина мне навевает долгих мыслей череду,
Дрёма мне смежила веки, убаюкав на ходу.

Раз, глаза открывши, вижу местность новую вокруг,
Лес другой, чужие сёла, ах, да как же это вдруг!

Скрылось с глаз всё, что недавно различал ещё легко,
Крыши, башни, милый город, ты теперь уж далеко.

Неужели край знакомый, дом обжитый позади,
Где я столько передумал, столько выносил в груди?

Скучно мне, тоскливо стало, и болит душа моя,
И товарища нет рядом, двое нас: печаль да я.

Затянул бы, что ли, кучер песнь протяжную свою
Про красавиц, их наряды, грусть развеял бы мою.

Не хватает мне чего-то, в сердце смута, теснота,
Нет родных моих со мною, сирота я, сирота!

Кто они мне, эти люди: Мингали, Бикмухаммет,
Биктимир ли, Бикмулла ли – никого не знаю, нет!

Жить с любимыми в разлуке, на чужбине одному
Всё равно, что не увидеть больше солнце и луну.

От тяжёлых этих мыслей я поникнул головой,
И из глаз ручьями слёзы полились сами собой.

Вдруг я слышу громкий голос: «Эй, шакирд[1],
вставай же, встань!
Вот она перед тобою – ненаглядная Казань!»

Встрепенулось моё сердце, и в душе зажглись огни:
– Н-но, поехали! Эй, кучер, поскорей в Казань гони!

Приглашает всех к намазу[2] первый утренний азан.
О Казань! Мечта и гордость! Лучезарная Казань!

Вот они где наших дедов, наших прадедов дела,
Где не раз душа поэтов свет надежды обрела.

Здесь науки, здесь искусства,
просвещенья вольный мир,
Здесь живёт моя голубка, моя гурия, кумир!

РЕБЁНКУ

Дитя, не бойся лешего, чертей и домовых!
Всё это только выдумки, не стоит верить в них!

Остались эти выдумки от прежних, старых лет,
Послушаешь – так весело, но в сказках правды нет.

Дубравы я не ведаю, не ведаю села,
Где бы водились дьяволы, где ведьма бы жила!

Ты вырастешь, научишься, ты, наконец, поймёшь,
Как свежим ветром знания развеят эту ложь.

КОЛЫБЕЛЬНАЯ ПЕСНЯ
Баю-баю-баю, сын,
В медресе поедет сын,
Все науки превзойдёт,
Всех учёней будет сын.

Глазки сонные закрой,
Спи, мой месяц золотой,
Что не спишь ты по ночам,
Что ты плачешь
день-деньской?

Баю-баюшки-баю,
Хочешь, песенку спою?
Стану сказки говорить,

Колыбель качать твою.

Спи, усни, бесценный мой,
Лучше всех ты, мой родной,
У меня на всей земле
Нету радости иной!

ШУРАЛЕ

I

Про Кырлай, что в Заказанье, знай – деревня неплоха:
Во дворах поют, по слухам, куры звонче петуха!

Родом хоть и не оттуда, там я жил да поживал,
Как умел пахал и сеял, жал да песни напевал.

Не забыть вовек – забором окружал деревню бор,
Травы бархатом узорным на лугах ласкали взор.

Велика ли деревенька? – Нет, совсем невелика.
Всем дворам хватает влаги небольшого родника.

Там ни холодно, ни жарко, всё известно наперёд:
Ветер вовремя подует, дождик вовремя польёт.

Земляника и малина спеют в ягодном бору:
Не моргнув, своё ведёрко переполнишь, не совру!

Чудно! Ели молчаливы; словно воины, стройны;
Отдыхал я, глядя в небо, посреди лесной страны.

Где берёзы и осины – там и тут грибы растут;
Всюду щавель, где соцветья разноцветные цветут:

Белый, жёлтый, алый, синий,– несказанной красоты,
Вкусу тонкому приятны ароматами цветы.

Очарованные бабочки, воздушны и легки,

Возле чашечек порхают, чуть качая лепестки...

Чу! Звучат в зелёной чаще божьих пташек голоса,
Внемлешь им – душа как будто улетает в небеса.

Клуб, оркестр, бульвары, танцы заменяли мне леса,
Цирк, театры и концерты затмевала их краса.

Велики они, как море; безгранично велики,
Сплочены, неисчислимы, как чингисовы полки.

Вспоминаются внезапно слава предков, имена,
Древних дедушек рассказы про былые времена.

Приоткроется завеса исторической судьбы,
Молвишь, «ах, что ж с нами сталось?
Иль не Божьи мы рабы?»

II

Описал стихами лето; осень, зиму – не хочу,
О красавицах румяных, чернооких промолчу.

Сабантуи и гулянья я описывать боюсь:
Как начну, с пути рассказа непременно я собьюсь!

Стой-ка, всё же ненароком сбился я с пути, гляди:
Заголовок где-то сзади, суть рассказа – впереди!

Потерпи ещё немного, о читатель, расскажу,
Вспомню милую деревню – тотчас я с ума схожу.

III

Говорят, в лесах дремучих зверя разного не счесть:
Волки есть и есть медведи,
лис – разбойник рыжий – есть.

Ёж и заяц, лось и белка попадаются в лесу:
То ли встретишь, как походишь день
с ружьишком на весу!

Говорят ведь, в тёмной чаще,   в непролазной
хвойной мгле
Нечисть водится лесная – албасты и шурале.

Мудрено ль, конца и края заповедной пуще нет:
Не такими чудесами удивлял нас белый свет!

IV

Вот об этом два-три слова, коль позволите, скажу,
Вязь узорную созвучий по привычке вам свяжу.

Лунным вечером чудесным юный парень из села
По дрова поехал – в чащу путь-дорога завела.

На поляну он заехал, тотчас поднял в чаще стук:
Стал заваливать лесину – топоришком тук да тук!

Как случается обычно, ночь прохладною была,
Пташки-мошки замолчали, тишина в лесу легла.

Месяц, тени на поляне, только парень делу рад,
Позабыл где лево-право, щепки в стороны летят!

Отдохнуть едва собрался: пот ручьём, топор в руке –
Ба! Чудные чьи-то вопли слышит он невдалеке.

Обомлел бедняк, не знает: побежать, ничком упасть?
Ничего понять не может – незнакомая напасть.

Кто пред ним? Беглец-острожник? Оборотень?
Кто пред ним?
С кем несчастный повстречался, не с шайтаном ли самим?

Нос покатый и горбатый, мордой точно лось, ей-ей,
Руки-ноги узловаты, словно из кривых корней,

Вглубь посаженные очи голубым горят огнём:
Не удержишь душу в теле, где там ночью – ясным днём!

Если б не босой да тощий – человек совсем на вид,
Вышиной со средний палец рог во лбу его сидит.

Очень тонкие, прямые пальцы – только погляди,
Каждый – свыше пол-аршина, страшно, Бог не приведи!

V

Тот на этого глазеет, этот смотрит на того.
Наконец, спросил урода дровосек: «Тебе чего?»

– Парень, ты меня не бойся, не разбойник я, не вор,
Путь вовек не заступаю, не про то мой разговор.

Мой обычай: человека я до смерти щекочу.
Не подумай, что пугаю, я от радости кричу.

Пальцы видишь – для щекотки словно созданы они,
Многих смехом уморил я – золотые были дни!

Подойди, дружок мой, ближе, отрешись от всех забот,
Поиграй со мной в щекотку – кто кого пересмеёт?

– Ладно, ладно, поиграем, видно, так уж суждено,
Только, если ты не против, есть условие одно...

– Говори скорей, что надо, человечек, пожалей,
Всё исполню непременно, поиграть бы поскорей!

– Вот условие, послушай: здоровенное бревно –
Вот оно – не расколол я, да теперь уж всё равно.

Подсоблю я, ты же сможешь очень крепко удружить,
Коли ты бревно поможешь на телегу уложить.

Вбил я в комель клин дубовый, не спеши, не суетись,
За бревно, овца лесная, возле клина ухватись!

Шурале не возражает, сразу хитрость не видна,
Косолапо ковыляя, он доплёлся до бревна,

Сунул пальцы в щель у клина, – ты увидел, наконец,
О читатель, что задумал дровосек мой удалец!

Оглядел телегу парень, ходит, словно здесь один,
После обухом легонько стал постукивать о клин...

Шурале не шелохнётся, сунул пальцы и сидит,
Важно выкатив глазищи, на топор и не глядит,

Парень стукает тихонько, не трудясь, не тратя сил,
Раскачался клин и выпал – дурню пальцы защемил!

Шурале, попав в ловушку, взвыл от боли, стал орать,
Всех сородичей и братьев на подмогу созывать.

Только рваться бесполезно, сам злодей впросак попал,
Извиняется и хнычет, тихим, вежливеньким стал...

– Отпусти, избавь от боли, поклянусь тебе душой –
Никого теперь не трону из родни твоей большой!

Вместе с ней в любой чащобе будешь лучшим гостем ты,
Никого из вас не тронут ни упырь, ни албасты.

Отпусти меня на волю, много ль выгоды во зле,
Что за прок ты, парень, видишь
в смертных муках Шурале?!

Горемыка воет воем, рвётся, крутит головой.
Увязал хитрец дровишки, собирается домой.

За узду рукою взялся, знать не знает никого,
Вопли, жалобы нисколько не касаются его...

– Ты слыхал о милосердье? Парень, Бога не гневи,
Погоди, хоть напоследок имя, имя назови!

Коль до завтра не скончаюсь, душу в теле удержу,
Про обманщика с лошадкой всё собратьям расскажу...

– Что ж, узнай, меня с рожденья прозывают Годназад.
Как зовут старшого брата, крепко помни, младший брат!

Шурале орёт и рвётся, волочит своё бревно,
Местью он горит, да только парня след простыл давно!

Ходит, ноет: «Пальцам больно, прищемил их Годназад,
Ай, умру, беда какая, жизни я своей не рад!»

Поутру лесная нечисть принялась его ругать:
– Спятил ты, совсем рехнулся, не дал ночью нам поспать!

«Не ори, – кричат, – несчастный,
да когда ты в ум придёшь?!
Год назад беда случилась, что ж, дурак, теперь орёшь!»

ВОДЯНАЯ

(*Из уст деревенского мальчика*)

I

Лето. В жаркую погоду любо в озере играть –
Брызгаться, нырять, плескаться, плавать, воду лбом бодать!

Так резвился больше часа, – нипочём теперь жара!
Но из озера, однако, вылезать пришла пора.

Натянул штаны, рубашку: весь продрогший – хоть пляши!
Что-то боязно мне стало – нет ведь рядом ни души.

Я домой уже собрался, оглянулся на мостки:
Глядь! – там ведьма Водяная ноги свесила с доски!

Золотым блестящим гребнем над зеркальною водой
Космы ведьма продирает, прядью тешится седой.

За деревьями густыми, что росли на берегу,
Я укрылся, зубы стиснул: и вздохнуть-то не могу.

Причесалось чудо-юдо и в мгновение одно
В озеро – бултых! – нырнуло и ушло к себе на дно.

Тут уж я собрался с духом, вышел из листвы густой...
На мостках забытый ведьмой блещет гребень золотой!

Что ж, не зря кругом безлюдно: не зевай да не робей!
Гребень взял – давай Бог ноги! –
припустил в село скорей.

Ничего вокруг не вижу, и бегу я, и бегу,
Как в огне горю, взмокаю, отдышаться не могу...

Оглянулся я – и тотчас закачалось всё кругом:
Ах, злосчастье! – Водяная вслед за мной бежит бегом!

Голосит: «Держите вора! Стой, негодный, погоди!
Отдавай немедля гребень, в грех старуху не вводи!»

Я бегу – она вдогонку, я скорей – она во след!
Что такое: как нарочно, никого в округе нет!

Наконец-то до деревни нас дорога довела.
Как залаяли на ведьму псы родимого села!

– Гав-гав-гав! – на всю деревню лаем свора залилась!
Испугалась Водяная, восвояси подалась...

Уф, прошла напасть лихая! Вроде с рук сошёл грешок.
Что, зловредная старушка! убежал твой гребешок!

Матери сказал, мол, гребень на обочине лежал,
Оттого, мол, запыхался, что без роздыха бежал...

Гребень мать взяла, услышав объяснение моё,
Но, казалось, сердце было не на месте у неё...

II

Так прекрасно. Солнце село. Лёг я спать, и свет потух.
За окном душистый воздух, в доме свежий, хлебный дух.

Сон нейдёт ко мне упрямо, хоть уснуть пора давно.
«Тук-тук-тук!» – внезапно слышу:
это кто стучит в окно?

Но лежу я так блаженно, неохота мне вставать.
От ночного стука вздрогнув, поднялась с постели мать.

– Кто там в полночь колобродит! Тьма –
не видно ничего!
Ну, чего ещё им надо? Грабят, что ли, там кого?

– Водяная я, откройте! Где мой гребень золотой?
Знай: на озере сегодня вором стал сыночек твой!

Тень её в окошке лунном: накрываюсь с головой.
Ну, куда теперь деваться?! – весь дрожу я, Боже мой!

Водяная всё стучится: тонкое стекло дрожит,
С головы её ручьями влага чистая бежит...

Матушка злосчастный гребень отыскала, – кинув ей,
От греха она окошко затворила поскорей.

Видит: больше нет напасти, и ругать меня давай!
Вот ругала, вот ругала, вот дала мне нагоняй!

С той-то взбучки материнской научился я добру.

Есть хозяин или нету – ввек чужого не беру.

СКАЗКА ПРО КОЗУ И БАРАНА

Жил-был Мужик с Женой в былые времена,
Бедна их жизнь была, убога и скудна.
К тому ж Баран с Козой кормились у людей,
Но были всё равно некормленных худей.

Сказал однажды Муж: «Гляди, Жена, сама:
На сено денег нет, а вскорости зима...
Барана и Козу нам прокормить невмочь.
Впустую ведь едят, пускай уходят прочь!»

Не спорила Жена: «Пускай, давно пора.
Согласна я взашей согнать их со двора.
Чему на свете быть, того не миновать!
Уж сколько кормим их, а не видать добра!»

А что Баран с Козой, бедняги из бедняг!
Хозяин порешил, и, значит, будет так.
Несчастные, пошив один большой мешок,
Пустились в путь – куда укажет посошок.

Идут они молчком – какие тут слова!
В глазах у них темно, не радует трава.
Как долго шли они – про то Аллаху знать –
Вдруг около тропы – глядь! – волчья голова!

Боятся подойти, ведь робок нрав у них.
Баран пуглив, Коза – трусиха из трусих,
Стоят у головы, дрожмя дрожат кусты,
Друг другу говорят: «Хватай!» – «Нет, лучше ты».

«Ты, дядюшка Баран, – твердит Коза,– сильней».
Баран твердит: «Зато ты, борода, смелей».
Чтоб страшную башку да за уши поднять,

Где им отваги взять, где храбрости занять?!

Долгонько так они и мялись и тряслись,
В конце концов взялись и с духом собрались,
За оба уха враз подняли страшный груз,
Раскрыли свой мешок и опустили вниз.

Опять пошли они. Конца дороги нет.
Вдруг видят: средь стволов горит какой-то свет.
Сказал Баран Козе, бредущей по пятам:
«Давай, Коза, пойдём и заночуем там.

Волкам-то ведь к огню никак не подойти,
Зубастым у костра никак нас не найти».
Усталая Коза с Бараном заодно:
«Что ж, милый друг, идём, поскольку решено».

Баран с Козой к огню приблизились сквозь мрак,
И оторопь взяла несчастных бедолаг:
Там волки вкруг костра расселись на земле,
Для варева вода кипит в большом котле.

Стоять Баран с Козой остались не спеша,
Да в чём у горемык и держится душа?
«Приветствуем, друзья! Небось не ждали нас?» –
Сказали всё ж, себя приободрить спеша.

Коза да с ней Баран! Вот радость-то волкам!
Явился к очагу желанный ужин сам!
«Обоих сгложем враз! Какая красота!
И мясо на зубок, и каша не пуста!»

Но говорит Коза: «Друзья, зачем тужить;
Мы мясом можем всем на славу удружить!
Чего глядишь, Баран? Достань-ка из мешка
Припас, ты что, забыл? Там волчья есть башка».

Лишь вынул из мешка свой страшный груз Баран,

Опешил волчий стан – поплыл в глазах туман.
Коза, тотчас поняв, что взял волков испуг,
За словом, осердясь, не лезет вновь в карман.

Коза Барану тут как закричала: «Ме-е!
Ведь дюжина была голов у нас в суме-е!
Не можешь разве счесть гостей, глупец Баран,
Башку-то покрупней достань скорей, болван!»

Смекнув, что без труда получится обман,
Вновь споро из мешка башку извлёк Баран.
Пришла к волкам беда: не шутит ведь Коза!
Трясутся, пасть раскрыв и выпучив глаза.

Не нужен ужин им и не нужна еда,
Одна лишь мысль у них: куда сбежать, куда?
Напасть пришла к волкам, ох, Господи, прости!
Как от напасти той им ноги унести?!

Поднялся с места вдруг огромный старый волк,
Седой, бывалый волк, и в жизни знавший толк,
Сказал: «Я принесу в котёл ещё воды.
Сгорит ведь ужин наш, и пропадут труды».

Волчище так сказал и канул в лес. Привет!
Все ждут-пождут: воды и волка нет как нет.
Уже устали ждать – сгустилась ночь вокруг,
А волка-главаря как есть простыл и след.

Оставшихся волков объемлет вновь испуг,
Теперь вожак сбежал, покинув тесный круг.
Сказал другой: «Куда же делся водонос?
Пойду его искать», – и ноги в лес унёс.

Сбежал, понятно... Но осталась стая ждать,
Хотя для всех нашёл он повод убежать.
Исчез и следопыт, опять часы идут,
Чего здесь ждать ещё? А волки ждут и ждут.

Так от напасти злой гуськом за волком волк
В великом страхе в лес чуть ноги уволок...
Вздохнули без забот Коза и наш Баран,
Когда свободен стал зловещий волчий стан.

У жаркого огня уселись, развалясь,
И каши вдосталь из котла наелись, не таясь.
Насытясь, от костра не вздумали вставать,
Вблизи огня в тепле остались ночевать.

Там выспались они и с утренней зарёй,
Мешок свой захватив с волчиной головой,
По лесу путь продолжили друзья.
Пускай! Завершена история моя!

ТАЗ

(*Из уст деревенского мальчика*)

Был в медресе плешивый мальчик Таз.
Шалун, он выделялся среди нас.

В огромной шапке заскорузлой лоб
И голову скрывал он круглый год.

Сорвут, бывало, шапку иногда,
«Глянь, солнце вышло», –
все кричат тогда.

Мы были в это время мал-мала,
Тринадцать было старшему едва.

Таз был за главного, играем раз
И думаем: никто не видит нас.

Увы! За нами подсмотрел казый[1],
Не обошлось, как было в те разы.

Веселье наше нам укоротил,

Привлёк и к наказанью присудил.

Мы на колени бросились пред ним,
Путей к спасенью ищем и дрожим.

«Казый абзый! Прости, помилуй нас,
На шалости нас подбивает Таз».

«Ах, Таз! Давай сюда, который Таз?
Почешем голову ему сейчас!»

Приводят Таза. Не дыша стоим,
Несчастием подавлены одним.

Велит казый: «Ложись, плешивый чёрт!
Никто от наказанья не уйдёт!»

Ругаясь, попрекая нас, взмахнул
И Таза ивовым прутом стегнул.

Раз и второй, однако что-то тут
Не так: не свистнет и не взвизгнет прут.

Обман какой-то: не шипенья звук,
Но непонятный, странно твёрдый стук.

Что там у Таза под камзолом есть?
Не обошлось без шуток Таза здесь.

Когда узнать желаешь, как схитрил
Плутишка Таз, рисунок посмотри[3].

Смеялся шутке от души казый,
И гнев на милость обратил абзый.

Так спас от наказанья нас Таз-плут,
Никто из нас тогда не лёг под прут.

ЧТО Я ПОМНЮ О СЕБЕ

Вступление

Поводом к появлению моих записей «Что я помню о себе» послужила главным образом просьба издателей написать для них мою автобиографию.

Я взялся было за перо с намерением дать краткое описание моей жизни с рождения и до сегодняшнего дня, но – и сам не знаю, как это случилось, – впал в многословие. Моя жизнь (как увидят читатели) была весьма неприглядной, весьма мрачной, но вместе с тем и довольно-таки интересной; поэтому, раз начав, захотел я изложить всё, что сохранилось в памяти. Нахожу удобным издать мои воспоминания двумя книжками: в первую войдёт всё то, что пережил я до приезда моего в Уральск, во вторую – всё последующее вплоть до минут, когда пишу эти строки[1].

Г.Тукаев
29 сентября 1909 года

I

Отец мой Мухамметгариф, сын Мухамметгалима муллы деревни Кушлавыч, лет четырнадцати-пятнадцати от роду ушёл в Кышкарское медресе, где пробыл, как водится, столько лет, сколько понадобилось для завершения учёбы, и потом, ещё при жизни престарелого своего отца, вернулся в нашу деревню Кушлавыч, где принял звание муллы.

Став муллой, он женился, но прожил с женой всего несколько лет: супруга его скончалась, оставив двоих детей – сына и дочь.

После этого отец сочетался вторым браком, взяв в жёны дочь муллы деревни Училе Зиннатуллы хазрета по имени Мамдуда (мою мать). Спустя пять месяцев после моего рождения отец, недолго проболев, оставил сей мир.

Некоторое время жил я у своей овдовевшей матери, потом она, оставив меня на временное попечение одной бедной старушки из нашей деревни по имени Шарифа, вышла замуж за муллу деревни Починок Сасна.

К тому времени родителей моего отца (дедушки с бабушкой) давно не было в живых, других родственников у меня тоже не оставалось, а в избе этой старушки я оказался ребёнком постылым и никому не нужным; она не только не заботилась обо мне, но даже не жалела меня, не выказывала никакой ласки, столь нужной малым детям.

Сам я не знаю, как протекала моя жизнь у этой старухи. Думаю, тогда мне было года два-два с половиной.

Старухи и женщины, помнившие мои детские годы, ныне рассказывают мне, до чего дурно обходилась со мной моя воспитательница.

Например, такое.

Говорят, зимними вечерами босиком, в одной рубашонке выходил я на двор и потом возвращался к двери, чтобы войти в избу. А ведь зимой распахнуть дверь деревенского дома не то что детям, но и взрослым доставляет немалое усилие и труд; а я, естественно, не мог отворить её, ну и стоял, дожидался, когда откроют, пока у меня ноги не примерзали ко льду.

Старуха же, убеждённая в своём «милосердии» – «не подохнет, приблудыш!» – впускала меня под окрики и брань, когда ей вздумается.

Говорят, она уже умерла. Да возблагодарит её Аллах!

Пока я жил у этой старухи, мать моя, видимо, уже освоилась в доме мужа и в один прекрасный день прислала за мной упряжку лошадей, с тем, чтобы забрать меня к себе, в Починок Сасну.

Эти лошади и увезли меня в Сасну. Более того: видимо, когда я садился в повозку и стал отъезжать, в моём младенческом сознании произошло какое-то прояснение, так что мне до сих пор кажется, что я помню, как я ехал на лошадях в Сасну и в каком бескрайнем и радостном мире ощущал себя тогда, и какой удивительный свет разливался у меня перед глазами.

Так оказался я в Сасне. Как мы доехали, кто именно и как встретил меня, – не знаю. Но до сих пор, словно чудесный мимолётный сон, припоминается мне, как отчим ласкал меня, угощал за чаем калачом, намазав его сотовым мёдом, и как то и дело охватывала меня радость.

Но счастье моё длилось не слишком долго. Моя мать прожила с этим муллой, кажется, год или около того и скончалась неизвестно от какой болезни.

Помню поныне: вдруг почувствовав, что люди уносят тело моей матери, я, босой, без шапки, с отчаянным рёвом пролез под воротами и потом долго бежал за процессией, крича: «Верните маму, отдайте маму!»

Когда не стало матери и я оказался круглым сиротой, став в доме саснинского муллы лишним, отчим вернул меня в деревушку Училе, к моему деду по матери.

Поскольку родная моя бабушка умерла ещё в пору девичества моей матери, то дедушка во втором браке взял себе в жёны вдову какого-то муллы и вместе с нею принял и шестерых её сироток.

Училе[1] (что видно уже по названию) была деревушкой очень маленькой и бедной. А так как на те годы, когда лишился я родителей, выпал жесточайший в наших местах голод, то и семья моего дедушки терпела страшную нужду. Вот в эту самую семью с множеством ртов и угодил я круглым сиротой.

Среди шести голубков неродной бабушки я был галчонком: плакал – некому было утешить, норовил приласкаться – некому было приголубить,

хотел поесть, попить – некому пожалеть – все отталкивали да отпихивали.

Бедность в этом доме, должно быть, дошла до такой ужасной крайности, что мне до сих пор помнится, как дед приносил из соседних, более благополучных деревень корки хлеба.

Так и жили. В доме у дедушки я переболел кучей разных болезней, в том числе оспой, и ослаб донельзя.

Все в этой семье (за исключением одной доброй души – уже взрослеющей девочки по имени Саджида) на меня, больного, посматривали с единственной мыслью: «Скорей бы уж подох, хоть бы одним ртом стало меньше».

С особым чувством берегу я память об упомянутой Саджиде апа: она единственная жалела, ласкала меня тайком от неродной моей бабушки, а если та заставала её возле меня, то напускала на себя такой вид, будто ей до меня и дела нет.

С тех давних пор так и осталась она в моей памяти ангельским существом. Только подумаю о ней, как уже будто вижу её светлым, беспорочным ангелом.

Как ни тяжело мне было, как ни страдал я от всего, что происходило со мной, однако для этой семьи я так и остался чужим. И вот однажды дедушка, должно быть, по совету неродной бабушки, усадил меня в повозку одного училинского ямщика и проводил в Казань.

Приехав в Казань (наша деревня находится всего в шестидесяти верстах от Казани), ямщик пошёл на Сенной базар и начал выкрикивать: «Отдаю мальчика на воспитание! Бери, кто хочет!» Тут из толпы вышел какой-то человек и забрал меня у ямщика. Он и увёз меня домой.

Жизнь свою у приёмных родителей в Казани я помню смутно, словно бы вижу полузакрытыми глазами.

Был, например, случай: от чего-то заболели у меня глаза, и привели меня к какой-то старушке-знахарке, и та наложила мне в глаза сахару, я же страшно противился, не давался.

Опишу вкратце жизнь моих приёмных родителей.

Тот, кто теперь доводился мне отцом, звался Мухамметвали, та, что стала матерью, – Газиза. Жили они в Новотатарской слободе.

Отец то ли торговал на толчке, то ли кожевничал, – в точности не знаю. А мать с поразительной неутомимостью изготавливала для баев тюбетейки.

Вынося свои изделия на Сенной базар, либо посещая по какому-нибудь заказу байские дома, мать иногда брала с собой и меня.

При виде богатой обстановки байских домов – этих высоких, от пола до потолка, зеркал, часов с церковным боем, огромных, похожих на сундук, музыкальных инструментов – мне чудилось, что жизнь в этих домах

райская.

Особенно я был восхищён, когда однажды увидел расхаживающего по двору какого-то бая павлина с красивым золотым хвостом, переливающимся на солнце.

Приёмные мои родители оба были истые труженики, и голодать мне у них не приходилось.

Иногда ходил я вместе с матерью на весеннюю Ташаякскую ярмарку. У меня глаза разгорались перед игрушечными рядами; со жгучей завистью заглядывался я на мальчиков-счастливчиков, что так весело и радостно катались на карусельных лошадках.

И я бы покатался, но не было денег. Попросить у матери боялся, сама она об этом не догадывалась.

И тащился я домой с чувством зависти к чужим радостям и веселью.

Никогда не забуду, как позже, уже летом, бегали мы с мальчишками по зелёным лугам между двумя слободами, гоняя по воздуху гусиный пух; как, притомившись, бывало, лежал я на траве лицом к Ханской мечети[1].

У Мухамметвали с Газизой, заменивших мне отца с матерью, я прожил уже года два или около этого, как вдруг они оба враз захворали.

«Кому же мы оставим этого ребёнка, если вдруг помрём», – не на шутку встревожились они и решили: «Проводим-ка его лучше обратно в деревню...» Разыскали они ямщика, привёзшего меня когда-то в Казань, усадили меня к нему в повозку и отправили с ним в Училе.

Можно представить себе, как отнеслись к моему возвращению в семье дедушки, где были уверены, что избавились от меня навсегда.

Потеряв надежду спровадить меня в Казань, неродная бабушка с дедом вскоре же после моего возвращения приняли решение отдать меня в приёмыши в какую-нибудь чужую деревню.

Каждому, кто приезжал в Училе со стороны, они давали знать, что у них есть мальчик-сирота, которого они отдали бы на усыновление.

Их усилия не пропали даром: из деревни Кырлай, что в семи верстах от нас, приехал человек по имени Сагди, у которого не было своих сыновей, – он и увёз меня к себе.

Начиная с этого момента, я считаю себя вправе говорить о своей жизни от первого лица, заменяя выражения вроде «со мной было то-то», «со мной поступили так-то» на такие, как «я сделал то-то» и «я поступил так-то».

II

Вышел я из дедовского дома, взобрался на арбу Сагди абзый. Дедушка с бабушкой (должно быть, из одного лишь приличия перед Сагди абзый)

вышли проводить меня. Да ещё крутились возле повозки, теша своё любопытство, босоногие мальчишки.

Лошадь тронулась, и мы с Сагди абзый поехали. «Вот сейчас приедем мы с тобой домой, в Кырлай, твоя мать, поди, уже вышла встречать нас, дожидается. А молока, катыка, хлеба у нас хватает, Бог даст, будешь есть вволю», – тешил он меня в дороге счастьем, до которого оставалось каких-нибудь две-три версты.

Меня переполняла радость от его доброты и душевности, по которым я так стосковался.

В ту пору стояли чудесные летние дни, зелёные луга и леса вокруг и нежаркое солнце с его нежными, ласковыми лучами так дополняли моё блаженство.

Вот мы и въехали в Кырлай. Оказалось, Сагди абзый живёт не очень далеко от околицы; немного проехав, мы тут же остановились у ворот приземистого домика под соломенной крышей и с плетёным забором.

Моя новая приёмная мать и в самом деле, как говорил Сагди абзый, уже вышла встретить нас: растворила ворота, с приветливой улыбкой подхватила меня на руки, ссадила с телеги и повела в дом.

Распрягши лошадь и закончив дела во дворе, вошёл в дом и сам отец. «Жена! – повелел он с ходу. – Сходи-ка, принеси-ка сыну катыка с хлебом».

Мать тотчас принесла мне из погреба катык и отломила половину большого ломтя хлеба.

Я, не наедавшийся досыта с тех самых пор, как вернулся из Казани, уничтожил и катык и хлеб с отменным аппетитом.

Наевшись, с разрешения матери вышел на улицу. Я шёл и, боясь заблудиться, то и дело оглядывался назад. Неожиданно меня окружили невесть откуда взявшиеся деревенские мальчишки. Удивлённо разглядывали меня кырлайские дети. И в самом деле, бегали они по деревне целыми днями из конца в конец – меня тут и в глаза-то никогда не видали, а к тому же я был в нарядной ситцевой рубашке с вышивкой, в которой приехал из Казани, да ещё в тюбетейке из разноцветных бархатных лоскутков, которую мне сшила на память моя городская мама, перед тем как отпустить меня в Училе.

Мальчишки постояли-постояли, глазея на меня, и разошлись: на этот раз я не смог познакомиться с ними и повернул домой.

Войдя в дом, я увидал двух уже взрослых девушек (когда ел катык, я их не заметил).

Одна из них была полноватая, синеглазая, румяная, другая – худая хромоножка с желтоватым лицом и с двумя костылями под мышками.

«Вот знакомься, это твои сёстры, – сказала мне мать. – Вот это – твоя

Саджида апа, это – Сабира апа», – и я тихо подошёл к ним, подал руку. Это были дочери моих названых родителей. Саджидой оказалась хромая.

Так я и зажил здесь вполне благополучно. И с деревенскими мальчишками сдружился.

Действительно, как говорил Сагди абзый в дороге, молока и катыка в этом доме было вдоволь, и в картошке недостатка не было.

Прожил я здесь примерно с месяц, и наступило время жатвы. Отец с матерью и обе сестры каждый день ходили в поле.

Я в поле не ходил. Целыми днями бегал с друзьями по деревне, валялся на лужайках. Иногда, бывало, между играми захочется поесть, и я бегу скорей домой, пролезаю в боковое окошко в избу и принимаюсь уплетать картошку в мисочке с куском хлеба, которые оставляла для меня мать.

Родители, уходя после обеда на работу, запирали дверь, но боковое окошко оставляли незапертым изнутри: знали, что я прибегу перекусить.

Поскольку в страду весь деревенский люд бывает в поле, а дома остаются лишь дряхлые старушки, то мы, ребятня, луковым грядкам в огородах наносили ущерб не хуже любой козы. Если вдруг увидит нас какая-нибудь старуха, страж дома, мы, бывало, тут же разбегаемся, перескакивая через плетень. А она, бедная, ничего и поделать не может, кроме как разразиться бранью или стиснуть зубы.

А если станет жарко,– тотчас бежим на речушку за гумнами, купаемся там часами, ловим штанишками и рубашками мелкую рыбёшку. Чудесные дни!

Однажды заигрался я до самого вечера, прихожу домой, а дома вижу: все расстроены, мрачны. «С чего бы это?» – задумался я, и тут Сабира апа вдруг спрыгнула с пола на нары, заметалась, точно бешеная, ничего не видя и не чувствуя, при этом глаза её были страшно выпучены. Мне сказали, что в неё «вселился бес».

В эту ночь никто в доме не спал. Я один не выдержал – вышел во двор и уснул в арбе.

Под утро, когда уже рассветало, до меня донеслось: «Вставай, вставай! Сабира апа твоя померла, а ты всё спишь».

Я открыл глаза – передо мной стояла мать.

Ясно, что происшествие и для меня было не из обычных. Как ни сладок был сон, я вскочил на ноги.

Сабиру апа схоронили в тот же день. Уже через несколько дней после её похорон я услышал, как мать наговаривает отцу:

– Вот видишь! Недаром сказано: «Вырастишь тёлушку-сироту – весь рот у тебя будет в масле, а пригрёб детку-сироту – будет нос в крови». Так оно и есть. Ты думаешь, почему это ни с того ни с сего да вдруг такая напасть?

Позже почти в тех же самых выражениях отчитывала она и меня самого,

когда, случалось, не слушался я её или поручения выполнял кое-как.

С отцом же мы всегда были очень дружны. Он ни разу не сказал мне грубого слова.

К примеру, когда у меня износились одежда и обувь,– всё то, в чём приехал я из Казани, – отец решил отдать мне бешмет и голубую холщовую рубашку своего сына, умершего за год до моего приезда к ним.

Мать долго и упрямо препиралась с ним, твердя своё:

– Разве могу я отдать их кому-то! Они же для меня – дорогая память о родненьком моём сыночке!

Отец всё-таки переубедил её:

– Ну, не мелочись! Неужели ему ходить нагишом, если не ты его родила? – и почти силой забрал одежду покойного своего сына, чтобы одеть меня.

III

Настала осень. Кончилась уборка хлебов, пришла пора убирать картошку.

Теперь мне уже было не до игр, как в дни жатвы, – я должен был ссыпать в мешки выкопанную картошку. Со своей обязанностью я справлялся хорошо.

Уже давали о себе знать осенние холода, а я всё ещё ходил босиком. Когда у меня мёрзли ноги, я садился и засыпал их землёй.

Однажды, когда я сидел, зарыв ноги в землю, и перебирал картофель, хромая Саджида нечаянно всадила мне в ногу лезвие лопаты.

Рана оказалась глубокой, я вскочил, отбежал в сторону, сел, не в силах сдержать слёзы, а потом засыпал рану землёй и снова принялся за дело; однако теперь, как бы ни мёрзли ноги, зарывать их в землю я уже боялся.

(Иной спросит: «Зачем об этом писать?» Как зачем? За тем, что нога страшно болела, даже сейчас на ноге есть рубец от той раны, – вот и написал.)

Со временем кончились дела и на огороде.

Однажды вечером отец с матерью объявили мне, что завтра утром отведут меня к абыстай[1] учиться.

Наутро, встав до зари, мы выпили чаю. Убрав посуду, мать взяла меня за руку и повела в дом Фатхерахмана хазрета, до которого от нас и было-то шагов пять-шесть.

Вошли в дом. Абыстай, у которой мне предстояло учиться, сидела с прутиком в руке, вокруг неё примостилось множество девочек моего возраста, но были и большие. Среди них, словно горошинки среди пшеничных зёрен, выделялись несколько мальчишек, моих сверстников.

Моя мать первым делом преподнесла абыстай два каравая хлеба и то ли одно-, то ли двухкопеечную монету, после чего и мы, и они, шакирды, воздев руки, прочитали очень долгую молитву.

Мать ушла, поручив меня абыстай, и я, влившись в общий хор детских голосов, без всякого стеснения принялся выкрикивать названия арабских букв: «Алеп, пи, ти, си, джом, хи...»

Несколько дней повторял я таким образом «Алеп, би, ти, си», и вот дали мне в руки «Иман шарты»[1].

Заучивания букв с их толкованиями мне, кажется, хватило на всю зиму. Так всю зиму и протоптался на этом коротеньком «Иман шарты».

А впрочем, однажды, когда абыстай отлучилась, в дополнение к «Иман шарты» я неожиданно услышал от девочек-проказниц рифмованную пародию на слова арабской молитвы: «Калиматен тайибатен, наша мама – бай хатын: на груди мониста, а в носу не чисто!»

Поскольку всё доселе невиданное и неслыханное суть познание, то, естественно, я с восторгом, на лету схватил эту прибаутку. Потом даже повторял её на каждом шагу, восхищая безграмотных мальчишек своей просвещённостью.

IV

Прошла моя первая зима в Кырлае. Наступила весна, начали таять снега, обнажились поля, зачернели пашни.

Немного спустя настал праздник Сабантуй. В самый день Сабантуя меня разбудили очень рано и дали в руки небольшой мешочек, чуть больше кисета.

С этим мешочком я и пошёл по деревне.

Сельчане и без того просыпаются рано, а сегодня, в праздник, народ уже спозаранку был на ногах и, к кому ни загляни, все были готовы встретить тебя с открытой душой и ласковым словом.

И в каждом доме, к кому бы мы ни заходили, хозяева отличали меня от других мальчишек как осиротевшего сына муллы и одаривали не только конфетами и парой пряничков, но ещё и крашеным яичком.

Мой мешочек быстро наполнился праздничными угощениями, и я вернулся домой. Другие мальчишки, кажется, ещё продолжали ходить.

Отец с матерью удивились и обрадовались тому, как быстро и с какими щедрыми дарами я возвратился!

Не знаю: пил я в то утро чай или нет, только помню: отдал матери мешочек, взял себе два-три яичка и выбежал на улицу. Солнце к тому времени уже поднялось, вся деревня была залита светом, деревенские

парни и девушки высыпали на улицу – щеголяли в новеньких лаптях, аккуратно повязав оборки поверх белоснежных шерстяных чулок.

Зайдя с конца улицы, от дома к дому шёл главный распорядитель Сабантуя с символом праздника в руке – длинным шестом с яркой цветной тряпицей на высоком конце, – собирая по дворам платки, ситцевые отрезы и прочие вещи[1].

Когда было покончено со сбором вещей, весь народ – женщины, девушки, ребятня вплоть до малых детей – двинулся вниз на луг. Там разгорелась борьба, конные скачки и всякие другие состязания. Без счёта было здесь возов с орехами, семечками и белыми пряниками.

Самым приятным угощением для девушек от джигитов, конечно же, считались именно пряники с красным пояском. На сей счёт в наших деревнях сложена даже песенка. Вот она:

Летит беркут над лугами –
Он гусей пугает;
Пряник с алым поясочком
Девчат соблазняет.

Пронеслись, проскакали самые резвые кони, наперегонки бегали мальчишки, победителям вручались почётные дары, на том Сабантуй и кончился.

Я уже не помню, сколько он продолжался дней, я написал лишь про один день. Он, может, длился и три, и четыре дня, а для меня он весь слился в один.

И то надо сказать: это лето мне не удалось провести так же вольготно и весело, как прошлое. Дело в том, что в начале весны у моих приёмных родителей родился сын, и всякий раз, когда мать была занята делами по хозяйству, качать малыша, присматривать за ним приходилось мне.

Вот снова настала страдная пора. Меня, год назад беспечно носившегося по деревне, в то время как все взрослые трудились на поле, теперь родители взяли вместе с собой в поле – нянчиться с маленьким Садри (его нарекли Садретдином). Так всё лето и прошло у меня за однообразным и скучным занятием – сущим наказанием для детей, которым только дай поиграть да порезвиться.

После рождения своего сына отец продолжал любить меня по-прежнему, но мать перестала даже разговаривать со мной, разве только прикажет, бывало, сделать то-то и то-то. Так лишился я и малой толики любви, выпавшей на мою долю.

Хуже того, сводная сестра-хромоножка откровенно досаждала мне: «Мой родной братишка! Родненькая душа!» – с особым нажимом приговаривала она, лаская Садри.

V

Пришла осень. Когда исполнил я свои обычные обязанности по уборке картошки, проводили меня на учёбу – уже не к абыстай с девочками, а в медресе.

В медресе я быстро усвоил, как полагается по слогам читать выдержки из Корана в «Хафтияке», и меня засадили за «Бадавам», а потом – и за «Кисекбаш»[1]. Я легко справлялся с заданиями и часто не знал, чем занять себя дальше. Поэтому ко мне стали прикреплять отстающих детей, чтобы я подучивал их.

Был среди таких мальчиков один байский сынок: он иногда приглашал меня как своего учителя на чай и пирог с полбой.

Теперь я уже не только хорошо успевал в учёбе, но и годился в помощники по дому.

Такие, к примеру, дела, как слазать утром на чердак, открыть печную трубу, потом закрыть её, навязать снопов соломы для топки печи, выгнать корову в стадо и вечером встретить её – всё это я уже мог делать.

Летом иногда ездили мы с отцом на Атнинский базар. Пока отец ходил по базару, справляя свои дела, я оставался возле лошади за хозяина.

Наш кырлайский мулла Фатхерахман хазрет – то ли когда-то учился он вместе с моим отцом, то ли просто был в дружбе с ним, – каждую неделю давал мне по пятаку.

На Атнинском базаре я покупал на эти деньги калач и на обратном пути всю дорогу ел его.

Я обычно предавался этому удовольствию, усевшись в задке телеги, а отец иногда резко оборачивался и говорил: «Оставь и матери!» Я, конечно, отвечал: «Ладно». Только не припомню, оставался ли у меня кусочек для матери или я так и съедал его, хотя и старался откусывать совсем-совсем помаленьку.

Именно в Кырлае впервые открылись у меня глаза на мир, вот и пришлось мне на воспоминаниях, связанных с ним, остановиться подольше.

А потому коротко упомяну некоторые события и то, что запомнилось, и пределы Кырлая покину.

Саджида апа долго страдала чахоткой, отец даже в баню носил её, усадив себе на закорки; в конце концов она скончалась. С отцом тоже приключилось что-то непонятное: однажды вернулся он под вечер из какой-то поездки, стал распрягать лошадь и вдруг ни с того ни с сего охромел на одну ногу. Разные пошли на сей счёт толки: то якобы это «лошадиная порча», то будто бы «стрельнула» его какая-то падучая звезда.

Отец, однако, забрасывать свои обычные дела и не думал, только стал с того дня прихрамывать.

Раз осенью, когда отец с матерью работали на гумне, – я как раз сидел возле бокового окна за чтением «Рисаляи Газизы»[1], – к нашим воротам подъехал незнакомый человек на телеге.

Оставив лошадь у ворот, он вошёл в дом и обратился ко мне: «Где отец с матерью?» «На гумне»,– ответил я. «Иди-ка, позови их», – велел он мне, и я мигом примчался на гумно: «Там какой-то дядя приехал, вас зовёт». Родители начали собираться.

Немного спустя показались в дверях мать с отцом. Они вошли, поздоровались с приезжим.

Закипел самовар. На этот раз почему-то, несмотря на присутствие гостя, позвали к чаю и меня и, вопреки обычаю, передо мной тоже положили кусочек сахару.

Когда отец обратился к путнику с вопросом: «По какому делу вы к нам?» – тот ответил: «Чтобы забрать вот этого мальчика».

Отец, очень удивившись, стал осыпать его вопросами: «Как это так? Это с какой стати?»

Приезжий степенно начал: «Я из Кушлавыча. Этот ребёнок – сын покойного имама нашей деревни. Мы потеряли его, столько лет не знали, жив ли он, нет ли. Вот теперь мы нашли его. Он, оказывается, у вас. В городе Уральске проживает его джизни, то есть муж родной его тёти по отцу. Так вот, они не могут допустить, чтобы их родной племянник ютился где-то у тёмных людей, они и забирают его к себе в Уральск. По их наказу я выехал из Уральска на поиски сироты и сейчас увезу его с собой».

Слова путника привели и отца, и мать в крайнее расстройство. Они стали горячо спорить с ним.

«Как бы ни так! Целых три-четыре года кормили мы его, когда пуд муки стоил вон сколько! – возражал ему отец. – А теперь, когда он в помощники стал годиться, выходит, я возьми да и отдай его тебе! Нет уж, не выйдет. Почему они его раньше знать не знали, родные-то, если они есть на свете?»

Даже мать то и дело вставляла: «Нет уж! В нашем доме нет лишнего ребёнка!»

Приезжий, мой родственник Бадретдин абзый, грозно наступал: «Нет, не имеете вы права насильно удерживать у себя чужое дитя! Я вот сейчас заявлю уряднику. Мы найти его не можем, а он, оказывается, у вас. Да я вас за такое дело под суд отдам!» – говорил он достаточно внушительно, чтобы нагнать страху на тёмных сельчан, и бедные мои родители смягчились.

Через минуту мать, с которой мы не очень-то ладили, проговорила:

«Ладно уж, отец, пускай забирают. Видно, чужой-то родным не станет, не то ещё греха не оберёшься, упаси Аллах!» – и сама тут же разрыдалась в голос.

Отец всё ещё пытался перечить, но это напоминало лишь последнее волнение моря после бури, – вскоре сдался и он.

Одели меня в мой драный бешмет, в дырявые войлочные калоши и, не мешкая, вывели, усадили в телегу.

Отец с матерью, бедняги, оба, не пряча слёз, до самой околицы шли рядом с телегой.

Потом мать выкрикнула мне вслед свой последний наказ: «Не забывай нас, не забывай! Нас позабудешь – станешь головешкой в адском пекле!» – так уехал я из Кырлая.

Мой отъезд решился за каких-то полчаса, и я не успел проститься с моими кырлайскими друзьями и добрыми знакомыми. Они и не догадывались, что я покидаю их.

Выехали мы в дорогу, вскоре завечерело, стало темнеть.

По пути завернули мы в Училе, к моему дедушке по матери, почаёвничали.

Семья эта, как и при мне, жила вся вместе в прежнем составе, только Саджида апа вышла замуж.

Попив чаю, мы ещё долго ехали через какие-то деревни, называемые Верхние Аты, Нижние Аты, Средние Аты, и в полночь въехали в мою родную деревню Кушлавыч.

От долгой тряски в телеге я, наверное, крепко притомился и, едва ступив в дом Бадри абзый, свалился, сморённый сном.

Проснувшись утром, я обнаружил себя в какой-то тёмной избе. Здесь были чашки, плошки, всякая кухонная утварь, хомут со шлеёй и прочие вещи по хозяйству, но – ни мебели и никакого убранства.

Собрались к чаю. У Бадри абзый были крупная голубоглазая жена по имени Гайша, сын Камалетдин лет 14–15, дочь Кашифа лет 12 и ещё дочка грудного возраста, Нагима.

После чая мы перешли в светлый дом чуть наискосок от тёмной избы.

В этом доме всё резко отличалось от того, где я ночевал: сосновые стены сияли чистой желтизной, письменный стол и вся обстановка для деревни были, можно сказать, отменными.

Увидев амбары Бадри абзый, набитые тушами мяса, крупами, пшеницей и рожью, я решил, что он в этой деревне из самых богатых.

А ещё Камалетдин водил меня по обширному саду, который хотя и был по-осеннему пуст и скучен, зато почти весь уставлен пчелиными ульями.

Войдя раз в светлый дом, я уже не покидал его и ночевал там же.

Вечером, когда я рылся в книгах на полке, в руки мне попался сборник

стихов и рассказов «Фавакихель-джюляса»[1], и я неожиданно для себя зачитался. Стихи в конце книги разожгли мне душу, я уже старался осмыслить их. В Кырлае-то я читал всего лишь «Газизу» да «Собатель-гажизин»[1], теперь же с любопытством спрашивал себя, неужели в печатной книге допустимы такие непристойные словечки.

Под впечатлением этого сборника иной раз шёл я в хозяйственную избу к Гайше абыстай, занятой стиркой, и затевал с ней озорную перепалку. Она поносила мужчин, я в свою очередь высмеивал женщин.

В этой деревне, где бы я ни появлялся, взрослые всюду отличали меня от других мальчишек как сына муллы; даже во всеобщий праздник – джиен – для меня считалось предосудительным гоняться за девчонками, своими сверстницами, играя в «непарный караул», поэтому и сам я всегда старался держаться достойно своего духовного происхождения и поступать сообразно правилам, что вычитывал из книг.

Так, по приезде моём с Бадри абзый в Кушлавыч специально ради знакомства со мной пожаловал к нам весьма уважаемый в деревне человек по имени Ситдык, но был он пьян.

Он подошёл, поприветствовал меня, но я холодно промолчал; он протянул мне руку, я же ему своей не подал.

Меня спросили, в чём дело. Я отчеканил в ответ стих из «Бадавама»:

Сам не приветствуй пьяного,
Ему не отвечай!

Этим я крайне удивил всех в доме Бадри абзый, но сверх того, слава о моей благочестивости пошла по всей деревне.

Привезя меня к себе, Бадри абзый почти сразу же уехал по какому-то делу в Казань.

Он пробыл там целый месяц, тем временем и я здесь не бездельничал. Вместе с Камалетдином посещал местное заведеньице вроде медресе, брал уроки. Нередко приходилось и оставаться там ночевать.

Здешний хальфа, видать, взял себе за правило держать мальчишек в ежовых рукавицах и каждого сорванца непременно вывести в учёные мужи. В течение всего месяца я каждый день, дрожа от страха, взирал, как этот хальфа то и дело избивал мальчишек, как собак.

Одна мысль, что от его палки когда-нибудь может достаться и мне, ввергала меня в ужас; к тому же тяжело это, когда каждый день на заре гонят тебя заодно с шакирдами на утренний намаз, и я с нетерпением молил Аллаха: «О если бы Бадри абзый вернулся из Казани, и мне бы поскорей уехать в Уральск!»

И вот Бадри абзый вернулся. Мне он купил новенькую шапку, новые войлочные калоши и новый бешмет.

С великой радостью облачился я во всё новенькое, взял из своих

обносков одну лишь шапку, занёс её на чердак и припрятал с заветной мыслью: «Вернусь когда-нибудь – погляжу». Это тоже было одной и моих причуд. Пожил я после этого в Кушлавыче два-три дня, и мы с Бадри абзый выехали, держа путь на Уральск.

После суток пути въехали мы в Казань и сделали где-то остановку (кажется, поблизости от Сенного базара).

И тут бросился нам в глаза человек с седой бородой: раскинув объятья, он бежал прямо к нам со слезами на глазах.

«Да ты ещё жив?! – воскликнул он, подбежав ко мне.– То-то мать вчера во сне тебя видела. Айда, пойдём же к нам, попьём чаю, переночуешь у нас»,– говорил он, уводя меня за руку.

Вошёл я к ним в дом. Здесь встретила меня мать. Бедная, соскучилась по мне, тоже всплакнула.

Тотчас вскипел самовар – для меня. Отец сходил в харчевню за пельменями. Поели. Они расспрашивали меня обо всём пережитом, и я поведал им всё, что помнил.

За время нашей разлуки в жизни этих моих родителей я не нашёл никаких перемен, кроме того, что у отца побелела борода, да ещё переселились они из Новотатарской слободы в Старотатарскую.

В тот вечер я заночевал у них. Утром, после чая, мать искупала меня, усадив в большой медный таз. Потом дала мне отлично сшитую тюбетейку и очень даже кстати одела меня в дальнюю зимнюю дорогу в брюки из овчины. Перед тем как проводить меня обратно в номер, она ещё предлагала на память чётки, но я почему-то отказался, мол: «Не надо, ничего мне не надо, я же еду в богатый дом!»

Номер, который мы снимали, был не из лучших, но и не из худших – так себе, средней руки.

Оказалось, что человек по прозвищу Алты-биш Сапый, который должен был повезти меня в Уральск, ещё не приехал в Казань. Нам с Бадри абзый пришлось дожидаться его ещё недели две.

Наконец-то прибыл наш долгожданный Алты-биш Сапый и снял номер по соседству с нами. Спустя два-три дня по его прибытии, Бадри абзый перевёл меня в его номер, отсчитал мне 6 штук двухкопеечных монет, всего 12 копеек, и сам уехал в Кушлавыч.

Мне не хотелось разлучаться с Бадри абзый, я упрашивал его побыть со мной хотя бы ещё денёк. Но он наговорил мне ворох всяких утешительных слов и был таков.

Я остался при Алты-биш Сапый и его жене.

Этот человек из Уральска приводил меня в недоумение своим нарядом и манерой говорить. Бывало, вставит он между словом: «Я пожилой человек», – а я не могу сообразить, что это означает – «пожилой». А носил

Алты-биш Сапый лисью шубу с выпушкой, и я даже строил про себя догадку: «А может, «пожилой» называют людей, которые ходят в такой вот шубе?». Уже потом, в Уральске, узнал я, что «пожилой человек» значит человек солидный, почтенного возраста.

На 12 копеек, что дал Бадри абзый, я купил себе воблы, семечек.

Через несколько дней выехали мы в Уральск.

Меня усадили в крытые сани, на колени жены Алты-биш Сапый, и укутали так, что я задыхался без свежего воздуха. На волю выпускали лишь в деревнях на пути, останавливаясь выпить чаю.

Как ни умолял я их: «Лучше я пешком буду идти, лишь бы на воле, на воздухе!» – они были непреклонны: «Простудишься. А джизни твой наказал беречь тебя от простуды», – и не давали мне никакой воли.

Оказывается, джизни поручил Алты-биш Сапый купить в Казани какие-то особые сани, и теперь покупка, привязанная к нашим, тоже следовала в Уральск. А поскольку перед нами двигалась целая вереница саней возчиков из Уральска с самой разной поклажей, то и ехали мы с «обозной» скоростью. Вот и мучался я всеми муками, заточённый в крытых санях, целых 18 дней, пока однажды под вечер не въехали мы в город Уральск.

В Уральске первым делом заехали мы к самому Сапый абзый. «Попьём у нас чайку, а вечером я отведу тебя к твоему джизни», – пообещал он мне.

В час между двумя вечерними намазами Сапый абзый взял меня за руку и повёл в дом джизни.

Навстречу нам попалась молоденькая женщина, укутавшаяся в зелёный чапан, и Алты-биш Сапый сказал мне: «Поздоровайся, это твоя сестра», – и я поздоровался с ней.

Дом джизни оказался всего в каких-нибудь десяти саженях; завернув во двор, поднялся я по крутым ступеням и вошёл на второй этаж дома.

ВЕТЕР И СОЛНЦЕ

Однажды Ветер и Солнце поспорили: «Кто из нас сможет раздеть человека?»

Ветер дул изо всех сил и старался снять одежду с человека. Но чем сильнее он дул, тем сильнее прилипала одежда к телу мужчины. Ветер не победил в споре.

И вот вышло Солнце. Человек не выдержал солнечного пекла, снял всю одежду, взял под мышку вещи и пошёл.

ВОЗДУШНЫЙ ЗМЕЙ

Воздушный змей, запущенный детьми в небо, увидев Бабочку, летающую недалеко от земли, сказал: «Бедняжка! Я с трудом вижу тебя. Ты, бедная, наверное, жутко мне завидуешь, ведь я так высоко летаю».

Бабочка ответила: «Нет, я совсем не завидую; ведь как бы высоко ты ни летал, ты связан; по-моему, такая жизнь очень далека от счастья. А я, как бы низко ни летала, не связана, я вольна, летаю там, где вздумается; и я не проживаю всю свою жизнь, развлекая других».

ЛЕВ И ЛИСА

Впервые увидев Льва, Лиса чуть не умерла со страху.

Прошло немного времени, как она снова увидела Льва. На этот раз Лев не показался ей таким страшным.

Увидев его в третий раз, она начала разговаривать со Львом с глазу на глаз.

*

Страшно бывает только с непривычки. Если раз привыкнешь, и страшное покажется обычным.

ПЁС НА ЦЕПИ

Во дворе одного дома, в конуре на цепи жил старый Пёс. Он с детства охранял этот дом, долго и верно служил своему Хозяину, поэтому и Хозяин очень любил своего Пса.

Иногда Хозяин подходил к нему и радовал старого Пса: «Ты любишь меня, служишь верой и правдой, дай Бог, и я тебя не оставлю».

Иногда вольные уличные псы приходили в этот двор, дразнили и подстрекали его.

– Вот ты служишь своему Хозяину, а наступит такой день, увидишь: ты состаришься и больше не сможешь охранять дом, и тогда Хозяин выгонит тебя, ты даже не сможешь найти себе еды, – говорили они.

Но Пёс на цепи не слушал их слова и советы о том, что настало время бросить Хозяина и позаботиться о себе.

Однажды загорелся дом Хозяина. Вот дом сгорел, и пламя стало

приближаться к конуре Пса. Бедный Пёс очень испугался: начал жалобно лаять, плакать, бегать по сторонам, пытаясь порвать цепь.

Но всё-таки в его душе жила надежда: он верил, что Хозяин придёт и спасёт его. Со временем от дыма стало сложно дышать. Бедный Пёс не мог порвать цепи, и теперь ему оставалось умереть, сгорев в огне.

Вдруг прямо из дыма выбежал Хозяин. Его волосы, одежда, лицо обгорели, тело дымилось. Будучи в такой опасности, он пробрался через огонь и развязал цепь Пса.

Спасённый Пёс бросился в его объятия: начал лаять, плакать, облизывать лицо и руки своего Хозяина. Если бы бедный Пёс умел говорить, он непременно сказал бы: «Спасибо тебе! Я знал, что ты не дашь мне умереть. Спасибо тебе!»

СЧАСТЬЕ

На окраине одного города жили три брата. За какое бы дело они ни взялись, отчего-то ничего у них не получалось.

Эти братья в собственной неудаче никогда не винили себя, а все несчастья видели в отсутствии Счастья.

Однажды Счастье, скрываясь от людских глаз, пришло в гости к трём братьям и пообещало им помочь в любых их начинаниях.

В это время один из трёх братьев принялся за торговлю. С помощью Счастья он преуспел и в продаже, и в покупке вещей; вскоре заимел огромное состояние и стал очень богатым человеком.

В то время, когда Счастье пришло в эту семью, второй брат работал писарем в суде. С помощью Счастья он стал судьёй и был награждён медалями.

Вы спросите: «А помогло ли Счастье третьему брату?». Сейчас он с помощью Счастья ловил мух с каждым взмахом руки и никогда не оставался без «добычи».

Мы же говорили, что Счастье пришло лишь в гости. Оно не осталось надолго, ушло.

Два брата стали богатыми и сделали себе целое состояние. Третий же, во всём обвиняя злое Счастье, ругаясь, попрошайничая, с мешком в руках ходил из деревни в деревню.

*

Читатель! Посуди сам и найди виновного в этой истории.

ЗЕРКАЛО И МАРТЫШКА

Увидев в зеркале своё отражение, Мартышка, тихонько толкнув ногой Медведя, сказала:

– Посмотри, приятель! Какой безобразный, какой некрасивый зверь виден в зеркале. Посмотри, какие кривые у него ноги, какое несуразное у него лицо! Если бы я хоть чуточку была похожа на это существо, я бы повесилась от несчастья. Хотя, нужно заметить, у меня есть пять-шесть таких же уродливых, как и зверь в зеркале, приятелей и друзей, я даже могу перечислить их имена.

Медведь ответил:

– Эх, приятельница моя Мартышка! Вместо того, чтобы утруждать себя и перечислять своих приятелей и друзей, лучше разок взглянула бы и на себя.

ПЧЕЛА И МУХИ

Две мухи, собираясь в чужие страны, позвали с собой и Пчелу.

О том, что хорошо в чужих краях, эти мухи узнали от филинов.

Отчего же мухам не улететь? Ведь в родном краю их обижают, гонят с обеденного стола, как нежданного гостя, не дают притронуться к вкусным блюдам…

Прикрывая блюда стеклянными крышечками, издеваются над мухами, дразнят их.

Не пойти и в угол дома: там сплели сети злые пауки.

Чуть не забыл, вот как им ответила Пчела: «Мне дорога моя Родина. Своим мёдом я пленила помещиков, богачей и даже деревенских жителей. Я любима и здесь. Но вас я не уговариваю, летите туда, куда душе угодно. Но знайте, ваше положение везде будет одинаковым; если вы не бросите привычку есть всё готовое, куда бы вы ни полетели, вас нигде не будут уважать».

*

Кто не мил в родном краю, тот и стремится в чужие страны.

ЧЕЛОВЕК И ЛЕВ

Лучше быть умным, нежели сильным.

Не поверивший в это человек, прочитав сей рассказ, удостоверится в

превосходстве ума.

Когда Охотник, поставив сети меж деревьев, ждал свою добычу, вдруг сам попался в лапы Льва.

Лев, придя в ярость, сказал: «Умри, несчастный! Пока ты под моими когтями, давай-ка проверим, здоров и силён ли ты? Ведь вы, человеческие сыны, считаете себя покровителями всех четвероногих зверей и даже львов. Вот и настало время проверить истинность или ложность этого высказывания».

Бедный Охотник сказал слабым голосом из-под когтей Льва: «Мы не говорим, что мы выше вас по силе и могуществу, мы выше вас по уму; я осмелюсь похвастаться: сейчас с помощью ума я сделаю такое, чего ты не сможешь добиться и силой».

Тогда Лев сказал: «Не говори! Мне уже надоело слушать ваши сказки и хвастовство».

Охотник ответил: «Нет, господин, это не сказка, сейчас прямо перед твоими глазами я покажу своё мастерство. Если мои слова окажутся ложью, я не смогу сбежать, ты и позже съешь меня. Есть паутины, которые я повесил между деревьями; я смогу пробраться через них с помощью ума, а ты попробуй пройти силой. Вот посмотри сам: это всего лишь паутина, а не каменная стена, видишь, как раскачивается на ветру».

Тогда Лев сказал: «Иди, сначала попробуй сам!» – и Охотник мастерски, увёртливо пробрался под сетью.

За ним стрелой прыгнул под сеть Лев.

Но несчастный Лев никогда не пробирался под сетью. Бедный зверь запутался в ней.

Сила ума победила.

Сильный Лев погиб.

МЫШЬ И КРЫСА

– Соседка! Ты слышала радостную весть? Говорят, Кот попал в когти Льва, – прибежав, сказала Мышь Крысе. На что Крыса ответила:

– Не радуйся, милочка! Если Кот приблизится к когтям Льва, несомненно, он убьёт и его. Ведь нет зверя сильнее Кота.

*

Трус боится чего-то и думает, что весь мир содрогается над тем, кого страшится он сам.

МОЛОДОЕ ДЕРЕВО

Увидев в лесу мужика с топором в руках, Молодое дерево крикнуло ему: «Эх, дядюшка! Пожалуйста, войди в моё положение, сруби старые деревья вокруг; они закрывают меня, я не могу увидеть белый свет, расти в полную силу; и корни мои в тесноте этих старых деревьев не могут распуститься, как следует. И ветер, и солнечные лучи не доходят до меня. Если бы ты спас меня от старых деревьев, я бы в течение года стало самым красивым деревом этого леса, вся пустыня нежилась бы в моей тени. Вот видишь, из-за этих стариков мой ствол не толще ветки».

Выслушав его мольбу, Мужик, словно выполняя просьбу близкого друга, желая помочь Молодому дереву, вырубил все старые деревья вокруг него.

Молодое дерево обрадовалось, мир показался ему таким просторным.

Но уместна ли его радость?

Теперь солнце обжигало бедное Молодое дерево, ледяной дождь портил ему настроение, песчаный буран сгибал его до земли.

А однажды поднялся сильный ветер, начался ураган и с треском сломал Молодое дерево.

Змея, увидевшая это, сказала Молодому дереву, которое сломавшись от ветра, лежало на земле: «Эх, малое дитя! А сейчас ты на кого обижено? Этот несчастный случай произошёл только из-за тебя. Если бы ты не нарушило покой старых деревьев, они бы защищали тебя от ветра и дождя; и росло бы ты в своё удовольствие под их прикрытием. Глупое! Ведь и те деревья не были вечными, ты бы подождало их кончины, в это время выросло бы и окрепло; и, дождавшись своей очереди, стало большим деревом, познало мир и даже не задумывалось бы о сегодняшних несчастьях».

ДОБРОМ НА ДОБРО

Увидев тонущего Муравья, Голубь взял в клюв листок и бросил его в воду.

Муравей взобрался на листок, волна принесла его к берегу, и он спасся от смерти.

Однажды, увидев, что Охотник собирается поймать Голубя, Муравей, вспомнив то доброе дело, залез в сапог Охотника.

Охотник собрался было бросить сети и поймать Голубя, как вдруг

Муравей сильно укусил его за бедро. Тот от боли выронил сеть из рук, и Голубь упорхнул.

СОРОЖКА

Не помню, на берегу какого водоёма сидели, закинув удочки в воду, рыбаки – враги водного мира – и не сводили глаз с поплавка.

Именно в этом водоёме жила самоуверенная Сорожка, которая считала себя самой быстрой и самой остроумной.

Сорожка не слепа, она сразу заметила удочку. Вот она начала играть с ней: то, как стрела, подплывёт к удочке, то уйдёт назад; то, резко приплыв, словно смеясь над рыбаком, чуть-чуть потянет червя и уплывёт; вновь потянет за леску.

Тем временем Рыбак сидел в ожидании: «сейчас клюнет», «вот и клюнула». Вытащит удочку из воды: виден крючок, а червь съеден; снова закинет, снова посмотрит. А Сорожка взад-вперёд крутится возле удочки.

В то время как Рыбак и Сорожка пытались обмануть и перехитрить друг друга, повидавший многое в своей жизни Старик-рыба сказал Сорожке:

– Эх, глупышка! Почему ты кружишься возле удочек? Тебе что мало места в воде? Не обманись, ведь ты, приближаясь к удочкам, приближаешься к беде! Если не прислушаешься к моим словам, то скоро распрощаешься с нашим водоёмом.

Сказать мудрое слово дураку – то же самое, что сказать его глухому.

Вот что ответила Сорожка на это наставление:

– Эх, отец! Ты делаешь из мухи слона. Да, люди очень хитры, но я враз замечаю их уловки. Видишь: здесь – одна удочка, там – вторая. Посмотри, отец, как я подшучу над рыбаками! – Сказав это, она молниеносно подплыла к удочке.

Она прошла одну, вторую, но, увы, попалась на третью. Хотела было спастись, но было слишком поздно.

ГУСЬ

Увидев в воде отражение звезды, Гусь подумал, что это рыба, и попытался поймать её, но так как она не сдвинулась с места, Гусь понял, что это отражение и перестал охотиться.

Утром Гусь увидел в воде настоящую рыбу, но подумал, что это вчерашнее отражение, поэтому он не разозлился и даже не повернулся к ней.

*

Нам следует различать правдивое от ложного и не путать эти два понятия между собой.

ДВА ПЛУГА

Два плуга, сделанные из одного куска железа в одной и той же мастерской, были выставлены на базар.

Один из них был продан земледельцу; он, купив плуг, сразу начал работать – пахать землю. Таким образом, плуг работал всё лето, ему не приходилось лежать без дела.

Второй плуг, попав в руки торговца, валялся в его магазине.

Спустя много времени, два плуга встретились в одном месте. Плуг торговца, что лежал без дела, заржавел, пожелтел и почернел. Плуг земледельца наоборот – посветлел и блестел как зеркало.

Заржавевший плуг, увидев красоту своего приятеля, спросил его:

– Друг, почему ты так блестишь, а я отчего заржавел и почернел?

Другой плуг ответил ему:

– Мой блеск идёт от старания. Если бы я лежал на полу магазина без дела, и я бы так же, как и ты, почернел и подурнел.

СЛОН

Как-то раз Слон заслужил уважение падишаха Льва.

Лесные звери, узнав, что он добился такого почёта, очень удивились: «Этот Слон и не красив, и не мил, как же он сумел заслужить уважение Льва?» – подумали они.

Вдруг Лиса, взмахнув хвостом, сказала: «Если бы у Слона был такой же красивый, пушистый, золотистый хвост, как у меня, я бы совсем не удивилась, что он добился почёта». На что Медведь ответил: «Может быть, Слон понравился Льву оттого, что у него большие и острые когти?»

Словно подумав, почему же я молчу, когда другие говорят, Бык промолвил: «У этого Слона есть два бивня под носом, Лев, наверное, подумал, что это рога». На что Осёл, болтая огромными, как лапти, ушами, добавил: «Я знаю: если бы у Слона не было больших ушей, он бы точно не заслужил бы такого почёта!»

*

Хоть мы и не обсуждаем уши и нос восхваляемых нами людей, всё же, вмешиваясь в разговор, хвалим и себя.

ПЕТУХ И ЖЕМЧУЖИНА

Копаясь в свалке, Петух нашёл жемчужину и, ворча под нос, сказал: «Жемчужина, говорят! Какая ненужная вещь это жемчужина! Если вместо этого за мой труд мне бы попалось хоть одно зёрнышко ячменя, я бы был так рад».

*

Глупые люди, не зная истинную ценность некоторых вещей, иногда рассуждают как этот Петух.

КРОТ И ОРЁЛ

Орёл и Орлица, прилетев из дальних стран, собрались поселиться в тёмном лесу, на старом дубе и провести там всю свою жизнь.

Они решили свить гнездо на верхушке дуба и всё лето выводить там птенцов.

Услышавший об их планах Крот посоветовал Орлу:

– О, король птиц! Корни дуба, на котором вы решили поселиться, гнилые, так что в скором времени он может рухнуть. Я бы на вашем месте поселился на другом дубе.

Но зачем же Орлу слушать чей-то совет из ямы под деревом? Ведь все хвалят Орла за его зоркость! Какое право имеет Крот вмешиваться в дела падишаха? Он, не вдаваясь в многословие с Кротом, быстро начал вить гнездо.

Прошло немного времени, как дворец падишаха был готов. Со временем появились птенцы, а это счастье вдвойне!

Однажды утром, когда Орёл принёс пищу для детей и жены, он увидел, что дуб рухнул, а царица с царевичами, оставшись под деревом, погибли.

Падишах был расстроен, он очень раскаивался: «Это несчастье произошло только из-за моей самоуверенности. Униженный мною Крот дал мне полезный, как наставление матери, совет. А я пошёл на поводу у своей прихоти и не послушал его».

В это время Крот сказал: «Эх, падишах! Тебе известно, что моя нора всегда под деревом, поэтому я хорошо осведомлён о состоянии корней».

Эти слова для Орла были словно соль на рану.

КОТЁНОК И СКВОРЕЦ

В одном доме жил Скворец. Пение его было весьма заурядным, но он отличался умом и сообразительностью, поэтому его плохой голос не был так заметен.

В этом же доме жил Котёнок, со Скворцом они были друзья не разлей вода.

Котёнок был очень добрым, он любил Скворца. Однажды их хозяева надолго уехали в гости, Котёнок был отделён от стола, который кормил его каждый день, и малыш замучался от голода.

Голодный и грустный Котёнок, жалобно мяукая, ходил по комнате.

Увидев это, Скворец посоветовал Котёнку:

– Дружок! У тебя слишком чистое и доброе сердце, просто удивительно, что не можешь извлечь пользу из сложившейся ситуации. У тебя под носом висит клетка с Жаворонком. Открой клетку и съешь этого Жаворонка. Не глупи, пора тебе забыть своё ребячество. Этим миром управляют сильнейшие, они всегда правы и делают то, что им вздумается.

Котёнку понравились слова философа-Скворца; он открыл клетку, выпустил Жаворонка, затем, поймав его, съел.

Конечно, Котёнок не наелся Жаворонком, но этого хватило, чтобы заморить червячка.

Потом Котёнок, решив наесться досыта, посмотрел по сторонам и, долго не раздумывая, с удовольствием съел своего учителя Скворца, давшего ему столь полезный совет.

*

Не рой другому яму, сам в неё и попадёшь.

ЧЕРЕПАХА И ЗАЯЦ

Черепаха и Заяц, соревнуясь друг с другом, побежали к горе.

Заяц был уверен в своих силах и лёг спать на дороге.

Вдруг Заяц проснулся и увидел, что Черепаха уже давно взобралась на гору.

Заяц раскаялся в своей самоуверенности, постыдился, что остался позади, но какая от этого сейчас польза?

ЛЕВ И МЫШЬ

Мышь пришла ко Льву, с уважением попросила разрешения поселиться под деревом и сказала: «О, падишах! Ты самый сильный и мужественный в этом лесу, все звери боятся твоего могучего голоса, но никому не предугадать будущего. Кто знает, может, хоть слаб и немощен, когда-нибудь тебе понадобится моя помощь».

Льва очень разозлили эти слова Мыши, и он прорычал: «Ты?! О, слабое существо! Уходи с глаз долой! Береги голову, пока жива. Иначе никто и не вспомнит о твоём существовании. Говорит, что поможет мне – Льву! Ах, невоспитанная!»

Бедная Мышь, спасаясь, убежала.

Но самоуверенность Льва вышла боком.

Однажды Лев пошёл добывать пищу и нечаянно попался в сети Охотника, спрятанные в траве. Тут уже не помогли ему ни могучий голос, ни грозный рёв.

Сколько бы ни пытался Лев вырваться, он остался добычей Охотника: его отвезли в город и, чтобы показать людям, закрыли в железной клетке.

В клетке Лев вспомнил о Мыши. Если бы он проявил милосердие к ней, она разгрызла бы нити охотничьей сети и спасла Льва.

*

Не плюй в колодец, как бы ни пришлось пить из него.

ЯГНЁНОК

Ягнёнок, по неопытности надев волчью шкуру, вышел гулять в сад.

В этом виде он вошёл в огород: хотел полакомиться зелёной травкой и уже потянулся к ней, как собаки, наблюдавшие за этим издалека, подумали, что это Волк, покусали его за седловину, ляжки и свалили бедного с ног.

Это увидели пастухи и с трудом увели собак от бедного еле живого Ягнёнка.

Укусы собак не остались без следа: спасшись от смерти, Ягнёнок еле-еле доплёлся до овчарни и спустя время превратился в больного Барана, который еле стоял на ногах от слабости, всегда ходил без настроения, и еда не шла ему впрок.

Эх, если бы у Ягнёнка была хоть капелька ума, он бы не только не примерил волчью шкуру, а даже побоялся бы быть похожим на него.

*

На злых нельзя походить даже внешне.

ЛЮБОВЬ РЕБЁНКА К РОДИТЕЛЯМ

Десятилетний Шамсутдин, придя в дом богатого человека своей деревни, попросил у него работы.

Богатый человек согласился взять его на работу и сказал: «Хорошо, я возьму тебя на работу, будешь пасти стадо и, если покажешь себя хорошим работником, получишь 6 монет в месяц».

На что Шамсутдин ответил: «Хорошо, я буду работать не покладая рук, а вы – выдавать мне зарплату частями каждую неделю. Потому что у меня болен отец, он не может работать, и я хочу каждую неделю приносить деньги в дом на еду».

Богатому человеку очень понравилась искренняя любовь Шамсутдина к отцу. Он не только беспрекословно согласился с мальчиком, но и повысил его месячный заработок.

КАЖДЫЙ РАБОТАЕТ

Бурхануддин сказал: «Я сегодня не пойду на учёбу; вместо этого лучше поиграю на поле», – и выбежал из ворот околицы.

На поле Бурхануддин увидел Лошадь. Он подошёл к Лошади и сказал: «Давай, Лошадка, поиграем, развлечёмся».

Лошадь ответила: «Нет, душа моя, у меня нет времени на игру, я должна пахать плугом, добыть себе пищу, помогая Хозяину, поиграй один».

Уйдя отсюда, ребёнок увидел Пчелу. Он подошёл к ней и сказал: «Эй, Пчела! Давай поиграем, развлечёмся».

Пчела ответила: «Нет, у меня много работы, ведь летние дни коротки. До осени я должна спешно собрать мёд с цветов, поиграй один».

Недоумевая, Бурхануддин подошёл к Птице и попросил её поиграть с ним.

Птица тоже не приняла предложение Бурхануддина и сказала: «Нет, дитя, у меня нет времени играть, надо поймать мух и комаров для моих деток».

Получив отказ и в этот раз, Бурхануддин задумался и быстро побежал в

школу.

ЭЧТӘЛЕК

СОДЕРЖАНИЕ

Тәрҗемәи хәле ....
Биография ....

Шигырьләр

Стихи

Туган тел ....
Родной язык. Перевод *Р.Бухараева* ....

Туган авыл ....
Родной аул. Перевод *В.Валиевой* ....

Бала белән Күбәләк ....
Малыш и Мотылёк. Перевод *Б.Вайнера* ....

Фатыйма белән Сандугач ....
Фатима и Соловей. Перевод *В.Лунина* ....

Карлыгач ....
Ласточка. Перевод *С.Олендера* ....

Шаян песи ....
Озорной котёнок. Перевод *М.Акчурина* ....

Эш ....
Работа. Перевод *В.Ченцова* ....

Эш беткәч, уйнарга ярый ....
Кончил дело – гуляй смело! Перевод *В.Валиевой* ....

Бәхетле бала ....
Счастливый ребёнок. Перевод *Р.Морана* ....

Бәйрәм бүген ....
Сегодня праздник. Перевод *В.Валиевой* ....

Кышкы кич ....
Зимний вечер. Перевод *С.Бобкова* ....

Ялкау маэмай ....
Ленивый пёс. Перевод *А.Ахундовой* ....

Бичара Куян ....
Бедняга Заяц. Перевод *Г.Семёнова* ....

Кызыклы шәкерт ....
Забавный ученик. Перевод *А.Ахундовой* ....

Сабитның укырга өйрәнүе ....
Сабит учится читать. Перевод *В.Тушновой* ....

Мәктәптә ....
В школе. Перевод *А.Ахматовой* ....

Ай һәм Кояш ....
Солнце и Месяц. Перевод *А.Королёва* ....

Кошларга ....
Птицам. Перевод *Р.Морана* ....

Ак бабай ....
Белый дед. Перевод *В.Валиевой* ....

Гали белән Кәҗә ....
Гали и Коза. Перевод *В.Валиевой* ....

Һәр ялтыраган алтын түгел ....
Не всё то золото, что блестит. Перевод *В.Тушновой* ....

Яңгыр илә Кояш ....
Дождь и Солнце. Перевод *В.Соколова* ....

Чыршы ....
Ель. *Перевод С.Ганиева* ....

Кышка бер сүз ....
Слово к зиме. Перевод *А.Ахматовой* ....

Көз (*Өзек*) ....
Осень (*Отрывок*). Перевод *В.Валиевой* ....

Җир йокысы ....
Сон земли. Перевод *Л.Руста* ....

Сөткә төшкән тычкан ....
Мышь, попавшая в молоко. Перевод *Р.Морана* ....

Елның дүрт фасылы ....
Четыре времени года. Перевод *В.Лунина* ....

Пар ат ....
Пара лошадей. Перевод *В.Валиевой* ....

Сабыйга ....
Ребёнку. Перевод *С.Липкина* ....

Бишек җыруы ....
Колыбельная песня. Перевод *В.Тушновой* ....

Поэмалар

Поэмы

Шүрәле ....
Шурале. Перевод *Р.Бухараева* ....

Су анасы ....
Водяная. Перевод *Р.Бухараева* ....

Кәҗә белән Сарык хикәясе ....
Сказка про Козу и Барана. Перевод *Р.Бухараева* .....

Таз ....
Таз. Перевод *В.Валиевой* ....

Автобиографик повесть

Автобиографическая повесть

Исемдә калганнар ....
Что я помню о себе. Перевод *М.Рафикова* ....

Мәсәлләр

Басни

Җил илә Кояш ....
Ветер и Солнце. Перевод *Г.Сибгатовой* ....

Кәгазь очырткыч ....
Воздушный змей. Перевод *Г.Сибгатовой* ....

Арыслан вә Төлке ....
Лев и Лиса. Перевод *Г.Сибгатовой* ....

Чылбырдагы Эт ....
Пёс на цепи. Перевод *Г.Сибгатовой* ....

Бәхет ....
Счастье. Перевод *Г.Сибгатовой* ....

Көзге һәм Маймыл ....
Зеркало и Мартышка. Перевод *Г.Сибгатовой* ....

Умарта корты вә чебеннәр ....
Пчела и мухи. Перевод *Г.Сибгатовой* ....

Кеше һәм Арыслан ....
Человек и Лев. Перевод *Г.Сибгатовой* ....

Тычкан илә Күсе ....
Мышь и Крыса. Перевод *Г.Сибгатовой* ....

Яшь агач ....
Молодое дерево. Перевод *Г.Сибгатовой* ....

Яхшылыкка яхшылык ....
Добром на добро. Перевод *Г.Сибгатовой* ....

Чабак ....
Сорожка. Перевод *Г.Сибгатовой* ....

Каз ....
Гусь. Перевод *Г.Сибгатовой* ....

Ике сабан ....
Два плуга. Перевод *Г.Сибгатовой* ....

Фил ....
Слон. Перевод *Г.Сибгатовой* ....

Әтәч илә энҗе бөртеге ....
Петух и жемчужина. Перевод *Г.Сибгатовой* ....

Сукыр тычкан һәм Каракош ....
Крот и Орёл. Перевод *Г.Сибгатовой* ....

Мәче баласы һәм Сыерчык ....
Котёнок и Скворец. Перевод *Г.Сибгатовой* ....

Ташбака илә Куян ....
Черепаха и Заяц. Перевод *Г.Сибгатовой* ....

Арыслан илә Тычкан ....
Лев и Мышь. Перевод *Г.Сибгатовой* ....

Бәти ....
Ягнёнок. Перевод *Г.Сибгатовой* ....

Баланың ата-анасын сөюе ....
Любовь ребёнка к родителям. Перевод *Г.Сибгатовой* ..

Һәркем эштә ....
Каждый работает. Перевод *Г.Сибгатовой* ....

Литературно-художественное издание

Тукай Габдулла
(**Тукаев** Габдулла Мухамметгарифович)

СЧАСТЛИВЫЙ РЕБЁНОК

Казань. Татарское книжное издательство. 2011

На татарском и русском языках

Әдәби-нәфис басма

Тукай Габдулла
(**Тукаев** Габдулла Мөхәммәтгариф улы)

БӘХЕТЛЕ БАЛА

Бизәлеш мөхәррире һәм рәссамы *Р.Х.Хәсәншин*
Техник мөхәррире һәм компьютерда биткә салучысы *А.С.Газизҗанова*
Корректоры *Г.Х.Сундукова*

Оригинал-макеттан басарга кул куелды 8.04.2011. Форматы 70×90 1/16.
Шартлы басма табагы 15,80. Тиражы 3000 д. Заказ Р-489.

Татарстан китап нәшрияты ДУП. 420111. Казан, Бауман урамы, 19.
http://tatkniga.ru e-mail: tki@tatkniga.ru

Оригинал-макет Jahat™ программалар пакеты ярдәмендә әзерләнде.

«Татмедиа» ААҖ филиалы «Идел-Пресс» полиграфия-нәшрият комплексы.
420066. Казан, Декабристлар урамы, 2.